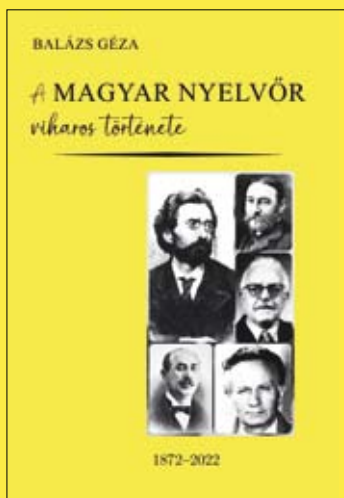

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

Megjelent

TARTALMÁBÓL

150 ÉVES A MAGYAR NYELVŐR

„Aki soha nem csalt meg”. Temesi Ferenc Kossuth-díjas írótkérdezi
Balázs Géza

Vesszős Balázs: A félreértés pragmatikája

Minya Károly: A neologizmusok hálózatos rendszere

Halász Péter: Moldvai csángó magyar helynévgyűjtéseim

Mező Tibor: Fonológia és metrika találkozása az Ómagyar Mária-siralomban

Balázs Géza: Ómagyar Mária-siralom – új megközelítések a 100 éve fölfedezett nyelvemlékhez

Tuba Márta: Minya Károly: Színház és nyelv. 50 írás a kortárs magyar dráma nyelvhasználatáról

Takács Szilvia: Balázs Géza: A művészet és a nyelv születése

Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr története (4. rész) 1946–2022

Pálfi József – Balázs Géza: A 360 éves Váradi biblia

Tuba Márta: Hatodik európai nyelvtechnológiai konferencia

Korzenszky Richárd: Pünkösdi liget

NYR150

146. ÉVFOLYAM 2022. OKTÓBER–DECEMBER 4. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben)

Alapította a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mifsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Budapesti Corvinus Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (ELTE, PKE,
SZFE), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet
(Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly
(Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÖK), Steklács János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELEÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:
http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv==0151r.html
Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizethető: 2022-től kizárólag a kiadóban, a Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társaságánál

Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft

Történelmet írunk.

Önnek is. Ajándékba is.

A Múlt-kor történelmi magazin aktuális számait keresse az újságárusoknál vagy fizessen elő kedvezményesen!

bolt.mult-kor.hu ◀

Digitálisan is elérhető.

TARTALOM

„Aki soha nem csalt meg”. Temesi Ferenc Kossuth-díjas író kérdezi Balázs Géza 453
Vesszős Balázs: A félreértés pragmatikája 458
Minya Károly: A neologizmusok hálózatos rendszere 476
Halász Péter: Moldvai csángó magyar helynévgyűjtéseim 490
Mező Tibor: Fonológia és metrika találkozása az Ómagyar Mária-siralomban 499

Szemle

Balázs Géza: Ómagyar Mária-siralom – új megközelítések a 100 éve fölfedezett nyelvemlékhez 517
Tuba Márta: Minya Károly: Színház és nyelv. 50 írás a kortárs magyar dráma nyelvhasználatáról 520
Takács Szilvia: Balázs Géza: A művészet és a nyelv születése 522

Egyebek

A hetvenedik évfolyam elé 525
Balázs Géza: A Magyar Nyelvőr története (4. rész) 1946–2022 527
Pálfi József – Balázs Géza: A 360 éves Várad biblia 549
Tuba Márta: Hatodik európai nyelvtechnológiai konferencia 554
Korzenszky Richárd: Pünkösdi liget 558

A Nyelvőr postája 564

Új szavak, kifejezések 567

CONTENTS

”Who has never cheated on me”. Balázs Géza Asks Kossuth Prize-Winner Writer Temesi Ferenc 453
Vesszős, Balázs: The Pragmatics of Misunderstanding 458
Minya, Károly: The Network System of Neologisms 476
Halász, Péter: My Moldavian Csángó Hungarian Toponym Collections 490
Mező, Tibor: The Concurrence of Phonology and Metrics in Ómagyar Mária-siralom 499

Reviews

Balázs, Géza: Ómagyar Mária-siralom – New Approaches to the Language Memory
Discovered 100 Years Ago 517
Tuba, Márta: Minya, Károly: Theatre and Language. 50 Essays on the Use of Language in
Contemporary Hungarian Drama 520
Takács, Szilvia: Balázs, Géza: The Birth of Art and Language 522

Miscellaneous

Before Volume Seventy 525
Balázs, Géza: The History of Magyar Nyelvőr (Part 4) 527
Pálfi, József – Balázs, Géza: The Varad Bible is 360 Years Old 549
Tuba, Márta: Sixth European Conference on Language Technology 554
Korzenszky, Richárd: Pentecost Grove 558

The postbox of Magyar Nyelvőr 564

New words and phrases 567

MAGYAR NYELVŐR

146. ÉVF. * 2022. OKTÓBER–DECEMBER * 4. SZÁM

„AKI SOHA NEM CSALT MEG”

TEMESI FERENC KOSSUTH-DÍJAS ÍRÓT KÉRDEZI BALÁZS GÉZA

Temesi Ferenc (1949) Szegeden született. Tanulmányait szülővárosában végezte, az általános iskolában orosz, a gimnáziumban francia tagozatos volt. Már ekkor írt, részt vett az iskolai színjátszásban, egy amatőr beatzenekar énekese, szövegfordítója volt. Az országos középiskolai tanulmányi versenyen elért eredményével nyert felvételt a Szegedi Tudományegyetem magyar–angol szakára. Eleinte egyetemistaként is énekelt, majd a Szegedi Egyetemi Színpad országos hírűvé vált előadásában szerepelt (Déry Tibor:

Az óriáscecsemő). Ösztöndíjat kapott a Londoni Egyetemre. Szakdolgozatát Déry Tibor költészetéről készítette el, diplomát 1974-ben kapott. 1973 nyarán életveszélyes autóbalesetet szenvedett, barátnője meghalt. Felgyógyulása után emlékeitől úzötten Budapestre menekült. Nyelvismerete miatt az egyetemi könyvtárban kapott gyakornoki állást. Következő munkahelye a Fiala Művészek Klubja lett. 1975-ben megkapta a Móricz Zsigmond irodalmi ösztöndíjat, azóta szabadfoglalkozású író. Első könyve 1977-ben jelent meg. Por című regénye tette ismertté és népszerűvé (1986–1987). Londoni tanulmányútja után, 1983-ban részt vett Amszterdamban az One World Poetry tanácskozásán, 1988-ban az Iowai Írói Programon, 1991-ben Mexikóban a prózáírók világszimpóziumán. 1988-ban kínai tanulmányutat tett. 1984-ben lett a Magyar Írószövetség, 1987-ben a PEN Club, 2003-ban az akkor még egyesületként működő Magyar Művészeti Akadémia tagja. 2001 óta a Magyar PEN alelnöke, a Magyar Írószövetség választmányának, 2011-től a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja. 1988-ban József Attila-díjat, 2011-ben a Magyar

Köztársaság Babérkoszorúja díjat, 2014-ben Kossuth-díjat, 2017-ben Pro Urbe Szeged és 2019-ben a Magyar Érdemrend tisztikeresztje kitüntetését kapott.

Arany János szerint: A nyelvnek is törvényeit: / Széppé, jóvá mi teszi: / Nyelvész urak jobban „tudják”. A költő jobban „érzi”. Te hogy látod?

Arany Jánosnál gazdagabb szókincsű magyar író kevés akad, hát még nyelvész. Persze, hogy az írók, költők és más, a nyelvben bujkáló szegénylegények nyelvi ösztöne csalhatatlanabb, mint a nyelvészek tudós ismerete, olyannyira, hogy át is hágják a nyelvi, akár nyelvtani szabályokat, ha a szöveg úgy kívánja. De nem is ők írják az írói szótárakat. Aki bévül van a nyelvünkön, az magyar, lakjék a világ bármely táján. Még ha nem is tudja, hogy a világ egyik legősibb – és még élő! – nyelvén beszél. Az ősnelv, amit nyelvészek következtettek ki, valójában elképzelés. Abban egyetértés van, hogy a magyar 68%-a ősnyelvi eredetű, az angolé meg 5 vagy 9, már nem emlékszem. De a többi nyelv is hasonlóan alacsony százalékban őrzi csak az ősnyelvet. A magyar toronymagasan a leglogikusabb nyelve a világnak, ha ezen gondolkodsz, gyorsabban jutsz eredményre. Los Alamosban a négy magyar Mars-lakó, ahogy a többiek hívták őket, magyarul beszéltek egymással az atombomba elkészítésekor. Ma kb. a 62. nyelv a beszélők száma szerint, ami jó hely.

Milyen szívvvel emlékezel nyelvész tanáraidra (a Szegedi Tudományegyetemen, ahol mint tudjuk, volt egyszer egy Horger Antal úr...)?

Én általánosban nem értettem, miért tanítanak nyelvtant, mert aki sokat olvas, az tisztában lesz a nyelv törvényszerűségeivel, s a helyesírás is a kisujjában van. Nagyon is fontos tantárgy, most már tudom. Általános felső tagozatán Duba Gyuláné, az osztályfőnököm mondta ki, hogy a sok vörös pipacs a versben nem a forradalmat jelenti, gyerekek, hanem hogy a költő örül a tavasznak. Bumm, ez nagyot szólt az én buksimban. A gimnáziumi anyanyelv- és irodalomtanárom, Kardos Józsefné eltúrte, hogy a pad alatt olvassak, mert a fogalmazásaimból látta, hogy itt egy író készülődik. Minden fogalmazásom felolvasták általánostól az egyetemig, ezért sokan utáltak. Azon az egyetemen, ahonnét József Attilát csak a tanítástól tiltották el, a bölcsészettől nem (s a diákról nevezték el később az egyetemet), nekem Nyíri Antal tanította a nyelvtörténetet. Megtanultam a „csillag” jelentésű húgy szavunk változásait a századokban. Az idős professzor háromszor aludt el újságjavítás közben, de én könyörtelenül negyedszerre is elmondtam azt a semmit, amit tudtam. Hármast kaptam, mert a felsőbb évesektől megtanultam, hogy az első vizsgázó mindig hármast kap Nyíri tatánál. Sok Horger-tanulmányt is

olvasnunk kellett, s mondhatom, a szakmáját magas fokon tudta. De egy zse-
ni versén megbukott. Volt egy nyelvésztanárom, aki munkásőr volt, s maga
is szégyellte, hogy egy századosnak ötöst kellett adnia előttem. A finnt sze-
rettem, mert szép, dallamosabb az olasznál, és egy szép vörös nő, Labádi
Gizella tanította. Gagygotam is finnül egy darabig. A legjobb, leglogikusabb,
legmodernebb jegyzetet (amelyet ma is örök) Hajdú Péter professzor írta:
Bevezetés az uráli nyelvészetbe. Sajnos nem nála vizsgáztam. Azt azért egy
értelmesebb magyar szakos sejtette, hogy a finnugor nyelvrokonság csak
a szavaink kisebb részének eredetét magyarázza meg, de türk nyelveket saj-
nos nem tanítottak nekünk akkoriban. Még egy sztori? Deme László profesz-
szortól megkérdeztem egy előadása után, hogy szerinte mennyire független
az utolsó mohikán tudatától a mohikán nyelv. Hogy hívják magát? – kérdezett
vissza. Egy ellenségem nevét mondtam neki. A magyarázó szótárban pedig
szinte minden második szavunk szláv eredetű volt. A szlovák szókincsnek
90%-a magyar eredetű. Kíváncsi vagyok én a szlovák etimológiai szótárra.

*Szeged nyelvjárásáról szinte minden magyar ember tud. Mit jelent ez ma egy
szegedinek, s szerinted meddig marad fenn a szegedi nyelv?*

Dugonics óta minden szegedi író küszködött a szegedi ö-zés használatával
a prózában. A legelső magyar regény, az *Etelka* írója a későbbi kiadást írta át
ö-zővé, miközben ellensége, Kazinczy az e-zés mellett tört lándzsát, s ezzel
Dugonics bestsellere kikopott lassan az irodalmi emlékezetből. A pápista pap
sikere megrémisztette Kazinczyt, s mert az ő idejében a beszélt irodalmi nyelv
megkülönböztette a nyílt e-t és zárt ě-t, még nem volt nagy a baj. Hanem aztán
csak egyes vidékek tájszólásában maradt fenn, az országot meg elöntötte a pes-
ti mekegés. Dugonics nyelvújító is volt, főleg a matematikában-geometriában.
Ezt olyan szavak őrzik, mint: *bizonyítani, egyenlet, gömb, háromszög, henger,
sugár, húr, szelet, gyök, szög, természettudomány, véges, végtelen*. Az *Etelkát*
meg betemette a feledés (direkt e-zve írom!). Anyukámat *Etelka Eszternek*
keresztelték. A szerencsénk az, hogy minden magyar ember megérti a magyar
tájszólásokat, amit az angolok nem mondhatnak el magukról. Én tájszóláspárti
vagyok. Azért százalékra pontosan kiszámoltam mennyi ö-zés lehet a Porban.

*Mi a véleményed a mikroprózáról és a makroprózáról, másként a minitör-
ténetekről és a nagyregényről?*

A flash prose-t (rövidpróza) a számítógépen elsuhanó idő hiánya hozta létre.
A nagy próza is épülhet mikroelemekből (lásd: *Por*). Azt szoktam mondani:
a kispróza a metszőfogak, a nagypróza az őrlőfogak. Amíg vannak olyan

emberek (többnyire nők), akik szeretnek beleköltözni egy könyv világába, a nagyregény is fönymarad.

Még mindig posztmodernnek tartod magad?

A posztmodernről írtam eleget, *Az utolsó antinowella* már ki se jön a könyvökön. Amikor a Port írtam (1983–1986), azt hittem, sőt tudtam, posztmodern könyvet írok. De a magyar kritikusok másképp gondolták. Az egész posztmodern másképp gondolták, és a történet- és hősnélküliség derridai elméletét tették meg mércének. De nekem hőseim, történeteim voltak, még ha szótár formában is. A Por negyedik, egykötetes kiadásában (Scolar Kiadó) aztán a premodern kort (durván a 19. század) premeridián, vagyis délelőtti irodalomnak neveztem el. A meridiánizmus (vagyis a déli) irodalom lett a modernizmus, amelynek netovábbja Joyce *Finnegans feltámadása* című nagyregénye, amelynek egyedüli hiteles olvasója az író maga. A POSZTMERIDIÁN (p. m. azaz *a délutáni próza*) a magyarnak mondott kritikoszok véleményével szemben csupa mese. A tévé tartalma a film, a fim tartalma a próza, a próza tartalma a mese. Ilyen egyszerű ez (lásd: **kritika** címszó). Különben a Por a nemzeti avantgárd egyik példája. Szócs Géza és mások is társaim ebben. Ennyit a besorolásokról.

Van Temesi-stílus?

A nyelvben minden az enyém. The word is mine, ez a szójáték is benne van egy könyvben. Egy kicsi hasonlóság: Bartók is szeretett a nyelvekkel játszani, például francia nyelvű levelet görögül írni, önparódiát is írt a gyűjtéseiről legnagyobb szerelmének, ragyogó író is lehetett volna. De több lett. Magasabb. Mint amennyivel a zene a jelentéssel súlyosbított nyelvi létezés fölött van. Megmártózni a nyelvben, és beemelni stílusokat – ez az én utam. Mindent a nyelvből meríték. És persze mások meg tőlem. (Anyám egyszer azt mondta: Bármiről írsz, ugyanúgy írsz. Mások ezt stílusnak hívják, anya, mondtam neki.) „Mindegy mit idézünk, az is idézet. Az idézet idézetének idézetét adjuk” – vallotta barátom, Páskándi Géza, több regényem lakója. Én csak mesemondó vagyok, ám olyan, aki leírja a meséket. Azután meg elfelejti. Írásaim végső formájukat csak a felolvasásban nyerik el. Mindig fel kell olvasnom az írásaimat, utána lesznek csak véglegesek. Csak a hibákat javítom az új kiadásokban, nem írok át semmit. Különben hogy születnének az újak?

Valamit a módszerekről: olvasás, jegyzetelés, internet, emberi történetek úton-útfélen?

Kis füzetek mindig, mindenhol, egy nagy füzet egy regényhez (kivéve a Bartókot), A/4-es lapokon kézírásos jegyzetek dossziékba gyűjtve, írás előtti, közbeni jegyzések tollal. És persze olvasás. Mindenolvasó vagyok. Neten, mobilon, ritkán jegyzetelek.

Egy nyelvész viszonylag sokat írt a munkáidról, nyelvi szempontból elemzett, nyelvi reflexiókat írt róluk. Mit szól ehhez az író?

Az sem lehet véletlen, hogy Vasy Géza kismonográfiája (Temesi Ferenc, MMC, 2015.) mellett egy nyelvész foglalkozik legbehatóbban könyveimmel, jelesül Balázs Géza. A Temesi-hypertextet (a szövegek átvándorlását egyik regényből a másikba) ő fedezte fel. Készül a monográfia, azt mondja. A magyar nyelvstratégiáját már szamizdatban terjesztettem. Nincs nép, amely annyira benne él a saját (hősiesen ősi) nyelvében, mint a magyar. Védekezünk kell, elszántan és tudatosan. Ma főként az angol ellen. Az átlagmagyar rettentő nehezen tanul más nyelvet. Én lubickoltam az oroszban, németben, franciában és angolban is. (A kínaihoz túl későn kezdtem hozzá.) A nyelvünk a legalkalmasabb más nyelvek elsajátítására. Akcentus nélkül beszélhetünk idegen nyelveket, ha jó a hallásunk. Amikor 21 évesen 1971-ben ösztöndíjat kaptam a Londoni Egyetemre, apám megesketett, hogy hazajövök. Mert nem vette tudomásul, hogy én már 16 éves koromban *tudtam*, hogy magyar író vagyok. Ő ezt nem tudta. Vagy inkább nem akarta tudni. Ha akkor lelépek, egy közepesnél valamivel jobb amerikai író lehettem volna (lásd: *Egy újjélandi író emlékirataiból* című kisregényt). Írni most is tudnék angolul, de hiányozna az a nyelvi burok, amelyben egy gyermek felnő. Az azonosság bizonyossága és biztonsága. Az anyanyelv méhe. Az első tíz év a döntő. Éljenek a tanítók, akiknél írni, olvasni, számolni megtanulunk! Ennél forradalomban új dolgot nem tanulunk már, mert minden erre épül, véreim. Éljen és virágozzék a megbonthatatlan magyar nyelv és népe!

Sok nyelven beszélsz, sok kultúrát ismersz, egészen közletről is. Említetted, hogy angolul is írhatnál. Mi az, ami miatt mégis kizárólag magyar író akartál maradni?

Mindenki megcsalt már, nő, barát, rokon, költő, író, nem író – mindenki. Csak az édes anyanyelvem az, amely nem csalt meg soha. Épen él és világol a szegedi beszéd, a lélek bennem.

VESSZÓS BALÁZS

A FÉLREÉRTÉS PRAGMATIKÁJA

Kivonat

A hétköznapi társalgás és a szakmai megbeszélés elkerülhetetlen velejárója a félreértés jelensége. A beszédpartnerek közötti kölcsönös érthetőség alapfeltételként jelenik meg a kommunikáció folyamatában. Azonban kutatások sora támasztja alá egyrészt a félreértés és annak egyes fokozatait tartalmazó beszédhelyzetek jelenlétét, másrészt a tudományos igényű vizsgálatok szükségszerűségét. Jelen tanulmány célja bemutatni azokat a külföldi vizsgálati eredményeket, amelyek meghatározzák a félreértés nyelvi szintjeit és annak kiváltó okait, valamint a beszédpartnerek interakcióban megjelenő felelősségét. A tanulmány az interakció kísérőelemein keresztül kitér a félreértés vizsgálati területeire, amelyek mentén körvonalazható a félreértés további aspektusainak kutatása. A félreértések további hatékony vizsgálata elősegíti a beszédpartnerek közötti eredményes interakció megvalósulását és a sikeres együttműködés megalapozását.

Kulcsszavak: félreértés, kölcsönös érthetőség, interakció, kommunikációs zavar

Bevezetés

A kommunikáció folyamata mögött a legtöbb beszédhelyzetben feltételezhetően sikeres interakció húzódik meg. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a kommunikációs zavarok nélküli teljes megértés jellemezné a beszédpartnerek közötti társalgást. Dascal (1985: 441) tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a félreértés a kommunikációban rendszeres jelenség akár kultúrán belüli, akár kultúráközi kereten belül vizsgáljuk.

A sikeres kommunikáció egyaránt a hétköznapi társalgás és a szakmai interakciók és megbeszélések alapfeltétele, ennek ellenére elkerülhetetlen a kommunikációs zavarok jelenléte, amelyek frekvenciájában fordulnak elő, mint ahogyan azt feltételezzük. Az interakcióban részt vevő felek a társas érintkezések során félreérthetik egymást, és ezek a félreértések nemcsak az eltérő anyanyelvvel és kultúrával rendelkező egyének esetében fordulnak elő, hanem az azonos anyanyelvű és kultúrájú egyének között is. A társas interakcióban jelentkező félreértés természetesen blokkolja a kommunikációs csatornát, és torzítja az üzenet minőségét, mindemellett kihat az interperszonális kapcsolatokra, ami eltérő mértékű következményekkel jár-

hat, továbbá kedvező vagy kedvezőtlen irányban befolyásolhatja az egyének közötti kapcsolatot.

A félreértés jelensége az emberi interakció nem szokatlan velejárója, akár anyanyelven belüli, akár interkulturális a kommunikációról van szó (vö. Dascal 1985: 442; Brown 1995: 29). Annak ellenére, hogy a félreértések a mindennapi kommunikációnk szerves részét képezik, a félreértések és az azokat követő javítási stratégiák összetett jelenséget alkotnak, amelyek sokrétű empirikus megközelítést hívnak életre egy mindenre kiterjedő, átfogó elemzési eljárás kidolgozása érdekében (House 2000: 146).

Az emberi kommunikációhoz kapcsolódó alapfeltételezés a beszédpartnerek közötti kölcsönös érthetőség. Mindemellett a természetes és legtöbbször spontán beszéd folyamán előfordulnak félreértések, amelyek tisztázására és egyértelműsítésére a nyelvben különféle források állnak a kommunikációs folyamatban részt vevő egyének rendelkezésére. Az eltérő anyanyelvvvel rendelkező beszédpartnerek interakciójában frekvenciájában érzékelhető a félreértések előfordulása, mint az azonos anyanyelvűek esetében. Ugyanakkor nincs egyértelmű tapasztalat annak vonatkozásában, hogy a kommunikációs zavarok arányaiban magasabb számban fordulnak elő egy adott idegen nyelv használata során (vö. Mauranen 2010; Kaur 2016). A kommunikációs zavarok során fellépő eltérések felismerése és azok megelőzése elősegítheti a sikeres interakció létrejöttét, és kompenzálhatja a félreértések előfordulását abban az esetben, amikor a beszélők egyénileg proaktív kommunikációs stratégiákhoz folyamodnak.

A félreértések kutatása akár egy adott kultúrán belüli, akár a kultúrák közötti kommunikációban több évtizedes múltat tekint vissza. Bármelyik irányról legyen szó, a félreértés-vizsgálathoz kapcsolódó és diskurzuselemzésen alapuló nyelvészeti kutatások eltérő szemszögből vizsgálják a megnyilatkozásokban felbukkanó félreértéseket. A témához kapcsolódó, első tudományos igényű munkák gyűjteménye a *Journal of Pragmatics* (1999) című folyóiratban jelent meg. A tanulmányok szerzői között megtalálhatók a félreértés-kutatás jeles képviselőinek írásai. Dascal (1999), Bazzanella és Damiano (1999), Weigand (1999) és Weizman (1999) tanulmányai mérföldkövet jelentenek a félreértések jövőbeni kutatásának megalapozásában.

A félreértés meghatározása

Több megközelítés és szakkifejezés írja le azt a jelenséget, amikor a kommunikációs folyamatban az üzenet nem éri el a célját, ugyanakkor az egyes terminusok között következetlenség tapasztalható. Gass és Varonis (1991:

123) értelmezése mentén egyfelől a kutatók különböző terminusokat használnak ugyanazon jelenség jelölésére, másfelől egy adott szakkifejezést használnak különböző jelenségek leírására. Ebben a tekintetben a szakirodalom által használt két terminus, amelyet felváltva használnak, és teljesen eltérő jelenségre utalnak, a félreértés (misunderstanding) és a meg nem értés (non-understanding). A félreértés jelenségét és annak kutatását feldolgozó nemzetközi szakirodalomban széles körben alkalmazott terminus a félreértés megjelölésére a misunderstanding (félreértés), ami olyan gyűjtőfogalomként jelenik meg, amely részleges megértést, meg nem értést és performanciával összefüggő hibákat foglal magában.

A misunderstanding és a non-understanding közötti fogalommeghatározás érdekében a Bremer (1996: 40) által felállított definíciót alkalmazom. Megközelítése alapján a meg nem értés (non-understanding) jelensége akkor fordul elő, amikor a hallgató nem érti meg a beszélő kijelentését vagy annak egy részét, amíg a félreértés (misunderstanding) olyan interakció-folyamatban fordul elő, amelyben a küldő eredeti beszédszándékától a hallgató eltérően értelmezi az üzenetet. Bremer magyarázata alapján a két fogalom között átfedés mutatkozik: a kommunikációs folyamatban a félreértés származhat egy előzetes megnyilatkozás részleges megértéséből vagy a megértés teljes hiányából. További problémák vetődhetnek fel abból, hogy a fogadó fél milyen mértékben képes megérteni és feldolgozni a küldő fél üzenetének jelentését. Bremer (1996: 84) példaként a megerősítésre irányuló kérést hozza, amely nyilvánvalóvá teheti azt, hogy a fogadó fél félreértheti a beszélő szándéka szerinti jelentést, ugyanakkor azt is jelezheti a kutató számára, hogy a megértés csak részben volt sikeres. A fogadó fél részéről jelentkező viszonylagos tudatosság ellenére az ilyen típusú megértés nem tartozik egyértelműen a meg nem értés kategóriájába, mivel bizonyos fokú megértés mutatkozik. Bazzanella és Damiano (1999: 817) a félreértést a megértés nem egymástól izoláltan elkülönülő pontjaiként, hanem egy folyamat összefüggő, egymásra épülő szegmenseinek megnyilvánulási formájaként írja le. A félreértést szintén folyamatként ábrázolja Dascal (1999: 756), akinek többszintű félreértés-elmélete az egyes szinteken meghatározza a megértés helyességének speciális kritériumait.

A társalgás folyamán az alapértelmezett feltételezés a sikeres és jelöletlen (hibáktól mentes) megértés: a társalgás egyenletes fenntartása, annak folyamatossága és a beszédfordulatok sorozata a sikeres társalgás alapja. A félreértés a társalgás során fellépő kommunikációs zavar, egyfajta kommunikációs rendellenesség, amely a társalgásban részt vevő személyek kommunikációs és interakciós készségei ellenére jelentkezik. A félreértések egy része nyelvi

okokra vezethető vissza, és olyan kifejezések közös ismeretének hiányára (vö: Kecskes 2014: 153), ahol az interlokútoroknak nem sikerül megfelelően értelmezniük egy adott kifejezést. Azonban nem jelenthető ki, hogy minden félreértés elsődleges oka a beszédpartnerek közös ismeretében vagy közös kódjában megjelenő eltérés. A félreértések jelentős része a nyelvi tevékenységben előforduló pragmatikai hibákhoz kapcsolódhat, mint például egy adott megnyilatkozás illokúciós ereje.

További megközelítések

Az elmúlt évtizedekben a félreértés fogalomkörének meghatározását nyelv- és kommunikációtudományi elméleti alapokból kiindulva többféleképpen közelítették meg. A félreértés kutatásának elsődleges körébe tartozik a halláshoz és értelmezéshez kapcsolódó félrehallás (mishearing; Bilmes 1992) és félreértelmezés (misperception; Zaefferer 1977) mellett a kulturális különbségek eltéréseiből származó, a fogadó félnek a küldő fél kommunikációs szándékának félreértésére utaló kommunikációs zavar (communication breakdown; Clyne 1995).

A félreértés másik megközelítése a félreértelmezés azon megjelenési formája (misapprehension; Stratos 1981), amely során a fogadó fél érzékelteti a megértés hiányát. Ezekre épül a kommunikációs félresiklás fogalma, amely egyfelől az interakcióban részt vevő felek közötti általános értelemben vett kommunikációs zavart, másfelől a fogadó félnek a másik fél közlendőjének megértését célzó félresiklására utal (communication failure; Coupland, Weimann és Giles 1991). A pragmatikai félresiklás (pragmatic failure; Thomas 1983) fogalmának nyelvpedagógiai módszerfogalomként való megjelenése pedig kiterjed a kultúraközi kommunikáció területére.

A legszélesebb körben alkalmazott fogalom a kutatás témájára való utaláskor a félreértés (miscommunication és misunderstanding). Az angol nyelvből származó terminusok közül a miscommunication tágabb értelemben véve olyan kommunikációs zavarra utal, amely az egyének közötti interakcióban érzékelhető téves kommunikációt jelöli. A misunderstanding olyan specifikus félreértésen alapuló interakciót foglal magában, ahol a fogadó egyénnek nem sikerül felismernie a küldő fél szándékát, vagy a beszélő által kifejezendő szándék és a fogadó által megértett üzenet közötti eltérésre utal. Tzanne (2000: 34) értelmezésében a félreértés egyfajta értelmezésbeli eltérés a beszélő üzenetének szándékolt jelentése és a fogadó fél által megértett jelentés között az adott interakció kontextusában.

A félreértések vizsgálatának egy része a beszédhelyzetben előforduló félreértések kezelésére tér ki. Fraser (1993: 145) tanulmánya a félreérté-

sek gyakoriságát vizsgálja a kommunikációs aktusok során. Bazzanella és Damiano (1999: 821), valamint Schegloff (1992: 1301) a félreértések észleléséről és az észlelt, kommunikációs zavarhoz vezető megnyilatkozások javításáról írnak tanulmányukban.

A legtöbb, félreértést vizsgáló kutatás esetében a kutatók elsődleges figyelme a félreértés okára irányul. Milroy (1984: 24) nyelvjáráson alapuló félreértéseket vizsgál. Kutatásának célja az eltérő nyelvjáráásokba tartozó beszédpartnerek diskurzusának elemzése: az ír angol nyelvű félreértéseket tartalmazó korpusz vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a félreértések forrása az inferencijelenségek közötti egyenlőtleniségből és különbségből következik, amelyeket a beszédpartnerek egy adott megnyilatkozásból következtetnek ki, nem pedig a szemantikai struktúrából.

Dascal (1985: 443) a *The Relevance of Misunderstanding* című tanulmányában a félreértés négy rétegét azonosítja be, amelyekre a következő kérdésekkel utal: (i) Mit mondott? (ii) Miről beszélt? (iii) Miért mondta? (iv) Miért úgy fejezte ki magát? Az első kérdés a téves megnyilatkozást foglalja magában. A második kérdés a társalgás témájának téves beazonosítására utal. A harmadik réteg a megnyilatkozás szándékolt jelentése és a beszélgetőtárs értelmezése közötti divergenciát jelzi. A negyedik réteg a beszédstílusok közötti eltérésre utal. Minden egyes réteg esetében a megnyilatkozást mint a nyelvi tevékenység alapegységét vizsgálja.

Blakemore (1989: 31) félreértés-megközelítése értelmében a félreértések interakcióban való előfordulása a kommunikátor felelősségének tekinthető, amelynek alapján a kommunikátor által kifejtett tartalomban különbséget tesz a kimondott (explicit) és szándékolt (implicit) jelentések között. Különbséget tesz az explicit és implicit jelentések egyes fokozatai között: minél nagyobb feladat hárul a beszédpartner azon képességére, hogy felismerje és megértse a kommunikátor implicit üzenetét, amelyhez az adott beszédhelyzetben releváns kontextuális ismeretek szükségesek, annál nagyobb a félreértés előfordulása.

Yus (1999: 219) a félreértések jelenségének vizsgálatát egy-egy pragmatikai kontinuum végpontjaira helyezi: (a) szándékos vs. akaratlan kontinuum; (b) verbális vs. nonverbális kontinuum; és (c) explicit vs. implicit kontinuum. Az első esetben a nyelvi stimulus szándékos, azaz a kommunikátor szándékosan továbbít egy meghatározott információt a beszédpartner felé, amely kizárja a fogadó fél részéről az interpretációs lehetőséget. A második kontinuum a nonverbális csatornán közvetített információ jelentőségére hívja fel a figyelmet. A verbális csatorna az üzenet elsődleges forrása, azonban nonverbális jelzések módosíthatják az üzenet minőségét. A harmadik kontinuum mentén

a kommunikátor mérlegeli, hogy mennyi információt oszt meg a beszédpartnerével explicit módon, és mennyi információ megértéséhez van szükség a szöveggörnyezetben rejlő forrásokból.

A félreértések vizsgálatának megközelítését Weizman (1999) a kommunikáció mint társas interakció közegében vizsgálja. Weizman (1999: 837) értékelése alapján a kommunikáció kollektív tevékenység, amely során „én-szintű” és „mi-szintű” félreértéseket vizsgál héber nyelvű forrásszövegben. Értelmezése alapján az „én-szint” az egyén üzenetének jelentésére, amíg a „mi-szint” az információcsere közös, kollektív jelenségére utal. Kétszintű modellje alapján bemutatja, hogy egy érzékelhető félreértést a beszélők hogyan alakítanak át kölcsönösen megértett megnyilatkozássá. Weizmanhoz hasonlóan Bou-Franch (2002: 325) a félreértéseket két alapkategóriába sorolja: külső forrásból és a résztvevőtől mint forrástól származó, félreértéseket tartalmazó megnyilatkozások. Weizman (1999) külső forrásnak tekinti a háttérzajt és az idegennyelv-tudás hiányát. Az interakcióban részt vevő személyhez kapcsolódóan két alkategóriát különít el: a feladó félhez és a fogadó félhez kapcsolódó forrásokat. A feladó eldöntheti, hogy minden információt továbbít, vagy csak egy részét, amely alapján a hallgató értelmezni tudja az üzenetet. A fogadó fél részéről felmerülő források fonetikai, lexikai, szintaktikai vagy pragmatikai alapúak lehetnek.

A félreértés nyelvészeti megközelítése

A félreértés fogalma nyelvi, nyelvészeti szempontból többféleképpen értelmezhető, meghatározása két kiindulóponthoz köthető. Az egyszerűbb megközelítés olyan jelenséget feltételez, amelyben az információ nem jut túl a kommunikációs csatornán, így a közölni kívánt tartalom nem éri el a fogadót. A félreértés fogalmának másik értelmezési módja a társalgó felek közötti nyelvhasználati és kulturális különbségeket tekinti félreértésnek.

Az elmúlt évtizedek társalgáselemzésen alapuló nyelvészeti kutatásai több aspektusból közelítették meg a félreértés fogalmát. Kiindulópontul Humphreys-Jones (1986: 28) általános érvényű definícióját mutatom be, amely anyanyelvi környezetben előforduló félreértéseket ír le. Félreértés akkor fordul elő, amikor a hallgató (H: hearer) helytelenül értelmezi a beszélő (S: speaker) által kifejezett propozíciót (p), amelyet egy megnyilatkozásban (x : utterance) közöl. A definíciót alátámasztja azzal a feltétellel, hogy a beszélő felismeri-e az általa létrejött félreértést, jelzi-e azt a beszélő felé, mert ennek hiányában nincs bizonyíték a félreértés előfordulására, ugyanakkor a következő beszédszakaszokban további utalások lehetnek a félreértésre.

Blakemore (1989: 37) a félreértést egy adott stimulus küldő fél által történő kiválasztásaként közelíti meg, amely növeli, csökkenti vagy lehetetlenné teszi, hogy hozzáférjenek a kívánt értelmezéshez.

Yus (1999) Blakemore-hoz hasonlóan az értelmezésre és a szövegkörnyezeten alapuló információ feldolgozására helyezi a hangsúlyt. A következő két pontban foglalja össze a félreértés definíciójának magyarázatát:

- (a) a címzett azon képességének hiánya, hogy egy, a kommunikátor szándéka szerinti értelmezést kiválasszon az összes értelmezés közül, amely lehetséges egy adott kontextusban;
- (b) a címzett azon képességének hiánya, hogy fel tudja dolgozni azt az információt, amely a szociokulturális környezet része (Blakemore 1989: 218).

Weigand (1999: 770) félreértést tartalmazó társalgási játszmák alapján támasztja alá a félreértés-elméletét az alábbi alkotó jellegű meghatározásokkal:

- (a) a félreértés a megértés azon formája, amely részben vagy teljesen eltér attól, amit a beszélő közvetít;
- (b) a megértés alakjaként az ellentétes jelentésre utal, és olyan kognitív jelenséget képvisel, ami a beszélőhöz tartozik;
- (c) a beszélőpartner nincs tudatában a félreértésnek;
- (d) a félreértés nem tekinthető kognitív tevékenységnek, mert a hallgató fél nincs annak tudatában;
- (e) a félreértés a szituációbeli megnyilatkozás során javítható, mert a jelentés és a megnyilatkozás megértése és félreértése nem autonóm egység, hanem egy interakció része (vö. Humphreys-Jones 1986).

A félreértések dimenziói

Az általános értelemben vett beszédértés mellett a félreértés vizsgálati területe számos, egymástól élesen elkülönülő területet ölel fel, amelyek közül kiemelkedik a szövegen belüli referencia, a közös ismeretek, a téves értelmezés problémaköre (vö. Pollack 1990), az interkulturális kommunikáció (vö. Banks et al. 1991; Gass és Varonis 1991), a szövegkörnyezethez kapcsolódó utalások és a nyelvi interakcióhoz kapcsolódó következtetés.

A személyes interakció jellemző kísérőelemei (a külső zaj, az udvariaság mértéke, explicit és implicit jelentés, az észlelés pontossága), a beszélőpartnerek meggyőződése és tudása, a nyelvi rendszerek különböző eltérései, a beszélőpartnerek következtetési mechanizmusai, valamint a beszélő és a hallgató közötti egyéni eltérések megnehezítik a félreértések előfordulását.

nak megakadályozását. Egy specifikus félreértés elhangzása után több mód áll a beszélők rendelkezésére, amelyek segítségével javíthatók vagy megváltoztathatók a félreértések, és eltérő mértékű eredményhez vezethetnek az interakcióban.

Bazzanella és Damiano (1999: 819) taxonómiája két dimenzió mentén tanulmányozza a nyelvi és nyelvhasználati félreértéseket Mauro (1993) olasz nyelvű korpusza alapján:

- (a) a félreértés nyelvi szintjei (level) és
- (b) a félreértés kiváltó okai (trigger).

Az 1. táblázat bemutatja azokat a nyelvi szinteket, ahol a félreértések keletkeznek. A táblázatból kiderül, hogy a legtöbb félreértés pragmatikai szinten tapasztalható.

1. táblázat. A félreértés nyelvi szintjei (forrás: Bazzanella és Damiano 1999: 819)

Hangtani
Mondattani
Lexikai
Szemantikai
(a nyelvi formák jelentése és jelentésváltozásai)
Pragmatikai
(illokúciós erő és közvetett beszédaktusok; implicit jelentés: implikaturák, irónia, metafora; relevancia; téma; elrendezés)

A félreértések kiváltó okainak (2. táblázat) osztályozása az interakció alapkomponeenseihez, a kommunikáció strukturális elemeihez, a beszédpartnerekhez és a folyamatban lévő interakcióhoz kapcsolódik.

2. táblázat. A félreértés kiváltó okai (forrás: Bazzanella és Damiano 1999: 821)

(a) Strukturális okok
– a kommunikációs csatorna zavarai
– a nyelvi kód elemei közötti hasonlóságok
– az idegen nyelvi behatások
– lexikai vagy szintaktikai kétértelműség
(b) A beszélőhöz kapcsolódó okok
– egyéni helyzeti tényezők: nyelvbotlás, téves értelmezés
– globális tényezők: az információ pragmatikai és szintaktikai szintű szervezése (udvariasság, bizonytalanság)

- (c) A beszédpartnerhez kapcsolódó okok
- a befogadó fél világról való ismereteinek hiánya (téves hitek, a lexikai kompetencia hiánya)
 - kognitív folyamatok (téves következtetések, kognitív teher és ennek hatásai a beszédprodukción)
- (d) A beszédpartnerek közötti interakcióval kapcsolatos okok
- a közös ismeret hiánya
 - a témamegjelölés
 - problémakezelés

Bazzanella és Damiano (1999) a félreértést tartalmazó megnyilatkozások azonosítása és elemzése mellett a félreértések javításának mechanizmusait is feltárja. Ez kiterjed a javítás forrására, az egyeztetés fázisaira, a javított szerkezetre, valamint a megértés verbális és nem verbális aspektusaira.

Két elméleti feltételezés támasztja alá a félreértés megközelítését: (1) Nincs teljes megegyezés a feladó és a címzett értelmezése között. Linell (1995: 181) és Weigand (1999: 769) kiemeli, hogy a két fél közötti megértés részleges és viszonylag törekeny, továbbá a beszélők számos pont esetében egy-egy megnyilatkozást pontatlanul fejeznek ki, mivel nem tudnak vagy nem akarnak részletes leírást a másik fél rendelkezésére bocsátani. Ez a megközelítés a felek közötti kölcsönös bizalomra épül, akik nyelvi és nem nyelvi jeleket egyaránt képesek alkalmazni annak érdekében, hogy kommunikációs szándékon alapuló információt továbbítsanak és értelmezzenek. Dascal megítélése szerint ebben az esetben sérülékeny feltételezésekről beszélünk, amelyek miatt félreértések fordulhatnak elő (Dascal 1999: 757). (2) A vizsgálat tárgyává váló megnyilatkozás a beszélő által szándékosan kifejezett verbális stimulus: a beszéd során pragmatikai értelmezést továbbítanak, és a sikeres kommunikációt a fogadó fél értelmezési képessége alapján értékelik (Dascal–Berenstein 1987: 140).

Verdonik (2010: 1364) a kutatása alapján arra a következtetésre jut, hogy a félreértés határvonalat jelent a megértés és a félreértés között (borderline of misunderstandings): sok esetben nehezen bizonyítható a félreértés jelenléte, a sikeres vagy sikertelen kommunikáció létrejötte, amely során az interakcióban részt vevő felek a többféle értelmezési lehetőség következtében nem igazolják vissza az elhangzott információ minőségét. Verdonik (2010) tanulmánya nem vállalkozik a félreértés-vizsgálat tudományos szintű csoportosítására. További kutatók (Hinnenkamp 1999; Bazzanella és Damiano 1999; Weigand 1999; Weizman 1999; Schegloff 1992) a félreértés különböző szempontok szerinti csoportosítását állították fel, amelynek alapja strukturális megközelítést mutat eltérően a tartalmi és társalgási szempontoktól, amelyek a megnyilatkozások beszédfordulóinak vizsgálatát foglalják magukban (Schegloff 1992). A kutatók figyelme két irányvonalra összpontosul:

- (a) a félreértések forrásainak és okainak feltárása és
- (b) a félreértéseket tartalmazó interakciók szerkezetének azonosítása és vizsgálata (Hinnenkamp 1999).

A fent említett kutatások a kétértelműség, félreérthetőség jelenségét és az azzal összefüggésben lévő közvetett beszédaktusokat vizsgálják. Ezzel szemben alacsony azoknak a kutatásoknak a száma, amelyek a félreértések gyakoriságát, azok következményeit, illetve azon kommunikációs stratégiákat vizsgálják, amelyekkel a nyelvi (grammatikai és lexikai) hibákat tartalmazó félreértések elkerülhetők.

A félreértések tipologizálása és vizsgálata (3. táblázat) folyamán felvetődik a kérdés, hogy a félreértések a kommunikáció folyamán akadályozó problémát jelentenek-e. A kutatók egyetértenek abban, hogy hétköznapi társas szituációkban egy-egy félreértés könnyen kezelhető, ugyanakkor a szervezeti kommunikáción belüli, szakmai interakciók kommunikációs zavarai a munkafolyamatokat befolyásoló félreértéseket hozhatnak létre.

3. táblázat. A félreértések tipológiája

Év	Kutatók	Osztályozás
1977	Zaefferer	Strukturális taxonómia (félreértés és félreértelmezés)
1983	Thomas	Pragmatikai félresiklás (pragmalingvisztikai és szociopragmatikai félresiklás)
1987	Dascal és Berenstein	A megértés két módja: megértés és értelmezés (a beszélő által közvetített jelentés és a társas interakció vizsgálata)
1988	Weizman és Blum-Kulka	Egyéni (<i>én-szint</i>) és kollektív (<i>mi-szint</i>) félreértés (típusonként további három dimenzióra bontva)
1999	Bazzanella és Damiano	A félreértés öt szintje: fonetikai, szintaktikai, lexikai, szemantikai és pragmatikai
1999	Hinnenkamp	A félreértés hét típusa (intra- és interkulturális félreértés)
2006	Bosco, Bucciarelli és Bara	Rendszerszemlélet: kommunikációs félresiklások felismerése és javítása

Weigand (1999: 769) Goethét idézi, amikor a következőt írja: „Senki sem társalogna, ha tudnák milyen gyakran félreértik egymást.” Weigand (1999:

773) arra hívja fel a figyelmet, hogy amennyiben nem válaszolunk megfelelően a felénk küldött információra, félreértjük az üzenetet, amely negatív érzést indít mindkét félben, és további problémákat indukál. A félreértések tipikus kísérőjelensége az azok korrekciójára irányuló javítási stratégiai eszközök beszédfordulókban való alkalmazása. Dascal (1999: 754) megállapítása szerint a beszélők az elhangzás pillanatában észlelik a félreértést a második beszédfordulóban, amelyet a szekvenciális egységben a harmadik és negyedik beszédforduló során javítanak. Vizsgálatai alapján olyan esetekről ír, amikor a félreértés több beszédlépés során javítatlan marad. Ebben az esetben a félreértést tartalmazó beszédforduló kommunikációs zavarhoz vezethet, amelynek következménye téves értelmezés vagy pragmatikai félresiklás lehet. Egyes kutatók (Kreuz–Roberts 1993; Blum-Kulka–Weizman 1988; Dascal 1985) kiemelik, hogy a félreértés megjelenése a megértési folyamat természetes része, így nem tekinthető teljes mértékben kommunikációs zavarnak. Ennek alapján egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy az üzenetet küldő fél szándéka és a fogadó fél értelmezése között fennálló ellentmondás és információhiány tekinthető a félreértés meghatározó forrásának.

Dascal (1999: 754) a félreértés-kutatást meghatározó alaptanulmányában a félreértés olyan kommunikatív jelenség, amely a kommunikáció szemantikai-pragmatikai szintjén a befogadó fél oldalához (receptió) tartozik, és a helytelen vagy hibás nyelvhasználatra, illetve a félreértés önkéntelen jellemvonására hívja fel a figyelmet. Ez arra utal, hogy a félreértés minden interakcióban jelen van ugyanúgy, mint a félreértések javítására szolgáló javítási stratégiák és mechanizmusok (vö. Dascal 1999, Romero-Trillo–Lenn 2011).

A félreértés jelenségének tisztázásához elengedhetetlen a megértés és az azt kísérő folyamat meghatározása. Weigand (1999: 776) megközelítése alapján a megértés mint pszichológiai folyamat során a megértéshez konceptualizálni kell a szóban forgó fogalmat, amelyet a következő példával illusztrál: akkor értjük meg a spanyol nyelvű utasítást, amikor annak megfelelően cselekszünk. A kérdés mint beszédaktus megértéséhez a fogadó fél részéről elvárt annak megértése, hogy ki fejezte ki a kérést, mi a kérést küldő fél elvárása, vajon a kérdés helyénvaló-e, és a fogadó fél megérti-e a küldő fél üzenetét. Weigand (1999: 769) szerint minden kommunikatív cselekedetünk célja, hogy megértést érjünk el, teljesüljön a kommunikatív szándék, amelyet kommunikációs eszközeink megfontolt alkalmazása határoz meg. A kommunikatív szándék elve szerint – Németh T. (2003: 249) megfogalmazásában – a hangsúly az informatív szándéokra helyeződik, amelyet a kommunikátor tesz egyértelművé.

Weigand (1999) a félreértések eredetével és azok javításával kapcsolatban megkülönbözteti az eszközt (nyelvi, vizuális, kognitív) és a célt (tevékenységfunkció, referenciális funkció, predikatív funkció).

A megértéshez kapcsolódó stratégiai beszédfeldolgozás modelljét Van Dijk és Kintsch (1983: 6) alkották meg, amely a szöveg és a beszédszituáció szubjektív reprezentációját mutatja be. Alapfeltevésük, hogy a beszédfeldolgozás olyan stratégiai folyamat, amely során külső és belső információ hatására az interakció mentális reprezentációja jön létre az adott diskurzus értelmezésének céljából. A megértés magában foglalja a szöveg (szövegbázis) mentális reprezentációjának megalkotását és az adott szituáció reprezentációját (szituációs modell). A megértési folyamat alapjául szolgáló szituációmodell- és szövegmodell-alapú reprezentáció nyelvészeti keretben a jelentés és referencia közötti különbséggel egyeztethető. A szöveg megértése érdekében annak megjelenítésére van szükség. Ha az interakcióban részt vevők nem tudják elképzelni és értelmezni az adott helyzetet, amelyről a másik fél információval rendelkezik, maga a szöveg megértése nem lehet sikeres. Ha nem ismerjük a lokális és a globális tények közötti összefüggéseket és kapcsolatokat, a szöveget nem értjük meg (Van Dijk–Kintsch 1983: 337).

Van Dijk és Kintsch (1983) megközelítéséhez hasonlóan Weigand (2000: 2) az egyént helyezi a diskurzus középpontjába, és úgy véli, hogy a dialógus nem szabályok, hanem stratégiák mentén jellemezhető. Ugyanakkor amíg Van Dijk és Kintsch (1983) tanulmánya a beszédértés kognitív folyamatára koncentrált, Weigand (2000: 7) a társas interakciót hangsúlyozza a Társalgási játékok (Dialogic Action Games) nevű modelljében, amelyben a kommunikációt a párbeszédben kialakuló cselekvéssornak tekinti.

A befogadás szakasza és a megértés folyamata egy mentális reprezentáció konstrukciós folyamatából és annak eredményeként az emlékezeti következményeiből tevődik össze. A megértésnek nincs egységes folyamata, hanem változó megértési folyamatokról beszélünk különböző helyzetekben, különböző nyelvhasználóknál, különböző beszéd típusoknál (Síklaki 1990: 46).

A beszédpartnerek között fennálló produktív és receptív készségek alapján Dascal (1999: 753–4) négy faktorra osztja a kommunikációs félreértések belső szerkezetét:

- (a) a produkció és a percepció szembeállítás;
- (b) nyelvi rétegek szerinti kategóriák (fonológiai/akusztikus, grafémikus, szintaktikai, lexikai, szemantikai, stiláris, pragmatikai, retorikai);
- (c) kommunikatív/nyelvi viselkedési formák normái vagy azok megszegése;
- (d) véletlenszerűség vagy szándékos félrevezetés.

Hinnenkamp (1999: 2.1) Linell (1995) munkájára alapozva az interakciók szerkezetének vizsgálata alapján a félreértések hét típusát különbözteti meg.

Taxonómiája azokat az interkulturális kommunikációs interakciókat vizsgálja, amelyek eltérő nemzeti, etnikai, kulturális és nyelvi háttérből származó beszédpartnerek megnyilatkozásait tartalmazzák. Az empirikus kutatás szempontjából a nyílt (overt) és a rejtett (covert) természetű félreértések közül a nyelvészeti vizsgálat tárgyául a nyílt természetű félreértések szolgálnak, amelyekkel szemben a rejtett félreértések pszicholingvisztikai elemzést igényelnek. Ugyanakkor a nyílt és a vizsgálat tárgykörébe tartozó félreértések a beszédfordulók során a beszédpartnerek birtokában lévő kommunikációs stratégiák által megoldhatók, az esetek jelentős részében a kommunikációs zavarok elkerülhetők. Hinnenkamp (1999) a félreértések osztályozására az alábbi csoportokat ajánlja:

- (1) a félreértés közvetlen felismerése: visszatérés a beszédfordulóban elhangzottra, majd javítási stratégia alkalmazása;
- (2) a félreértés közvetlen felismerése: javítási stratégia alkalmazása anélkül, hogy visszatérne a félreértést tartalmazó beszédfordulóra;
- (3) a félreértés fokozatos felismerése, amelyet a kommunikáció folyamatában levő zavarok okoznak, és kevésbé valószínű, hogy visszatér a félreértést tartalmazó beszédfordulóra;
- (4) a félreértés fokozatos felismerése, amelyet a kommunikáció folyamatában levő zavarok jeleznek, de az 1-es és 2-es típusú félreértésekkel szemben a félreértésre nem térnek vissza, és nem javítják azt;
- (5) a félreértés fokozatos felismerése, amelyet a kommunikáció folyamatában levő zavarok jeleznek, az interakció megszakad, és azt témaváltás követi;
- (6) nincs egyértelmű utalás a félreértés felismerésére, annak ellenére, hogy a kívülálló számára félreértésnek tűnik;
- (7) a kívülálló számára nem érzékelhető félreértés, de a beszélő érzékeli, hogy félreértették; korrekció nem történik.

Hinnenkamp (1999: 2.2) taxonómiájából kiderül, hogy a félreértések észlelése, értékelése és elemzése összetett feladat, mivel sok tényező jelenik meg egy beszédfordulóban. Az elemzés elősegítése érdekében két faktort különböztet meg: (1) a félreértés beszédeseményét (event) és (2) a félreértés gyökerét (core). A beszédeseményt olyan keretként tekinti, amely kontextusként szolgál a félreértés gyökerének azonosításához, javításához és elemzéséhez. A két faktor csak együttesen vizsgálható, azok egymástól elkülönítve nem léteznek.

Hinnenkamphoz (1999) hasonlóan Weigand (1999: 776) is a félreértés feltárásához és elemzéséhez nélkülözhetetlen kontextus szerepét hangsúlyoz-

za. A befogadó kontextuális és szociokulturális ismerete, valamint a világról alkotott ismereteinek mozgósítása tekinthető a következtetési (inference) folyamatok eredményének. A kommunikatív kompetencia alkotóelemeinek kutatása során feltárták, hogy az idegen nyelvet használók esetében a grammatikai hibák mellett pragmatikai hibák egyaránt előfordulnak. Thomas (1983: 97) utal arra, hogy amíg a nyelvtani hibák a nyelvet használó nyelvtudásáról árulkodnak, addig a pragmatikai félresiklás a személyéről tár információt a beszédpartner felé. A pragmatikai hibákon belül Thomas (1983) két típust különített el: (1) pragmlingvisztikai hiba, amikor a beszélő egy adott szituációban nyelviileg nem pontosan fejezi ki magát; (2) szociopragmatikai hiba, ha nyelviileg helyesen, de a társadalmi normáknak és elvárásoknak nem megfelelően nyilvánul meg a beszélő (Szili 2004: 102). A félreértések kutatásában kisebb mértékben a nyelvi és pragmlingvisztikai hibák, nagyobb mértékben a kulturális okokra visszavezethető szociopragmatikai hibák kapnak helyet. A kultúra és kontextus elválaszthatatlanságára hívja fel a figyelmet Van Dijk (2006), amikor a kontextust olyan határfelületként jelöli ki, amely a diskurzus mint tevékenység és a diskurzus mint társas szituációk között helyezkedik el.

Összefoglalás és kitekintés

A félreértések akár intrakulturális, akár interkulturális környezetben izolálisan, kontextusból kiragadva nem vizsgálhatók. Az interakciókban megjelenő félreértés összetett jelenség, amely során az értelmezés, a megértés (vö. Vendler 1994), illetve a félreértés fokozatai között és a meg nem értés között érzékelhető különbségek vannak. Amíg az értelmezés, megértés és a félreértés kezelése során bizonyos fokú információátadás érhető el, a meg nem értés (non-understanding) esetében nem mutatható ki kölcsönös információcsere a beszédpartnerek között.

A hazai nyelv- és kommunikációtudományi kutatások elsősorban a társalgáselemzés egyes aspektusaira irányulnak. A félreértés-vizsgálatot a magyar kutatók közül Ivaskó Livia (2004) és Boromisza Dávid (2003) tanulmányai dolgozzák fel kommunikációtudományi és szociológiai keretben. A pragmatikai indíttatású diskurzuselemzés a beszédaktusok elemzése mellett ugyanakkor nem terjed ki a félreértést tartalmazó megnyilatkozások elemzésére, a megértés folyamatára és annak mértékére, valamint a beszédpartnerek produktív és receptív készségeinek alkalmazására.

A tanulmányban bemutatott szakirodalom alapján a félreértést tartalmazó beszédshituációk gyakorisága nem elhanyagolható. Jelen tanulmány a kül-

földi, elsősorban angol nyelvű kutatási eredmények és vizsgálatok bemutatásával a témát a jövőben feldolgozó, hazai kutatásokhoz kíván hozzájárulni.

Szakirodalom

- Banks, Stephen P. – Ge, Gao – Bakes, Joyce 1991. Intercultural encounters and miscommunication. In: Coupland, Nikolas (ed.): *Miscommunication and problematic talk*. Sage. Newbury Park, London and New Delhi. 103–20.
- Bazzanella, Carla – Damiano, Rossana 1999. The interactional handling of misunderstanding in everyday conversations. *Journal of Pragmatics* 31: 817–36.
- Bilmes, Jack 1992. Mishearings. In: Watson, Graham – Seiler, Robert M. (ed.): *Text in Context. Contributions to Ethnomethodology*. Sage. Newbury Park, California. 79–98.
- Blakemore, Diane 1989. Linguistic form and pragmatic interpretation: The explicit and the implicit. In: Hickey, Leo (ed.): *The pragmatics of style*. Routledge. London. 29–51.
- Blum-Kulka, Shoshana – Weizman, Elda 1988. The inevitability of misunderstanding: Discourse ambiguities. *Text* 8: 219–41.
- Bosco, Francesca M. – Bucciarelli, Monica – Bara, Bruno G. 2006. Recognition and repair of communicative failures: a developmental perspective. *Journal of Pragmatics* 38: 1398–429.
- Bou-Franch, Patricia 2002. Misunderstandings and unofficial knowledge in institutional discourse. In: Walton, David – Scheu, Dagmar (ed.): *Culture and power: Ac(unofficially)knowledge cultural studies in Spain*. Peter Lang. Frankfurt. 323–41.
- Bremer, Katharina 1996. Causes of Understanding Problems. In: Bremer, Katharina – Roberts, Celia – Vasseur, Marie-Thérèse – Simonot, Margaret – Broeder, Peter (ed.): *Achieving Understanding: Discourse in Intercultural Encounters*. Longman. London. 37–64.
- Brown, Gillian 1995. *Speakers, Listeners and Communication*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Clyne, Michael 1995. *Inter-cultural Communication at Work: Cultural Values in Discourse*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Coupland, Nikolas – Giles, Howard – Wiemann, John 1991. Miscommunication and Problematic Talk. In: Dascal, Marcelo (ed.): *Dialogue: An Interdisciplinary Approach*. John Benjamins. Amsterdam. 441–59.
- Dascal, Marcelo – Berenstein, Isidoro 1987. Two modes of understanding: comprehending and grasping. *Language & Communication* 7: 139–51.
- Dascal, Marcelo 1985. *The relevance of misunderstanding*. John Benjamins. Amsterdam.
- Dascal, Marcelo 1999. Introduction: Some questions about misunderstanding. *Journal of Pragmatics* 31 (6): 753–62.

- Fraser, Bruce 1993. No conversation without misinterpretation. In: Parret, Herman (ed.): *Pretending to communicate*. De Gruyter. Berlin. 143–53.
- Gass, Susan – Varonis, Evangeline 1991. Miscommunication in nonnative speaker discourse. In: Coupland, Nikolas – Giles, Howard – Wiemann, John M. (ed.): *Miscommunication and Problematic Talk*. Sage. London. 121–45.
- Hinnenkamp, Volker 1999. The notion of misunderstanding in intercultural communication. In: Allwood, Jens (ed.): *Proceedings of the 5th Nordic Symposium on Intercultural Communication*. Gothenburg.
- House, Juliane 2000. Understanding Misunderstanding: A Pragmatic-Discourse Approach to Analysing Mismanaged Rapport in Talk across Cultures. In: Spencer-Oatey, Helen (ed.): *Culturally Speaking: Managing Rapport through Talk across Cultures*. Continuum. London. 145–64.
- Humphreys-Jones, Claire 1986. *An investigation of the types and structure of misunderstandings*. Disszertáció. University of Newcastle-upon-Tyne.
- Kaur, Jagdish 2016. Intercultural Misunderstanding Revisited: Cultural Difference as a (Non)Source of Misunderstanding in ELF Communication. In: Holmes, Prue – Dervin, Fred (ed.): *The Cultural and Intercultural Dimensions of English as a Lingua Franca* 134–56. Multilingual Matters. Bristol.
- Keckes, Istvan 2014. *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press. Oxford.
- Kreuz, Roger – Roberts, Richard 1993. The empirical study of figurative language in literature. *Poetics* 22 (1–2): 151–69.
- Linell, Per 1995. Troubles with mutualities: towards a dialogical theory of misunderstanding and miscommunication. In: Marková, Ivana – Graumann, Carl – Foppa, Klaus (ed.): *Mutualities in dialogue*. Cambridge University Press. Cambridge. 176–213.
- Mauranen, Anna 2010. Discourse reflexivity – a discourse universal? The case of ELF. *Nordic Journal of English Studies* 9 (2): 13–40.
- Milroy, Lesley 1984. Comprehension and context: Successful communication and communicative breakdown. In: Trudgill, Peter (ed.): *Applied sociolinguistics*. Academic Press. London. 7–32.
- Nagy Marianna 2021. A félreértések fogalmi alapú megközelítése és az intuíció, az introspekció helye a vizsgálatukban. *Magyar Nyelvőr* 171–90. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.2.171>
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. In: Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 221–54.
- Pollack, Martha E. 1990. Plans as complex mental models. In: Cohen, Philip R. – Morgan, Jerry – Pollack, Martha E. (ed.): *Intentions in communication*. MIT Press. Cambridge. 77–103.
- Romero-Trillo, Jesús – Lenn, Elizabeth 2011. Do you (mis)understand what I mean. *Journal of English Studies* 9: 235–53.
- Schegloff, Emanuel A. 1992. Repair after next turn: The last structurally provided defence of intersubjectivity in conversation. *American Journal of Sociology* 97 (5): 1295–345.

- Siklaci István (szerk.) 1990. *A szóbeli befolyásolás alapjai I–II*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Stratos, George 1981. *Misunderstandings in conversations between children and adults*. Doktori disszertáció. University of California. Berkeley.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Thomas, Jenny 1983. Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4 (2): 91–112.
- Tzanne, Angeliki 2000. Talking at cross purposes. John Benjamins. Amsterdam.
- Van Dijk, Teun A. – Kintsch, Walter 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. Academic Press. London.
- Van Dijk, Teun A. 2006. Discourse, context and cognition. *Discourse Studies* 8 (1): 159–77.
- Vendler, Zeno 1994. Understanding Misunderstanding. In: Jamieson, Donald (ed.): *Language, Mind, and Art. Synthese Library (Studies in Epistemology, Logic, Methodology, and Philosophy of Science)* Springer. Dordrecht. 240–8.
- Verdonik, Darinka 2010. Between understanding and misunderstanding. *Journal of Pragmatics* 42: 1364–79.
- Weigand, Edda 1999. Misunderstanding: The standard case. *Journal of Pragmatics* 31: 763–85.
- Weigand, Edda 2000. The Dialogic Action Game. In: Coulthard, M. (ed.): *Dialogue Analysis VII. Working with Dialogue*. Niemeyer. Tübingen. 1–18.
- Weizman, Elda 1999. Building true understanding via apparent miscommunication: A case study. *Journal of Pragmatics* 31: 837–46.
- Yus, Ramos F. 1999. Towards a pragmatic taxonomy of misunderstandings. *Rev. Canaria de Estudios Ingleses* 38: 217–39.
- Zaefferer, David 1977. Understanding misunderstanding: A proposal for an explanation of reading choices. *Journal of Pragmatics* 1 (4): 329–46.

Vesszős Balázs

egyetemi tanársegéd

Nyíregyházi Egyetem

E-mail: vesszosbalazs@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2811-9129>

Abstract

VESSZŐS, BALÁZS

THE PRAGMATICS OF MISUNDERSTANDING

The phenomenon of misunderstanding is an inevitable part of everyday conversation and professional discussions. Mutual intelligibility between interlocutors is a basic principle in the process of communication. However, a large number of researches support misunderstanding in general and the diverse degrees of the speech situations resulting in misunderstanding and the significance of scientific achievements.

The purpose of the study is to display the results of the widespread international research that determine the linguistic levels of misunderstanding and its triggers as well as the responsibility of the interlocutors in interaction. The study covers the accompanying elements of the interaction and the research areas of misunderstanding along which the investigation of the further aspects of misunderstanding can be outlined.

Further research into the specific areas of misunderstanding promotes productive interaction between interlocutors and the establishment of successful cooperation.

Keywords: misunderstanding, mutual intelligibility, interaction, communication breakdown

MINYA KÁROLY

A NEOLOGIZMUSOK HÁLÓZATOS RENDSZERE

Kivonat

A tanulmány a neologizmusok rendszerezését a következő kilenc szempont szerint mutatja be: eredet, a szóalkotás módja, a létrejöttük célja, gyakoriságuk, szándékolt-ság, a kommunikáció formája, fogalmi tartalom, stílus- és nyelvi rétegződés, szófaj. Ezenkívül az idegen eredetű új szavak mellett igen nagy számban olvashatók belső keletkezésű, az eltelt évtizedben alkotott új kifejezések. A neologizmusok hálózatos összefüggését táblázatok szemléltetik. Mindez a nyelvek többségében univerzális sémaként használható. Ugyanakkor ugyanazon nyelvben a kategóriák friss példák-kal időszakonként kiegészíthetők, így a szókincsről, valamint annak változásáról folyamatosan átfogó képet kaphatunk.

Kulcsszavak: stilisztikai, szükségszerű, elterjedt, alkalmi, tudatos, spontán, írásbeli, szóbeli, írott szóbeli neologizmus; univerzális séma

A nyelvújítás és nyelvújulás egymástól elválaszthatatlan fogalmak, mint ahogy a neologizálódás és archaizálódás is. A *nyelvújítás* mint cselekvő ige a nyelv életébe történő szándékos beavatkozást jelent, legjellemzőbb korszaka Magyarországon a 18–19. századi időszak. Ez a szókincsbővítési folyamat tetten érhető minden más nyelvben. A *nyelvújulás* történést kifejező mediális igeeként bizonyos spontaneitást fejez ki, egyúttal azt a folyamatot és tényt is közli, hogy a nyelvekben mindig több szó hal ki (archaizálódik), mint amennyi új megszületik. Természetesen azzal nyilvánvalóan egyetérthetünk, hogy a korszakban a nyelvújítás „nem tekinthető pusztán szókincsbővítésnek, tudniillik annak részeként egyaránt fontos volt a sztenderd kialakítása, rögzítése, a stílusváltozatok bővítése stb.” (Pethő 2020: 139). Ugyanakkor „a magyar nyelv státuszának emelkedésével egyszerre teremtődött meg a nyelvújításnak, a nyelv művelésnek, valamint az irodalom megújításának a feltétele és szükségessége a külföldi művekre és a népiességre is építve (Tamás 2020: 179–95).

A szókincs a nyelvek legváltozékonyabb része. A megjelenő új szavak a kor lenyomatai is egyben, hiszen tükrözik a társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb változásokat. Például az *oltakozókedv* és a *sztárinfektológus* kifejezések nyilvánvalóan a pandémia időszakát idézik fel. Vannak olyan új szavak is, amelyek egy adott évben születtek, azonban gyorsan kikoptak a nyelvhasználatból, ezek is a kort dokumentálják (Balázs 2016: 7).

A neologizmusok rendszerezését, az új szavak több szempontú csoportosítását a *Változó szókincsünk* című kötetben mutattam be (Minya 2011: 15–41). Ezúttal ezt kiegészítve e rendszer tagjainak egymáshoz való viszonyát, összefüggésrendszerét kívánom részletezni. Előtte azonban a fogalmat szükséges tisztázni, valamint a neologizmus-rendszert felvázolni.

A neologizmusok kutatása, meghatározása, rendszerezése igen régóta tárgya a nyelvtudománynak. A fogalmának, mivoltának meghatározása problémát okozhat, ugyanis sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a neologizmus elnevezést, és ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűriteni. Terestyéni szerint a neologizmus a szó- és kifejezőkészségben különböző okokból bevezetett új értelem, értelmi árnyalat, illetőleg a nyelvi rendszerben létrejött új kifejezési forma, amely vagy magával hozza a nyelvi kifejező készségben való megszilárdulás igényét, vagy nem. (Terestyéni 1955: 297–302). Szathmári István a következőképpen határozza meg a neologizmus fogalmát: „Neologizmusok azok az új szavak, kifejezések, jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv, a társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődésével párhuzamosan, állandóan gazdagodik” (Szathmári 2004: 154). És végül a legújabb meghatározás Sólyom Rékától: „A neologizmus olyan, gyakran újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, és skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is” (Sólyom 2014: 19).

Jelen tanulmány írója szerint a neologizmusok fogalmát négy kritérium alapján lehet megadni: az idő, az egyén, a stílus és a nyelvi réteg szempontjából. Az idő szerint neologizmus az, ami viszonylag nemrég jelent meg a nyelvhasználatban. Az egyén szempontjából a számára ismeretlen nyelvi kifejezés. A stílári hatás szempontjából az, ami egyszeri, alkalmi költői-írói-újságírói kifejezés. A szóképzés rétegződése szempontjából a neologizmus általában egy adott nyelvi rétegben jelenik meg.

A neologizmusok eredetüket tekintve alapvetően két nagy csoportra oszthatók: idegen eredetűekre és belső keletkezésűekre. A más nyelvekből átvett, elsősorban az angol kifejezések tartoznak az első csoportba. A szükségességüknél és fontosságuknál fogva azok is maradnak az egyén számára, csak egy nyelvi réteg és társadalmi csoport szókincsében lesz állandósult. Amennyiben nagyobb réteget érint, abban az esetben elterjed, és a köznyelv elemévé válik gyakran fonetikusán átírt formában, például: *lájk*, *szelfi*. A fo-

netikus átírás egy folyamat, az eleinte idegen írásmódot a nyelvhasználók előbb-utóbb fölcserélik a kiejtés szerinti írásmóddal, illetve ezt a szokást a helyesírási szógyűjtemények maguk is szorgalmazhatják: *dizájn, imél, fájl, lízing, menedzser*. Az már más kérdés, hogy mikor válik egy idegen szó közkeletűvé, és mikor kerül be a szótárakba az átírt változat. Ugyanakkor az idegen eredetű szavak magyar elő- vagy utótaggal is gyökeret eresztenek a nyelvünkben: *könyvtrailer, testszkenner, blogregény, botoxkezelés, kiberhadviselés*. Szóképzéssel, a produktív *-z* vagy *-l* képzővel szintén megerősödhetnek a magyar szókincsben az elsősorban angol eredetű szavak, például: *offol, spoilerez, szelfizik*, egyéb képzővel, képzőbokkal: *online-osít* (Minya 2017: 144–5).

1. A neologizmusok a szóalkotás módja szerint

Az eredetet tekintve a belső keletkezésű új szavak különböző szóalkotási módokkal jönnek létre.

- a) Szóösszetétellel: *gondosóra, ársapka, hőmérőkapu, buboréktorna, okostetoválás, kacattorta*
- b) Szóképzéssel: *kattintható, buszsávozik, mémesedik, spoilerez*
- c) Elvonással: *árfolyamrögzít, végtörleszt, romeltakarít*
- d) Elvonással és képzéssel: *rendszerváltott* (országok), *szervátültetett* (ember).
- e) Szórövidüléssel: *feszt* ('fesztivál'), *brutál, admin*
- f) Szórövidüléssel és -képzéssel: *kombó* ('kombináció'), *kimaxol* ('kihozza belőle a maximumot'), *üzirözi*
- g) Mozaikszó- és betűszóalkotással: *kata, csak, gyoda*
- h) Szóösszerántással: *lájkoholista* (*lájka + alkoholista*), *burkini* (*burka + bikini*), *gyernőtt* (*gyermek + felnőtt*)
- i) Ikerítéssel: *nyekenyóka, birkafirka, csigabiga-bigámia*
- j) Jelentésbővüléssel: *okosít* ('eszközt, módszert digitalizál'), *zöldít* ('környezetvédelmi szempontokat figyelembe vesz, érvényesít'), *becsípődés* ('megrögzött szokás, elképzelés, idea')
- k) Szóértékű szószerkezet: *digitális nomád, bevásárlási időszám, izolációs stressz*

2. A neologizmusok a létrejöttük célja szerint

- a) Szükségszerű neologizmusok. Ezek a szavak jól tükrözik a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet változásait. A nyelv állományának szükségszerű elemekkel történő bővítése, ezek nagy eséllyel elterjednek a nyelvhasználatban, és idővel bekerülnek a szótárakba,

azaz szótárérettekké válhatnak, például: *hőmérőkapu, okosóra, ügyfélsegítő, manórúd, mikroműanyag*.

- b) Stilisztikai neologizmusok. Egyszeri előfordulások, elsősorban a költői, írói, újságírói, diáknyelvi nyelvhasználatban. Ez a csoport tulajdonképpen a hapax legomenonok kibővítése. A pillanatnyi tartalmi, stiláris szándék hozza létre őket, megalkotásukkor az egyediség, egyszerűség, a figyelemfelkeltés, ritkán a meghökkentés a cél. Először természetesen a szépirodalomban fordulnak elő, például: *Tojáséj* (Weöres Sándor), *miskájerkalap* (Krúdy Gyula), *elvkukacok* (Szabó Dezső), *csicskagyász* ('lúzer').

3. A neologizmusok a gyakoriságuk szerint

- a) Elterjedt neologizmus az, amelynek 1000 felett van a találatok száma a Google internetes keresőben a magyar nyelvű oldalakon: *erdőfürdő, zsebkönyv-automata, kenyérhéjmagyarok*.
- b) Alkalmi neologizmus az, amelynek 1000 alatt van a találatok száma a Google internetes keresőben a magyar nyelvű oldalakon: *izlésbuborék, okosparcellakő, testszégyenít, tiktoker, kockárda, szívhangrendelet*. Külön kell megemlíteni azokat az összetételeket, amelyek az AkH. 140. a) és a 141. b) szabálypontja, az úgynevezett mozgósabály alapján íródnak. Minél több tagból áll, annál alkalmibb és egyedibb az alkalmi szóösszetétel, például: *trappistasajt-krémleves, hordozóslatinfitness-oktató, porcukrosképviselőfánk-készítés, skótduda-óra*. Ezek a kifejezések kérdésként érkeztek a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda honlapjára az írásmódjukat illetően. Az utóbbi kettő írásban csak ott szerepel, tehát tekinthetjük szóbeli neologizmusnak (l. később). Mind szükségszerű neologizmus, hiszen stiláris hatás nem érhető tetten megszületésük célját illetően.

4. A neologizmusok a szándékoltság (akarat) szerint két csoportba sorolhatók.

- a) Spontán neologizmusok. A megfogalmazási nehézség, kifejezésbeli kényszer pillanatnyi áthidalására születnek, esetenként elírások, önkéntelen elszólások. Előfordulnak mind írásban, mind szóban. Először forrásuk a középiskolai diákok írásbeli dolgozatai, például: „A sólyom című novellájának hőse egy *nagytekintetű* úr, Federigó.”
- b) Tudatos neologizmusok. „Bármilyen nagy is volt a latin nyelv súlya a magyar művelődésben, a tudományok képviselői törekedtek arra, hogy anyanyelvüket alkalmassá tegyék az elvont fogalmak kifejezé-

sére, és igyekeztek a szaktudományok műszavainak magyar megfelelőt találni” (Kiss–Pusztai 2005: 624). Sylvester János, Geleji Katona István, Apáczai Csere János a tudatos szóalkotás első képviselői voltak, majd ennek a folyamatnak a kiteljesedése a nyelvújítás korára esett. Ezenkívül a tudatos neologizmusok körébe sorolható a tárgyak, fogalmak, eljárások elnevezése magyarítás céljából. A Szómagyarító honlapon (www.szomagyarito.hu) 100 *b* betűs idegen szót megvizsgálva megállapítható, összesen 324 magyarítás született, ebből 184 szóösszetétellel, 91 szóképzéssel, 22 szóösszerántással, népetimológiával, 13 szórövidüléssel, 4 mozaikszó-alkotással, 2 jelentésbővülés; 8 esetben több szóalkotási mód együttesével keletkezett az új kifejezés. Például a *bluetooth* magyarítására a következőket alkották a web 2-es honlap látogatói: *kékfog* (minőségjelzős szóösszetétel), *kékháló* (minőségjelzős szóösszetétel), *adattovábbító* (tárgyas szóösszetétel), *dzsedikapcsi* (szóösszetétel, szórövidülés, szóképzés), *brutus* (népetimológia), *lidérc* (jelentésbővülés), *légkapocs* (jelentéstömörítő szóösszetétel), *dróttalanság* (szóképzés).

Ide sorolhatjuk a szómagyarító és egyéb efféle pályázatok szavait. Névkeresőt írt ki az egyik szervezet, hogy egységes, magyar elnevezés szülessen a *PayPass* kártyára. A következő javaslatok érkeztek: *odatartókártya*, *röppentő*, *pittyentő*, *surrantó*, *le húzó*, *elhúzó*, *csúsztató*, *csippantó*, *villámkártya*, *passzkártya*, *szellőkártya*, *tüsténtkártya*, *közelkártya*, *tedd-vedd kártya*, *add-vidd kártya*, *tapinttárca*, *csúszka*, *villancs*, *okoskártya*, *vizsla*, *kincsem*, *Rubik*, *huss*, *é nkártya* (ti. érintés nélküli), *pitypeták*. Végül az *érintőkártya* terjedt el.

5. A neologizmusok a kommunikáció formája szerint
 - a) Szóbeli neologizmusok. Írott formában az interneten egyetlen találat sincs, csak szóban hangzott, illetve hangzik el. Például: *megrezsicsökkenti*. Az értelmezéshez szükség van a tágabb szövegekörnyezet, illetve a szituáció ismeretére. (A vásárló *megrezsicsökkenti* a terméket, mielőtt leméri, vagy a lehető legtöbbet szuszakolja bele a vödrös narancs vödrébe, illetve egy 40 év körüli apuka arra utasította kiskamasz fiát, hogy tépje le a banánok csutkját, s úgy tegye a zacskóba, hogy kevesebbet mutasson a mérlegen.) Ide tartoznak a nyelvbtlásból eredő, szóalakvegyüléssel létrejövő, csak szóban előforduló lexémák: „Nem lát minket, mert csak *bambé szkodik*” (*bamba* x *bámé szkodik*). „Nagy *vihatar* volt” (*vihar* x *zivatar*) (Istók 2016: 76). Valójában a többi kontaminációs kifejezés is hasonlókép-

pen keletkezett (*csokréta, zargat*), csupán arról van szó, hogy idővel rögzültek és lexikalizálódtak.

A szóbeli kommunikációban keletkezett neologizmusok nyilvánvalóan a legillékonyabbak, nehéz őket összegyűjteni, adatolni, ettől függetlenül feltételezhetően nagyszámú az előfordulásuk.

- b) Írásbeli neologizmusok. Az új szavak döntő többsége írott formában jelentkezik, ez annak a lehetőségét hordozza magában, hogy széles körben és gyorsan elterjedjen, ugyanez nyilvánvalóan nem mondható el a szóbeliekről. Például: *városkártya, fénytömlő, vírusmarketing*.
- c) Írott beszélt nyelvi neologizmusok. Az internetes kommunikációban, nyelvhasználatban, cseteléskor, sms írásakor fordulnak elő. Ezek az úgynevezett helyesírási neologizmusok is egyben. Például: *mexoktuk* (megszokuk), *majkésőbbcsinájjuk*, *+vettem* (megvettem), *lécci* (légy szíves), *asszem* (azt hiszem), *nemtom* (nem tudom).

Az alábbi három szempont alkategóriái külön-külön összefüggésbe állíthatók a fenti öt szemponttal. Tehát külön megvizsgálható például az, hogy az informatikai tárgyú vagy a pandémiával kapcsolatos kifejezések milyen szóalkotási móddal keletkeztek, valamint az, hogy céljuk, gyakoriságuk, szándékosságuk és a kommunikációs formájuk szerint mi jellemzi a megszülető új kifejezéseket. Vagy például a hivatali neologizmusok, illetve az igék külön-külön hasonlóképpen vizsgálhatók.

6. A neologizmusok a fogalmi tartalom szerint
 - a) Politika: *brüsszelita, elitokrácia, euroszeptikus*
 - b) Informatika: *digitális detox, csevegőapp, belinkel*
 - c) Egészségügy: *auradiagnosztika, e-recept, ételintolerancia*
 - d) Szórakozás: *ágymozi, fotelfoci, kalanderdő*
 - e) Gasztronómia: *ételszobrászat, felhőlángos, csokiszökőkút*
 - f) Szépészet: *bikinihíd, biofodrászat, gofrifonás*
 - g) Gazdaság: *cégtemető, csődvédelem, költségel*
 - h) Pandémia: *maradjotthonka, koronavirtus, távmunkahely*

Ennek a kategóriának a csoportjai tovább bővíthetők.

7. Neologizmusok a stílus- és nyelvi rétegződés szerint
 - a) Társalgási: *könyvautomata, boldogságkapu, buliturista*
 - b) Szépirodalmi: részben megegyezik a stilisztikai neologizmusokkal, teljességgel a hapax legomenonokkal: „És megnyergelnek, meg-

nyargalnak, / Milyen gyönyörűség nekem! Puha combjuk hideg nyomását / Borzongó háttal élvezem” (Babits: VÉRIVŐ LEÁNYOK)

„Idegen mezőknek friss illata csap meg / Szavam messze századokból hallom: / Valami fekete vén bizánci hárfán, / *Rózsakoszorúzott* bús római lanton” (Dutka Ákos: VERSEK ÓRÁJA)

„Hullnak *csók-rubintok, mámor-gránátok!* / *Öröm-zafirok! Bol-dogság-topázok!*” (Miklós Jutka: ÉLET ÖFELSÉGÉHEZ)

- c) Hivatali-jogi: *békéltetőtestület, e-per, távmeghallgatás*
- d) Tudományos: *valóság-hajlítás, grafostiliztika, ökolingvisztika*
- e) Publicisztikai: *lődűh, pingvinkarzat, bevándorlókontinens, bevándorlóország.*

„A vadászok a *lődűhtől* elvakulva gátlástalanul okozzák a súlyos vagy halálos incidenseket.”

„A színpadon középen áll Nobel mellszobra, tőle jobbra és balra a *pingvinkarzat*. Így nevezi a népnyelv a frakkos akadémikusokat.”

„Az Európai Egyesült Államok létrejötte azt jelentené, hogy nekünk egy *bevándorlókontinensünk* lesz, *bevándorlóországgá* tett Magyarországgal.”

- f) Diáknyelvi: *karótároló* (‘napló’), *nyikorogda* (‘zeneiskola’), *fényel* (‘fénymásol’)
- g) Szleng: *beflessel* (‘szokatlan és erőteljes élmény hatása alá kerül’), *ekéz* (‘szidalmaz, csepül, ócsárol’), *IQ-felező* (‘fárasztó, butító’)

8. A neologizmusok a szófajuk szerint

- a) Ige: *benapozik, pótselejtezik, unokázik*
- b) Főnév, köznév: *ablakmatrica, biopálinka, e-töltő-oszlop*
- c) Főnév, tulajdonnév: *Hamlear* (Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba), *Finesz* (Fiatalkorú Nemet Mondók Szövetsége, Moldova György), *Hambipipőke* (Lackfi János)
- d) Melléknév: *ecsetfejtű, felejtős, kattintékony*
- e) Igenév: *evezhető, rendszerváltott, sorozatfüggetlen*

A neologizmusok hálózatos összefüggése a fenti csoportosítás alapján különböző táblázatokkal adható meg.

A szóalkotási módok összefüggését és példáit a neologizmusok létrejöttének céljával, gyakoriságával, szándékoltságával, valamint a kommunikációs formájával az 1. táblázat tartalmazza. (Kivéve a ritka szóalkotási módok közé tartozó szórövidülést és -képzést, a mozaikszó- és betűszóalkotást, a szóösszerántást, illetve a jelentésbővülés és szóértékű szószerkezet sem szerepel a táblázatban.)

1. táblázat

	Szóösszetétel	Szóképzés	Elvonás	Elvonás és képzés	Szórövi-dülés	Ikerítés
Szükség-szerű	<i>okoszebra</i>	<i>élőzik</i>	<i>büntetőfő-kez</i>	<i>rezsicsök-kentett (gázár)</i>	<i>feszt</i> ('feszti-vál')	<i>nyuszó-muszó</i>
Stiliz-tikai	<i>imahernyó</i> (Parti-Nagy Lajos)	„...der-medtre <i>illendősége-sedett</i> fér-jét...” (Szabó Dezső)	„Párizsban rémes for-radalom <i>földreng.</i> ” (Szabó Dezső)	<i>ultrahang-hegesztett</i> (burkolat)		<i>kerge-körbe</i>
Elterjedt	<i>beájul</i>	<i>szakmázik</i>	<i>akadály-mentesít</i>	<i>koronavi-rus-fertő-zött</i>	<i>brutál</i>	<i>szipi-szupi</i>
Alkalmi	<i>kacattorta</i>	<i>elgyőrfi-palisodik</i>	<i>zsírleszívát</i>	<i>távmeg-hallgatott</i> (személy)	<i>tech</i> (technikai)	<i>csiga-iga</i> (Szilvási Csaba)
Szóbeli	<i>vakcinama-tematika</i>		<i>megrezi-csökkentti</i>			<i>lyukon-bukon</i>
Írásbeli	<i>mikromű-anyag</i>	<i>influenzser-keedik</i>	<i>joghar-monizál</i>	<i>kényszer-sorozott</i> (ukránok)	<i>koreó</i> (koreográ-fia)	<i>tuli-buli</i>
Írott beszélt nyelvi	<i>Imás</i>	<i>Iezik</i>	–	–	<i>szal</i> ('szó-val')	–
Spontán	<i>Sírbarlangba záratja, hogy élve haljon meg.</i>	Ott <i>dőzsölődnek</i> a többi kéj-hölgyek is.	–	–	–	–
Tudatos	<i>hőmérőkapu</i>	<i>appol</i>	<i>büntetőfő-kez</i>	<i>áresett</i> (termék)	<i>app</i> (appli-káció)	<i>birka-firka</i> (Szilvási Csaba)

Alapvetően elmondható, hogy napjainkban szóösszetétellel keletkezik a legtöbb neologizmus. Idesorolandók az igekötős igék is, amelyek többségében bizalmas stílushatásúak, elsősorban a legnagyobb közösségi portálon fordulnak elő, például *bejósol*, *bekövet* ('követ valakit'), sőt *kikövet* ('abbahagyja a követését') (Kótis 2021: 101). Ezt követi a szóképzés, majd a ritkább szóalkotási módok. Természetesen egy-egy új szó létrejöttékor több szóalkotási mód is ér-

vényesülhet, például az elvonás és a képzés, valamint a szórövidülés és -képzés (ezek szerepelnek a táblázatban). Ezenkívül szóösszetétellel és továbbképzéssel született a *blogger* szóra magyarítás: *véleménynaplózó*, valamint a *bürokrata* szóra a *jogroncsnok*. Szóösszetétellel, szórövidüléssel és szóképzéssel jött létre a *bluetooth* szóra magyarítás: *dzsedikapcsi*. Szóösszetétellel, szórövidüléssel és szóképzéssel keletkezett a *mobteló*. Minél több szóalkotási mód érvényesül egy-egy kifejezés létrejöttékor, annál inkább alkalmi a neologizmus, vagy csak egy nyelvi rétegben használatos, az utóbbi a diáknyelvben.

2. táblázat

	Szükségszerű	Stilisztikai
Spontán	–	<i>elalasztotta</i>
Tudatos	<i>érintőkártya</i>	<i>lángbor</i> (Juhász Gyula)

Spontán szükségszerű neologizmus nem létezik, vagy csak nagyon ritka, hogy teljesül a mindkét csoportba sorolás kritériuma. A spontán stilisztikai neologizmus teljességgel alkalmi, hiszen efféle, egy diák dolgozatában született kifejezést sorolhatunk ide: „A tűzhaláltól csak az mentette meg, hogy a máglyarakást *elalasztotta* a szél.” A tudatos szükségszerű neologizmusok eklatáns példái a szómagyarítások (abban az esetben, ha elterjednek), például: *PayPass* = *érintőkártya*. A tudatos stilisztikai neologizmusok a hapax legomenonok, például: Juhász Gyula Botond apánk Bizáncban című versében a *lángbor* kifejezés: „Nótás szavú volt s barna arcú szittyá, / Kemény kaland volt néki ez az élet / És *lángborát* nagy áhitattal itta!” Ez egyben alkalmi neologizmus is.

Sajátos példái a tudatos stilisztikai neologizmusoknak azok, amelyek egy pályázatra születtek. A Napút folyóirat Weöres Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából pályázatot hirdetett meg egyszavas versek írására. A lap 2013. év szeptemberi száma nem kevesebb, mint 74 pályázó szóeleményversét közli. Íme, néhány: *Sünpilla*, *Rémbonbon*, *Lélekítő*, *Angyalcsülök*, *Valcerbakancs*, *Hajnalhas*, *Tulipánkacaj*, *Varjúborosta*, *Kaviárkommunizmus*, *Frufrubú*, *Felhőlétra*, *Időbegy*, *Magzatbár*, *Gyászsláger*, *Szekérszonáta*, *Hangyasztrájk*, *Kígyótangó*, *Zúzmaraszivaj*, *Sóhajbörze*.

3. táblázat

	Szükségszerű	Stilisztikai
Elterjedt	<i>vírustagadó</i>	–
Alkalmi	<i>sólyomfejes</i>	<i>kicifrált kód-jövendő</i>

Az elterjedt szükségszerű neologizmus a később szótáréretté vált kifejezés. Elterjedt stilisztika neologizmus nincs. Alkalmi szükségszerű neologizmusnak tekinthetők a sikertelen, el nem terjedt magyarítások, például: *bungee jumping* = *sólyomfejes*, *gumiugrás*. Az alkalmi stilisztikai neologizmusra l. fentebb a tudatos stilisztikai neologizmust. Az alkalmi stilisztikai neologizmus megegyezik a tudatos stilisztikaival, például: „Szent Kelet vesztett boldogsága, / Ez a gyalázatos jelen / És a *kicifrált köd-jövendő* / Táncol egy boros asztalon / S ős Kaján birkózik velem” (Ady: Az ős Kaján).

4. táblázat

	Spontán	Tudatos
Elterjedt	–	<i>rúdkenyér</i> (bagett)
Alkalmi	<i>szamárköhögnek</i>	<i>vásárláz</i>

Elterjedt, spontán neologizmus nincs. Az elterjedt tudatos megegyezik a tudatos szükségszerűvel, azaz a magyarítással. Alkalmi spontán a diáknyelvi dolgozattól származó kifejezés: „Az egyik ilyen epizód, amikor az író kissrácai *szamárköhögnek*.” Az alkalmi tudatos neologizmusok a reklámok egyedi szóhasználatára jellemzők a figyelemfelkeltés céljából, tehát stilisztikaik is, például szándékos szóferdítéssel: *vásárláz*.

A tudatos és alkalmi neologizmusok körébe sorolható egy verseny eredményeként alkotott szavak sora. 2008-ban a Google hapaxgyártó („egyszer mondott”, alkalmi szavakat megalkotó) versenyt rendezett, ez volt az első magyar googlewhackblatt nevű játék, amelynek szabályai szerint olyan magyar vagy magyarnak hangzó szavakat kellett beküldeni, amelyekre az internetes kereső összesen egy-egy találatot hoz ki. Nyilvánvaló, hogy ezek a kifejezések semmilyen kommunikációs szükségletet nem elégítenek ki, nevezhetjük őket fiktív, funkciótlán neologizmusoknak. Ezeknek a jelentése erősen szövegkörnyezet-függő és esetenként megkérdőjelezhető. A következő kifejezések születtek többek között: *ebkő*, *ebló*, *ópók*, *ósas*, *ürfő*. Tematikus rendben a következő szavak nyertek még. Biológia, állat- és növényvilág: *anyaszú*, *fellegtánc*, *őzillatú*. Egy költői példamondat: „Egy *őzillatú* hajnalon pillantottam meg először Máriát.” A politika köréből a *kikorrumpál*, az internet világából az *elblogolgat* és az *ökotükör*; az otthon, háztartás témaköréből pedig a *dinnyekompót*, a *kabalakalap* és a *műbőrharisnya* az egyedi neologizmus.

5. táblázat

	Spontán	Tudatos
Szóbeli	<i>csinatos</i>	

Írásbeli	<i>átveszékelt</i>	<i>garázsvásár</i>
Írott beszélt nyelvi	<i>7vége</i>	–

Szóbeli spontán neologizmus a fentebb említett kontaminációval keletkezett tekinthető, például: „Elképesztően *csinatos* volt ma” (*csinos* x *divatos*). Szóbeli tudatos neologizmus lehet, bár igen ritka, ezért nem húztam ki a rubrikát. Az írásbeli spontán megegyezik az alkalmi spontánnal, valamint a stilisztikai spontánnal, például: „Odüsszeusz még sok kalandon *átveszékelt* a hazájába vezető tengeren.” Az írásbeli tudatos megegyezik az elterjedt tudatossal, valamint a tudatos szükségszerűvel, ezúttal nem magyarításpéldával illusztrálva: *garázsvásár*. Az írott beszélt nyelvi spontán és tudatos határát nehéz meghúzni.

6. táblázat

	Szükségszerű	Stilisztikai
Szóbeli		
Írásbeli	<i>karantén-színház</i>	<i>kipattanásozott</i>
Írott beszélt nyelvi	–	<i>5let</i>

A szükségszerű szóbelire a tudatos szóbelihez hasonlóan nehéz lenne példát hozni, mint ahogy a stilisztikaira, de természetesen létezhet, ezért nem húztam ki. Az írásbeli szükségszerű megegyezik az írásbeli tudatossal és a szükségszerű elterjedtrel, például: *karantén-színház*. Az írásbeli stilisztikai megegyezik az alkalmi stilisztikaival és a tudatos stilisztikaival, például: „Szűcs Daniból *kipattanásozott* a próféta” (Szabó Dezső: Az elsodort falu).

7. táblázat

	Elterjedt	Alkalmi
Szóbeli	–	
Írásbeli	<i>kormányablakbusz</i>	<i>pincemacska</i>
Írott beszélt nyelvi	–	<i>Ixű</i>

Elterjedt szóbeli neologizmus nincs. Szóbeli alkalmi nyilvánvalóan létezik, a szükségszerű szóbelihez, a tudatos szóbelihez és a stilisztikai szóbelihez hasonlóan nehéz volna példát hozni. Az írásbeli elterjedt megegyezik az írásbeli szükségszerűvel, az írásbeli tudatossal, az elterjedt szükségszerűvel és részben tudatossal, például: *kormányablakbusz*. Az alkalmi írásbeli

megegyezik a stilisztikai írásbelivel, az alkalmi stilisztikaival és a tudatos stilisztikaival; például: „[Zuglói] házainak pincéiben ijesztően elszaporodtak a közegészségügyi szempontból veszélyes kóbor macskák, [...] az egyetlen megoldás az lenne, ha a »*pincemacskákat*« épületenként csapdával összefognák, majd ivartalanítanák.” (Sajtnyelvi példa, jellemzően az alkalmi kifejezéseket időzőjelbe teszik az újságírók.) Elterjedt írott beszélt nyelvi nincs.

A fenti rendszerezés alapján minden szót egyenként be lehet helyezni a különböző kategóriákba. Például a *koronapokalipszis* kilenc szempontú besorolása a következő: belső keletkezésű, szóösszerántással keletkezett neologizmus, stilisztikai, alkalmi, tudatos, írásbeli, a pandémia tárgykörébe és a társalgási nyelvi rétegbe tartozó főnév.

A fent bemutatott csoportosítás és összefüggésrendszer a nyelvek többségében felállítható, és univerzális sémaként használható. Ugyanakkor ugyanazon nyelvben a táblázatok, illetve a kategóriák friss példákkal időszakonként kiegészíthetők, így a szókincsről, valamint annak változásáról folyamatosan átfogó képet kaphatunk.

A kutatás folytatható a további összefüggések felfedésének az irányába, valamint a ritkább szóalkotási móddal keletkező szavak módszeres összegyűjtésével.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2016. *Új szavak, kifejezések. A rendszerváltás kisszótára (1990–2015)*. IKU – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 7.
- Istók Béla 2016. A „gyakoritka” szóalkotási módok tanításának problémái két szlovákiai magyar nyelvtankönyv alapján. In: Maior Enikő – Tóth Péter – Varga Anikó (szerk.): *Empirikus kutatások az oktatásban határon innen és túl*. Óbudai Egyetem – Partiumi Keresztény Egyetem. Nagyvárad. 69–83.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kótis Nikoletta 2021. Nyelvhasználat a Facebookon. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest. 99–110.
- Minya Károly 2011. *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2017. Szó, szó, szó. A neologizmusok eredet szerinti vizsgálata. In: Benő Attila – Fazakas Emese (szerk.): *Stilus virum arguit – A stilus elárulja az embert*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság. Kolozsvár. 139–47.
- Pethő József 2020. Metaforizáció és nyelvszemlélet a nyelvújítás diszkurzusában. *Magyar Nyelvőr* 139–50. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.139>
- Sólyom, Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. Nyelvtudományi Értekezések 165. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 154.
- Tamás Ildikó 2020. A nemzeti nyelv problematikájáról nyelvtörténeti, népköltészet és fordításelméleti kontextusban. *Magyar Nyelvőr* 179–95. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.179>
- Terestyéni Ferenc 1955. A neologizmusok kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 297–303.; 463–8.

Felhasznált források

- Balázs Géza 2016. Új szavak, kifejezések 2010–2015. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*. IKU – Inter Nonprofit Kft. Budapest. 225–47.
- Balázs Géza 2021. Új szavak, kifejezések. Nem szótározott szavak tárháza 2016–2020. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről. 2016–2020*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest. 234–65.
- Balázs Géza – Buvári Márta – Dede Éva 2010. Új szavak, kifejezések. Nem szótározott szavak tárháza (2000–2010). In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 320–86.
- Balázs Géza – Minya Károly (szerk.) 2018. *Diáknyelv – diákszótár. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái*. Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter. Budapest.
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2019. *Új szavak III. Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Napút* XV. évf. 7. sz. 2013. szeptember
- Sebestyénné Varjú Anna é. n. *Irodalomtörténet – diákszajon*. Convention Budapest Kft.
- Szikszaíné Nagy Irma 1993. *Az ikerítés helye, szerepe, szabályszerűségei a magyar nyelvben*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Szilvási Csaba 2009. *Ikerszó-vásár*. Alfadat-Press Nyomdaipari Kft. Tatabánya.
- Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. *Netszótár @-tól a zuckerbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2020. *Karanténszótár. Virális tartalom*. Inter–IKU. Budapest.
www.somagyarito.hu
www.e-nyelv.hu

Minya Károly
 nyelvész, főiskolai tanár
 Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és
 Irodalomtudományi Intézet
 E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

Abstract

MINYA, KÁROLY

THE NETWORK SYSTEM OF NEOLOGISMS

The study presents a classification of neologisms according to the following nine aspects: origin, mode of word creation, purpose of creation, frequency, intentionality, form of communication, conceptual content, stylistic and linguistic stratification, part of speech. In addition, a very large number of new words of foreign origin are accompanied by new expressions of internal origin that were created in the last decade. The network of neologisms is illustrated by charts. This can be used as a universal schema in most languages. At the same time in the same language, the categories can be supplemented with recent examples from time to time so that a comprehensive picture of the vocabulary and its changes can be obtained on a regular basis.

Keywords: stylistic, necessary, widespread, casual, conscious, spontaneous, written, oral, written oral neologism, universal schema

HALÁSZ PÉTER

MOLDVAI CSÁNGÓ MAGYAR HELYNÉVGYŰJTÉSEIM

„...a helynévgyűjtő munka nagyon sok fáradtsággal és törődéssel jár ugyan, de végeredményben nemcsak tudományra, hanem magára a gyűjtőre nézve fölötte sok, megbecsülhetetlen tanulsággal is.”

(Szabó T. Attila)

Kivonat

A moldvai csángó magyar falvakban 1967 és 2015 között végzett nyelvjárási és néprajzi gyűjtőmunka kül- és belterületi helynévanyaga.

Kulcsszavak: moldvai csángó magyarok – helynév – Szőlőhegy (Pîrgărești)

1966-ban jártam először Moldvában, és felkerestem az ott élő csángó magyarok falvait. Ezt követően 1987-ig egyetlen esztendő kivételével nyaranta minden szabadságomat ott töltöttem, 1990-től 2015-ig, a combnyaktörésemig pedig még gyakrabban fordultam meg a Szeret mentén, ahol az időmet a csángó magyarok hagyományos kultúrájának megismerésére és följegyzésére fordítottam. Először Barabás Jenő kérésére a Magyar Néprajzi Atlasz kérdőívei alapján dolgoztam, később a végzettségemnek inkább megfelelő, hagyományos állattartásra és földművelésre figyeltem, és persze mindenre, ami „adódott” a születés és a temetés között a halászatól a méhészkedésig és a szappanfőzésig. Mindeközben amerre csak megfordultam, igyekeztem összegyűjteni minél több helynevet, aminek fontosságára mások mellett elsősorban Végh József, Morvay Péter és Hajdú Mihály hívta fel a figyelmemet még inaséveimben, az 1960-as években. Ez utóbbi nyelvészprofesszor módszertani javaslatai mellett lehetővé tette számomra, hogy munkám gyümölcseinek jelentős része nyomtatásban is napvilágot láthasson (Halász 1981, 1983, 1983b, 1986, 1987, 1994a, 1994b, 1997, 1999, 2019: 159–78; 2021, 2021: 3–9). Legalább kétszerennyi moldvai településen azonban nem sikerült a határ teljességéről valamennyi kül- és belterületen található helynevet összegyűjtenem, és főleg nem volt módom arra, hogy néhány idős, egészséges, helybéli emberrel bejárjam a határ minden zegét-zugát, és összegyűjtsék egy-egy helynévről valamennyi fontos ismeretanyagot, ami rendszerint csak ott, a helyszínen jut eszébe beszélgetőtársaimnak. Úgy gondoltam azonban,

hogy ezek a töredékes helynevek sem érdemlik, hogy cédulákon porosodva várják ki tudja milyen sorsukat, nem szalaszthatom tehát el napvilágra kerülésük Magyar Nyelvőrben megnyílt lehetőségét.

Szőlőhegy (Pîrgărești)

A Tatros alsó folyása mentén fekvő öt magyar falu (Bahána, Diószeg, Szitás, Szőlőhegy, Újfalu) egyike, közülük az első négy, valamint egy Porobogy nevű román népességű település alkotja Szőlőhegy községet. Nevét onnan kapta, hogy itt voltak a tatrosi és az aknavásári polgárok szőlősei. Román neve, a Pîrgărești, Kiss Lajos (1987: 226–7) szerint a *Pîrgar* személynévből ered, ami „tanácsbeli személyt, polgárt, fertálmestert, községi küldöncöt jelent”. A település a Kereszt (Crețu) nevű patak bal partján lévő sík területen, Gorzafalva és Aknavásár között fekszik. Első írásos említése 1448-ból való (Costăchescu 1932: 355), de akkor még nem valószínű, hogy lakói magyarok vagy katolikusok lettek volna. Domokos Pál Péter ugyan föltételezi, hogy bár Bandinus – több más településsel együtt – nem említi az 1646–47-ben készült leírásában, elképzelhető, hogy neve a környékbeli vagy szomszédos „telepek gyűjtőneve alatt lappangott” (Domokos 1987: 77). Mindenesetre 1650-ben a tatárok „kegyetlenül feldúlták” – nem először és nem is utoljára.

Magyar lakosságáról biztosan először Gegő Elek (1838) ad hírt, de már régebben megtelepedhettek, mert ekkor már Szent István nevére szentelt római katolikus templomuk volt 200 fő székely lakossal, akik föltehetően a madéfalvi veszedelem után bujdosnak mai lakóhelyükre. Az 1850. évi rk. Schematizmusban *Szollogyi*, valamint *Tisești* névvel (Gabor 1996: 204), 226 hívővel templomos helyként fordul elő. Ennek a Tiseștinek az emlékét a szomszédos Aknavásár egyik kerületének neve őrzi. Gegő tudósítása szerint egy 40 hektáros magyar birtokos, bizonyos János Gábor is szerepel az 1895-ből való híradásban (Racoviță 1895: 163). Magyar nevű szőlőhegyekkel más forrásban is találkozunk. Az 1970-es években „pionírexpedíció” keretében Gazda László sepsiszentgyörgyi tanár a diákjaival többször is meglátogatta a moldvai csángó magyar településeket, ahol értékes jelenségeket figyeltek meg, ennek anyagát később szorgalmas kutatómunkával kiegészítve háromkötetes településtörténeti tárban hozta nyilvánosságra (Gazda 2009, 2010, 2011). Ebben olvashatjuk, hogy Szőlőhegy legelterjedtebb családnevei: *Bíró*, *Unguru*, *Kerekes*, *Kocsmáros*, *Darvas*, *Piszár*, *Posta*, *Ungureanu*, *Fűrész*, *Andris*, *Lengyel*; valamint olyan ragadványnevekkel találkozottak, mint *Csihány* Rózsi, *Kuza Nici*, *Dobos Nici* (Gazda 2011: 143).

A település lakosságának többségét magyarként tartják nyilván az útleírások és a statisztikák és persze a szájhagyomány. 1971-ben itt hallottam,

hogy Korvin Mátyás atyafiságba került Stefán csel Máréval, s megegyeztek, hogy a király segíti a moldvai vajdát a török visszaverésében. Közös őrseget szerveztek román és magyar őrhelyekkel. Kósnya¹ magyar őrzői közül egy Dögös Gyurka nevezetű vitéz oláh lányt vett feleségül, s ők lettek volna Szőlőhegy alapítói. Más hagyomány szerint: „*A magyarok bėjövetelekor innen-onnan elmaradoztak vót és így maradtak Szőlőhegyen is.*”

Jerney János 1851-ben följegyezte, hogy Szőlőhegy temploma Szent István magyar király nevére van szentelve, s 200 katolikus lakosa székely magyar. Román forrásban először a Misszió 1850. évi sematizmusában szerepel *Szollogyi* alakban 226 hívővel (Domokos 1987: 116). A 19. század utolsó évtizedében napvilágot látott adat szerint Szőlőhegy „74 iskolaköteles gyermekéből senki sem járt iskolába”. A falu lakossága ekkor 109 családfő és 534 lélek volt, akik közül 394-en (73,8%) vallották magukat magyarnak. Az ebben az időben megjelent Románia Nagy Földrajzi Szótárában (Lahovari–Brătianu–Tocilescu 1900) „*Pîrgărești* vagy *Tisești*” névvel hasonló adatot találunk. Domokos Pál Péter is mint „magyar falut” említi az 1929. évi látogatásakor (Domokos 1987: 182). Vincze Gábor adata szerint 1951-ben a magyar nyelvet külön tantárgyként oktatták a faluban a román tagozaton, egyetlen tanító keze alatt volt 75 tanköteles gyermek (Vincze 1999: 232). A település összes lakossága 1996-ban 1202 fő volt, közülük Tánzos becslése szerint 1039 (86,4%) fő a római katolikus, akiknek 77%-a beszélt magyarul; 2008-ban az 1047-re csökkent lélekszámú lakosságnak 81%-a beszélt és 89%-a értett magyarul (Tánzos 2012: 5., 17). Ebben, mint tudjuk, nagy szerepük volt a magyar nyelvet ismerő és magyar érzelmű, Moldvában „deák”-nak nevezett kántoroknak, mint a 19. században élő Jakab Jánosnak (Imets 1870: 34) vagy a 20. században Tatrostról ide is szolgáló, sokat üldözött Gál Andrásnak (Tánzos 1996: 132).

Az asszimilálódásra ítélt környezetben a nyelvesztés sebessége összefügg a közösség korfájának alakulásával, ami pedig az előregedés mértékét jelzi. Tánzos Vilmos, a moldvai csángó magyarok identitásának egyik legkiválóbb kolozsvári kutatója 2008–2010. évi felmérése során alaposan megvizsgálta a 4845 fős lélekszámú Szőlőhegy község korfáját, sőt össze is hasonlította a szomszédos, több mint tízszeres lakosságú Onyest (Onești) várossal. Az adatokból látható, hogy Szőlőhegy faluban csaknem 10%-kal több volt a 30 évesnél fiatalabb lakos, mint Onyest városában. Ez természetesen nem elsősorban Szőlőhegyre, hanem általában az életképes, vegyes népességű falusi közösségekre jellemző demográfiai tünet.

¹ Cosna: Szőlőhegy határában lévő, 784 méter magas hegy.

Szőlőhegy	Korcsoport	Onyest
6,6	0–4 éves	4,0
7,4	5–9 éves	5,0
9,6	10–14 éves	8,9
24,2	15–29 éves	20,7
22,5	30–44 éves	27,3
14,2	45–59 éves	20,9
15,5	60– éves	13,2

Ugyanakkor azt is megállapította, hogy nyelvi asszimiláció esetén a magyar nyelvismeret szintje alapvetően generációfüggő: általánosan megfigyelhető, hogy a moldvai idősebb generációk *magyar nyelvi kompetenciája* jobb, mint a fiatalabb nemzedékeké.

Szőlőhegy Szent István nevére szentelt római katolikus fatemplomát a moldvai katolikus templomok 1871–72. évi statisztikája szerint 1791-ben építették (Racovița 1895: 500), majd 1819-ben átépítették vagy felújították patrónusának megtartásával. Az oltárképet egy 1912-ben készült, Szent Imrét ábrázoló képre festették, amit az összeomlás után a pap bizalmi emberénél őriztettek, és Tánczos Vilmos nem tudott hozzáférni úgy, hogy valakit bajba ne sodorjon (Tánczos 1996: 134). A 18. század végi fatemplomnak az építéséhez a hírek szerint egyetlen vasszöveget sem használtak, ehhez a szóbeli hagyomány azt a legendát őrizte, hogy „amíg a templomépítő ácsok a szükséges faszegeket bicskájukkal kifaragták, elrágta hat zsák tubákot, és megittak hat hordó bort” (Tánczos 1996: 128). Ez a templom az 1940-es földrengés és a megfelelő karbantartás hiányában beomlott, és használhatatlanná vált, ezért az 1980-as évek derekán, egy temetéskor, miután az emberek kijöttek a templomból, leszakadt a mennyezet, ezért a templomot és a mellette álló harangtornyot lebontották. Pedig Trifás Anton plébános már 1956-ban megkapta az engedélyt az új templom építéséhez, de mert hamarosan Jászvásárba került a szeminárium rektorának, a munkálatok megszűntek, az engedélyeket eltűntnek nyilvánították, csak 1987-ben folytatták az építést. Ez már talán nem legenda, bár igencsak mesészerű történet: Ceaușescu az akkori püspököt, Mihai Robut elküldte az USA-ba egy küldöttséggel, aminek célja Románia nemzetközi megítélésének javítása volt, s ebből az alkalomból megkapták az engedélyt a templom építésének folytatásához. Ugyanekkor építették fel a parókiát is. A falu korábban Gorzafalva, majd Újfalva leányegyháza volt. 1986-ban lett önálló plébánia, s 1987–88-ban épült új temploma, de azt már „Szent Szűz Mária” tiszteletére szentelték, talán nem gondoltak rá, hogy ő pedig Magyarország védőszentje. Az új templom hossza 31, szélessége 15 méter (Anton 1997: 11., 18).

A tönkrement templom fatornyában Tánzos Vilmos jegyzetei szerint a nagyobbik harang felirata a következő volt: „Ajálja Posta Mihájné a nagy Isten dicséretére és Sz. István tiszteletére hogy szolgáljon lelke üdvösségére. Szöllőhegy 1886.” De számontartottak itt egy régi harangot is 1009-es évszámmal, amit a szájhagyomány szerint a Tatros mentén találtak elásva valamelyik tatárjárás után (Gazda L. 1973. április 17.). Ezt a híres-nevezetes ötvenkilós harangot a helybeli pap tájékoztatása szerint beöntötték az új, 300 kilós harangba, mert a bákói múzeum szakemberei „évszám dolgában nem adtak megnyugtató választ”. Tánzos Vilmos elképzelése szerint a beolvasztott harangocska évszáma talán 1669 lehetett, s ezt olvashatták tévesen 1009-nek. Ebben az esetben is nagy művelődéstörténeti értéket semmisítettek meg, mert egy, a Magyarország mai területére vonatkozó katalógus mindössze 153 darab 1711 előtt öntött harangról tud (Patay 1990). A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum szakemberei szerint a számok írásmódja szerint az azóta eltűnt harang 17. századi lehetett. De – ugyancsak Tánzos szerint – az sem zárható ki, hogy a harangocska évszáma valódi, hiszen Magyarországon az első harangokat a bencések öntötték, akiknek rendje már a 6. században alapult, s amikor az Árpád-házi királyok megalapították a kunok számára a moldvai püspökséget, harangra is szükségük volt. A szóban forgó harangocskát pedig nem a 18. század végén alakult Szőlőhegyen, hanem a Tatros folyó mellett, Tatros város közelében találták, a hagyomány szerint elásva (Tánzos 1996: 126). „Vajon miért ne volna lehetséges – írja Tánzos –, hogy ezen a kulcsfontosságú földrajzi helyen fekvő, a középkorban városias műveltséggel rendelkező plébánián, mely szoros kapcsolatban állt az erdélyi ferencesekkel” – s ahol elkészült az első bibliafordítás, teszem hozzá – „megőrizhetett egy ilyen jelentős művelődéstörténeti emléket” (Tánzos 1996: 129).

Helynevek

Antaljános kútyya. Antal János kútja. Kiepipített forrás. *Antaljános kútyyánál, Antaljánoskútytyához.*

Bagojpatak. Bagolypatak. Lásd még: *Bagjak pataki, Bohoj patak.* Bokros patak. *Bagojpatakánál, Bagojpatakhoz.*

Bagjapataki. Lásd még: Bagojpatak.

Bahócs. Nagy hegy, ottan húzták cápába² az embereket Vlád Szepes katonái. *Szepes bément eccer az emberéhez, aki éppen így irogatott, mint maga ni. Elévette a pipáját, reagújtott, s a nagy füstöt a gyiák szemébe fűtta, az meg pillogtatott. Mit? – aszongya, nem szereted a Szepes fűstyit...? S húzta fel a nyársba!” Bahócsra, Bahócsra.*

² Karóba (țeapă, rom. u. a.) húzták.

- Bohó patak.** Lásd még: Bagojpatak.
- Bornyúódal.** Borjúoldal. Erdős, bokros hely. *Borjúódalon, Borjúódalra.*
- Cserés föld.** Valamikor cserés erdő volt. *Cserés földön, Cserés földre.*
- Cserés patak.** A Cserés földön átfolyó patak neve. *Cserés pataknál, Cserés patakhoz.*
- Csicsojka.** Magas, martos hely. Szántóhely. *Csicsojkán, Csicsojkához.*
- Csicsojkafőgye.** Csicsojka földje. Csicsojka nevezetű bojár földje volt. *Csicsojkafőgyin, Csicsojkafőgginél.*
- Észtenka.** Szakadékos, omlásos hely, ahol követ bányásztak (stîncă → szikla, rom). *Észtenkánál, Észtenkához.*
- Fenyves pataka.** A Keresztpatakba folyik bé. *Fenyves patakánál, Fenyves patakához.*
- Furcsa hegy.** *Magas föld vót, s rövid vót a kihágója.* Románul *Gyijalófurcsi. Furcsa hegyen, Furcsa hegynél.*
- Héccás.** A falu része, ahol járnak ki a marhák. *Héccáson, Héccásra.*
- Hégyalatt.** A szomszédos Tutával (Diószeggel) közös szántó- és etetőhely, vagyis legelő. *Hégyalatt, Hégyalá.*
- Kéresztpatak.** Keresztpatak. Szőlőhegy falu mellett és a határában folyó patak neve. *Kéresztpatakánál, Kéresztpatakhoz.*
- Kosnya.** A falu szélének a neve, volt ott egy kocsmá, s a környékbeli rablók oda ültek be tanácskozni. Most legelő, románul *Izlazu Kosnya. Kosnyánál, Kosnyához.*
- Kosnyamezeje.** Erdőszele meg kaszáló, szénafüves. *Kosnya mezején, Kosnya mezejéhez.*
- Kuba, kubaiak.** Mintegy tíz házból álló településrész Diószeg és Szőlőhegy között, Szőlőhegyhez közelebb. Onnan is hozzájuk járnak templomba, mert azok is katolikusok. *Kubaiaknál, kubaiakhoz.*
- Országi út.** Országút. A falut közepén átszeli az *Országi út.* A mellékutcáknak nincsen nevük, csak úgy mondják, hogy *lenn a templom felé fog egy út balra. Országi úton, Országi útra.*
- Plaj, Plaj hegy.** Erdős hegy, hegyi kaszáló, hegyi legelő, most (1968) ott olajkutat, szondák vannak. *Plai u. a., rom. Plaion, Plaira.*
- Pripó.** A falu a hegyen van, s az oldalrészeinek neve *Pripó. Pripón, Pripóra.*
- Ruszi föld.** Ruszi föld. Diószeg és Onyest között lévő erdő, aminek kisebb része Szőlőhegyhez tartozik. *Ezernyóccáznegyvenkilencbe egy csapat magyar huszár hamar átjött magyarföldről a Kárpátokon átal, s a Ruszi földön lévő ruszokat mekfogták s esszevagták. Azétt nevezik úgy.* Erről az eseményről Imets közöl részletes ismereteket. „1849-ben Onestínél a kalandos Bem tábornok is megjárta volt [...] Bécsapván ugyanis Háromszék-

ből az Ojtozi szoroson Hersánál Ustruroff muszka tábornokra ütött július 23-án, s Bákó felé visszaűzte. 24-én Onestiben időzött, de proclamatioi a pusztában hangzottak el; az oláhok a muszkák nagy száma miatt nem merték zászlaja alá gyűlni; Bem tehát 25-én siker nélkül tért vissza a szorongatott hazába.” Az 1842-ben született Mojzi András Péter onyesti lakos, akinek dédnagyapja Kézdialmásról települt volt Moldvába, erről az eseményről a következőket beszélte el Domokos Pál Péternek: *„Hat esztendőös gyermek vótam, mikor a magyarok az oroszot lehajtották az Ojtoz patakán. Úgy jut eszembe, mintha tennap lett vóna. Két húsár jött az út két széjjin. Kérdezték, hogy a 'disznyók' hol vannak; mondtuk, hogy a hidon túl. Hát csak kihúzza a kargyát s a szájába veszi, a kezibe pistajt s úgy elrepült, mint a fecske. Utólérte a muszkát, realőtt; a szájából kivette a kargyát s így elmentibe s visszajöttibe útat vágott.*” Az onyesti magyarok úgy tudják, hogy a Russi – vagy Russzi – erdőnél „vágták essze” a Kárpátokon túlról jött huszárok a *russzokat*, vagyis az oroszokat. Az Onyesten *Ruszi erdő* néven számontartott terület egy része átér a szőlőhegyi határba, s azt *Ruszi földnek* nevezik. *Ruszi földnél, Ruszi földre.*

Telpó föld. Telpó bojér földje volt, szántó. *Telpófőggyn, Telpófőggyre.*

Tuta. Az oldalon egy részecske neve *Tuta*. Magyarul úgy is mondták, hogy *Hegy alatt*. Volt ott egy diószegi embernek malma, s az után nevezték *Tutának*. *Tutánál, Tutához.*

Szakirodalom

- Anton, Ioan 1997. Pârgărești. *Lumina Creștinului*. Iași 11., 18.
- Costăchescu, Mihai 1932. *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare II*. Ed. Viața Românească. București.
- Domokos Pál Péter 1987. *A moldvai magyarság*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Gabor, Iosif 1996. *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Ed. „Conexiuni”. Bacău.
- Gazda László 1973. Sepsiszentgyörgytől Tatrosig. *Ifjúmunkás* IV/április 17.
- Gazda László 2009, 2010, 2011. *Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára I–III*. Nap Kiadó Kft. Budapest.
- Gegő Elek 1838. *A' moldvai magyar telepekről*. Buda.
- Halász Péter 1981. Magyarfalva helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 19. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1983a. Lészped helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 26. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1983a. Ónfalva (Onești) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 32. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.

- Halász Péter 1983b. Klézse (Clejă) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 58. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1987. Puszтина (Pustiana) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 68. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1994. Lábnyik (Vladnic) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 130. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1994. Külsőrekecsin (Fundu Răcăciuni) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 139. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 1997. Szabófalva (Săbăoani) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 143. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Halász Péter 2002. A csángó falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanulsága. In: Halász Péter: *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához*. Európai Folklor Intézet. Budapest. 69–75.
- Halász Péter 2005. Diószén bel- és külterületi helynevei. *Moldvai Magyarság* 3/19.; 5/18–9.; 6/15.; 7/14–5.
- Halász Péter 2021. „Béjött három ember, tőlük kerekedett ez a falu – Töredékiek Frumósza történetéből. *Moldvai Magyarság* 2/3–9.
- Imets Fülöp Jákó úti naplója, 1868. Marosvásárhely 1870.
- Kiss Lajos 1987. Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. *Magyar Nyelvőr* 226–7.
- Lahovari, G. I. – Brătianu, Gr. G. – Tocilescu, Gr. G. 1898–1900. *Marele Dicționar Geografic al României IV*. București.
- Patay Pál 1900. *Corpus Campanorum Antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt*. Budapest.
- Racoviță, Ortensia 1895. *Dicționarul geografical județului Bacău*. București. I. V. Socecu.
- Tánczos Vilmos 1996. *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. KOM-PRESS Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár.
- Tánczos Vilmos 2012. A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. *Moldvai Magyarság* 5/17.
- Vincze Gábor 1999. Csángósors a II. világháború után. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. A Magyarországtudományok Könyvtára XXII. 203–49.

Halász Péter

agrármérnök, néprajzkutató,
Gyimesközéplak (Románia)
a Honismeret korábbi szerkesztője
E-mail: tatrosmente@gmail.com

Abstract

HALÁSZ, PÉTER

MY MOLDAVIAN CSÁNGÓ HUNGARIAN TOPONYM COLLECTIONS

External and internal toponyms of dialectal and ethnographic collection work carried out between 1967 and 2015 in the Hungarian villages of Csángó in Moldavia.

Keywords: Moldavian Csángó Hungarians, toponym, Szőlőhegy (Pîrgărești)

MEZŐ TIBOR

FONOLÓGIA ÉS METRIKA TALÁLKOZÁSA AZ ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOMBAN

Kivonat

Az Ómagyar Mária-siralom az első fennmaradt magyar nyelvű vers. Mező Tibor áttekinti az ÓMS.-sel kapcsolatos verstani és nyelvészeti kutatásokat. A szöveg írását elemezve egy új szótagelmélettel, a hangalak, ritmus és jelentés együttes vizsgálatával arra a következtetésre jut, hogy az ÓMS. – bár van latin mintája –, ennek ellenére szerves, eredeti magyar vers.

Kulcsszavak: Ómagyar Mária-siralom, digráf, glosszéma, az ÓMS. verstana, jelentést jelölő szöveg, megzenésíthető szöveg

Amikor 1922-ben felfedezték a Leuveni kódexben az *Ómagyar Mária-siralom* (továbbiakban ÓMS.), az a remény keletkezett, hogy a megtalált fosszília a nyelvrokon finnugor fossziliákkal lesz összevethető (Gragger 1923: 1). Elmulasztották *megfelelően* értékelni azt a tényt, hogy egyazon dokumentumban (a Leuveni kódexben) kétnyelvű szövegegység található (egyazon mű magyarul és latinul). Gragger Róbert nyomán helytelenül elterjedt, hogy a latin *Planctus Sanctae Mariae...* szövege nem lehet a magyar szöveg közvetlen mintája (Gragger 1923: 6–7). Ennek alapján téveszthetett Horváth János is a kétütemű, kötetlen szótagszámú, ütemhangsúlyos verselésnek a példáival: „Nemsokára minden iskolás gyermek könyv nélkül fogja tudni ezt a verset. Megtanulja kedvvel, könnyen, gyönyörűséggel. És tanulja is meg! Ugyanaz a ritmus cseng ki belőle, melyet játékkerseiből ismer s melyet édesanyja bölcsődalaiból csaknem az étellel egy időben fogott fel lelkébe, eltörülhetetlen magyar tulajdonul” (Horváth 1923: 192).

Szándékom szerint az *Ómagyar Mária-siralom szöveggönyve* c. kötetben véget ér ez a szemléletbeli hagyomány (Mező 2021: 1–140). Jelen tanulmányban – és a kötetben is – abból indul ki a fonológiai és metrikai elemzés, hogy a latin anyaszövegnek a mintájára a magyar fossziliában keressünk a latinnal egyazon, szekvenciaszerű versritmust.

Az ÓMS. tekintélyes kutatója, Martinkó András 1988-ban már szorgalmazta, hogy „nagy szolgálatot tenne az ÓMS. ügyének az, aki hajlandó lenne a *Siralom* helyesírási kérdéseit tüzetes vizsgálat alá vetni” (Martinkó, 1988: 21). A grafémák és a digráfok számbavétele régi adóssága az ÓMS. szakirodalmának. Ennek oka, hogy eddig nem vizsgálták kielégítő eredménnyel

a szöveg ritmusának, hangalakjának és jelentésének együttes megfeleltetését. Nem született meg az olyan egyszerű szövegkönyv sem, amely szabályosan megzenésíthető. A megoldást egy új szótagelmélet hozza el, amely a nyelvábrazolás egyik ágának bizonyul.

Amennyiben a szótagokat a centrum-periféria modell alapján vizsgáljuk, a centrumba magánhangzót helyezve, a perifériára mássalhangzót, a digráfok a szótagban a centrum vagy a periféria tagjai lehetnek, ezért a szótagolásban felismert digráfok a nyelvtudományt új ismeretekkel gazdagíthatják. Kétségtelenül digráfokat izolálunk a *mézül* és a *vízül* szavakban az /ü/ helyén: uu: = [ü], eu: = [ü]. Digráf jelöli az ÓMS.-ben a [fcouuo], 'szava' szóalak /sz/ és /v/ hangját is: fc: = [sz], uu: = [v].

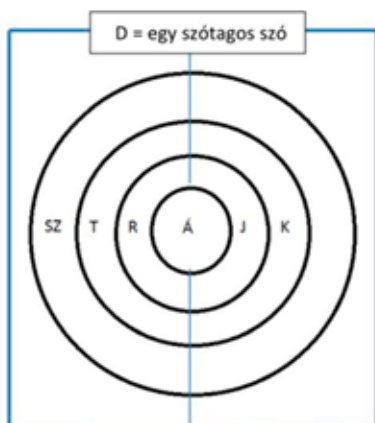
A szótagokat mibenlétük alapján látszólag az alábbi két nyelvi keretrendszer egyikébe sem helyezhetjük:

1. A nyelvi rendszer – a langue tagolásában – négy szinten helyezkedik el: *hang – szó – mondat – szöveg*.
2. A modern nyelvészet olyan kritériumok alapján, amelyre a nyelvhasználók intuíciója is támaszkodhat, négyféle szót különböztet meg: a fonológiai szót, a lexikai szót, a morfológiai szót és a szintaktikai szót.

A nyelvi rendszerben a szótag a szóhoz áll legközelebb, és ha ebből a kategóriából nem akarjuk kivenni, akkor az a lehetőségünk maradt, hogy egy új, intuitív kritérium felvételével (metrum) ötféle szót különböztetünk meg, és az ötödiket fonometrikai szónak nevezhetjük. A fonometrikai szó olyan nyelvi alakzat, amely beszédhangsor (betűsor), de a fonéma azon tulajdonságát kezeli, hogy magánhangzó vagy mássalhangzó-e (címkézés: V, C). Eszerint a fonometrikai szó alapegysége a szótag.

A szótagokban előforduló magánhangzók és mássalhangzók önmagukban is szerkezetet konstruálnak (pl. /ö/ vagy /s/), nevezzük ezt az esetet redukált, valamint szervetlen szótagszerkezetnek. Ennek ellenpontja a teljes szótagszerkezet, amelyben mássalhangzók előzik meg és követik a magánhangzót (pl. <boc>, <sztrájk> vagy <pszt> stb.). Részleges a szótagszerkezet a nyílt és zárt szótagok esetében, az előbbiben van mássalhangzó a magánhangzó előtt, de nincs utána (pl. <bo>, <bö> vagy
 stb.), valamint az utóbbiban ennek ellenkezője fordul elő, nincs mássalhangzó a magánhangzó előtt, de van utána (pl. <ak>, <adj> vagy <st> stb.).

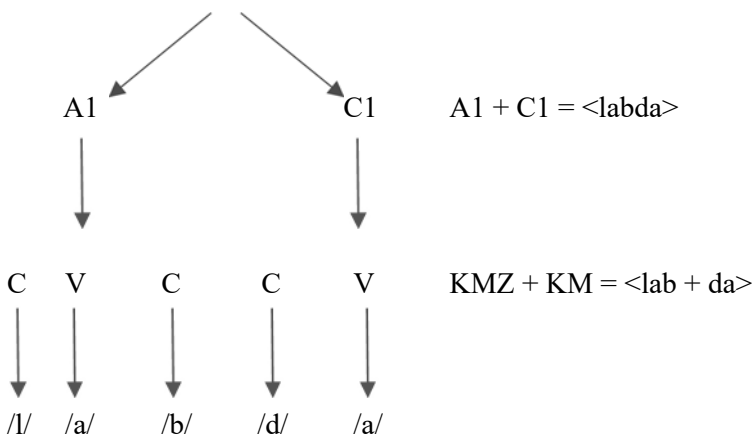
A szótagszerkezet általános és szimmetrikus sémája, pl. a *sztrájk* egy szótagos szó (jele: D) esetében:

A szótag a fonológiai tervezés szintjén olyan nyelvi szerkezet, amelyben:

1. a szóban elfoglalt pozíciója szerint a szótag kódolt szerkezet,
2. a szótagszerkezet magánhangzók és mássalhangzók szabályos rendjén alapul (tagolt hangsor),
3. a szótagok megszámlálása része a szótagolásnak.

A szótag kódolt szerkezetének ábrázolása, pl. a *labda* szó esetén: 'labda'

A1 = szókezdő szótag két szótagos szavakban, C1 = szóvégszótag két szótagos szavakban, CVC = teljes szótag, CV = nyílt szótag, K = szótagkezdet – onszet, M = szótagmag – nukleusz, Z = szótagzárlat – kóda.

A digráfokkal és a grafémákkal idézett szavakban a mai magyar köznyelv alapján szemléltetem a fonológiai pólust (hangalak) és a szemantikai pólust (jelentés). A szótag valójában olyan koordináta-rendszer, amelynek segítségével azonosítjuk a digráfok és grafémák helyzetét a szavak hangalakjában, ezt szolgálja a szótagok kódolt jelölése, pl. CVC:A1 (a teljes szótag szókezdő szótagja a két szótagos szóalakban, vö. *lab-da*). Az *Ómagyar Mária-siralom szövegekönyve* c. kötetben betűről betűre bontom fel az ÓMS.-t, és a lábjegyzetben közlöm a szakirodalomban előforduló hang- és jelentésváltozatokat Gragger Róberttől A. Molnár Ferencig. Ezt a munkát megelőlegezte, hogy már a magyar nyelv szótagkincsét korábban összegyűjtöttem (kézirat).

Most térjünk át a ritmuselemző magyarázatokra! Az ÓMS. szövege különböző áttételek alá esik, amelyek szükségszerű módosításokat eredményeznek az eredetihez képest:

1. Az eredeti kódexről készült fényképmásolat szövege
2. A betűk szerint leírt szöveg
3. A betűkből szótagolt szöveg
4. A verslábazással verssorokra bontott szöveg
5. A jelentést jelölő szöveg
6. A latin nyelvű normaszöveg

Minden szinthez bizonyos autonómia tartozik, amelyekben a beleszótt változtatások visszahatnak a szöveg egészére. Az *Ómagyar Mária-siralom szövegekönyve* c. kötetben a verslábazással verssorokra bontott szöveget tagolom időmértékes és ütemhangsúlyos versritmus szerint is. Ebből az következik, hogy a rekonstrukciók előrevetítik az időmértékes verselés tényét az ÓMS.-ben:

1. mely a magyar [3/a]–[3/b] és a [7/a]–[7/b] szekvenciákban négyes daktilusokkal,
2. vagy a sorvégen adóniszi sorokkal valósul meg, sor képlete: – U U | – U.

A latin *Planctus Sanctae Mariae*... trocheusait (sorképlet: – U | – U | – U | U) az ÓMS. magyarul jambusokkal adja vissza, melyet a *Nibelung-énekből* ismerünk (sorképlet: U – | U – | U – | U):

1. az [1/a]–[1/b], [2/a]–[2/b], [6/a]–[6/b] és [8/a]–[8/b] szekvenciákban két negyedfeles jambusokból álló alexandrinnal
2. vagy a sorvégen hármassal: [6/a]–[6/b],
3. valamint a fél sorokban az aprózott hármassal: [1/a]–[1/b]
4. és [8/a]–[8/b] szekvenciákban a fél sorban lévő negyedfeles jambussal.

Az eredmény alapján új értékelést adok az első ismert magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* jelentőségének. Elvetem a „misztikus nász” elméletet, miszerint az ősi magyar vers és a latin himnusz valamiféle házasságából született meg a magyar poézis (Klaniczay 1964: 117). Tehát egy magas latin műveltség és egy ősi magyar vers oltványa lenne az ÓMS.

Két érvet állítok ezzel szembe:

1. A magyar jambus a latin anyaszöveg után született meg a magyar alkotó fejében, mert a latin trochaikus verssort a jambusi sor fajokkal fordítja magyarra. Ez magyar költői lelemény, és nem vezethető vissza egy ősi magyar vers idejére (vö. Csehy-Polgár 2018: 54). A statisztika mutatja, hogy igazítás próba nélkül is minden strófapárban [1/a]–[1/b], [2/a]–[2/b], [6/a]–[6/b], [8/a]–[8/b] található egy vagy több negyedfeles jambusi sor, ez ritmikai tény. Pl.:

[1/a]

Va-lék | si-ralm | tu-dat-| lan,

u – | u – | u – | –

[2/a]

Si-ró | a-nyát | te-kint-| sed, || bú-a-| be-lül | ki-nyújt-| sad.

u – | u – | u – | – || – u | u – | u – | –

[6/b]

En jun-| hom-nak | bel bú-| a, || ki söm-| ha nem | hé-vül.

– ‘ | – – | – ‘ | – || u – | u – | – –

[8/a]

ök-lel-| ve, köt-| ve ö-| löd.

– – | u ‘ | u ‘ | –

[8/b]

Ke-gyed-| je-tek | fi-am-| nak, || ne légy | ke-gyelm | ma-gam-| nak!

u – | u – | u – | – || u – | u – | u – | –

A-vagy | ha-lál | kiny-nyá-|val, || a-nyát | e-des | fi-á-| val,

u – | u – | – – | – || u – | u – | u – | –

2. Az időmértékes magyar daktilus a szótaghajlításokkal érvényes, ami szintén egykorú egyéni lelemény, releváns metrikus élményt kelt a latinhoz képest. Pl.:

[3/b]

Óh, ne-kem, | én fi-am, || é-des | mé-zöül.

– ‘ u u | – ‘ u u || – – | – ‘ u u

[3/b]

Proh do- <u>lor</u> ,	hinc co- <u>lor</u> ef- <u>fu</u> - <u>git</u>	o- <u>ris</u> ,
- <u> </u> <u> </u> - <u> </u> <u> </u> - <u> </u> <u> </u>		- -
hinc ru- <u>it</u> ,	hinc flu- <u>it</u> un- <u>da</u> cru-	o- <u>ris</u> .
- <u> </u> <u> </u> - <u> </u> <u> </u> - <u> </u> <u> </u>		- -

Az ÓMS.-ben a kötetlen szótagszámelmélet, ami lényegében poetica licentia, mindmáig szilárdan tartja magát, noha vele a szótagszámot befolyásoló számos nyelvtani szabály szembefordítható. Ezek közül néhányat itt felsorolok:

1. hiátus: pl. *bűntelen-bijűntelen*;

A *hűlj*-(*hioll*) *híjall* itt magyarázatra szorul. Az ÓMS.-ben a digráfok vizsgálata felhívja a figyelmet a szótó és a toldalék határán a teljes hasonulás irányára. Az /l/ + /j/ mássalhangzó-kapcsolatokban azt várjuk, hogy regresszív hasonulási séma valósul meg: a tövégi /l/ mássalhangzó hasonul a /j/-hez, és hosszú [j:] -t ejtünk, mint pl. *tolja*, *alja*, *beljebb*, *éljen* (Tolcsvai Nagy 2017: 192). Ezzel szemben egy ellenkező irányú, progresszív, azaz előreható séma érvényesül, és hosszú [l:] -t ejtünk, pl. *éllen*, *féllen*, *hűll*. Vö. Balassi Bálint: „Ne féll, | sőt vígan éll, | mert tied az szép személ” (Köszeghy, Szabó 1986: 186). A *hioll* szóban az /l/ + /j/ kapcsolat izolálható. Ugyanis a hasonulás iránya a mai köznyelvhez képest fordítva áll meg, regresszív helyett progresszív lesz, mert hosszú [l:] -t ejtünk: h <io> l > j, [hűll], ’hűlj’. A szintagma jelentése így a *vízül* esszívusz használatával el fog térni a TESz.-ben megfogalmazott ’kiürül’ igei jelentéstől, sokkal intenzívebb lesz, és még költői kérdésnek is minősülhet: ’véred hűljön, mint a víz?’ A javasolt szintagmának a jelentésmagyarázata az, hogy tudvalévő, a vér testhőmérsékletű, a víz azonban nem feltétlenül. Jézus a halállal az élete szépségét veszti el, az életet jelentő vére a vízhez válik hasonlóvá, a vért nem melengeti már a lélektest, a vér kihűl. Mária szavában felhívás irányul arra, hogy Jézus halálát az emberiség nem akarhatja.

2. kieső birtokjel: pl. *világ világa – világnak világa*; *véred–vérednek* (a *-nak/-nek* birtokjel elhagyásra került a *véred* szóalakból, amely a glossza alapján pótolható ([*vérednek hullása miatt*]).
3. szótóváltozatok: pl. *könnyel–könnyűvel*

A *könny-/könnyv-* szótóhoz kapcsolódó *-vall/-vel* rag használata a *könnyű-t*óalak miatt a magánhangzóra végződő szóalakokkal tart rokonságot: pl. b <u> + <o> l, [búval], ’búval’; k <y> ny + ny <a> + <a> l,

[kínnyával], 'kínjával'; f <y> + <a> + <a> l, [fiával], 'fiával'. A példákban jól követhető, hogy jelöletlen a /v/ hang, ezért a k <u> n + u <e> l [könnyel], 'könnyel' tagolás valószínűtlen. Felmerül tehát a *könyű-* szótő valós használata: k <u> + n <u>-, [könyű-], 'könyű-'. A helyes metrum így a vers kezdő sorával egyezik meg, negyedfeles jambus:

[1/a]

Va-lék | si-ralm | tu-dat-| lan,

u - | u - | u - | -

[2/b]

Sze-mem | kö-nyű-| vel á-| rad,

u - | u - | u - | -

4. diftongusok: pl. *örömetől–örömeteől*, *világomtól–világomtoul*, *fiadomtól–fiadomtoul*
5. indulatszók: pl. *ó, én édes... – ó, egyen egy... (ó, én édes... – egyen egy...)*
6. párhuzamok: pl. *vasszeggel veretől – vasszegekkel veretve*
7. elízió: pl. *törvénytelen–törvénytlen*

A fenti példák a szótagszám szempontjából szükségszerűen dilemmát okoznak. Mint azok, amelyek egyedül az ÓMS. helyesírásából fakadnak:

1. A magánhangzós digráfok (-yu-) és (-io-): pl. *hül–hevül* és a *hioll–hülj*. A TESz.-re hivatkozva a *hyul* 'hül' szóban minden bizonnyal helytelen lenne *yu*: = [ú] digráfot izolálni a *byuntelen* 'büntelen' mintájára, mert az /y/ egyenértékű lehet az /e/ magánhangzóval, ezzel utalva a /v/-s töre: h <y> + <u> l, [hevül], 'hevül'. További példa az ilyen [e] hangra: <y> g, [egy], 'egy' számnév, n <y> m, [nem], 'nem' tagadószó. Így a 'soha nem hevül' szintagma jelentése visszautal a főmondat 'kedély' jelentésű *bel bua* szavára: <e> n, i <u> m + h <u> m + n <o> k, b <e> l, b <u> + <a>, [én junhomnak bel búja], 'szívemnek kedélye'.

A [6/b] szekvenciában egymással rímbe áll a *kívül* és a *hevül* szó, hiszen az /y/ egyenértékű lehet az /i/ hanggal is, k <y> + [v] <u> l, [kívül], 'kívül', mint ezekben a példákban: f <y> + r <ou>, [síró], 'síró'; k <y> n, [kín], 'kín'; k <y> n + 3 <a> + th <u> l, [kínzatol], 'kínzatol'; k <y> n + 3 <a> f + f <a> l, [kínzassál], 'kínzassál'; k <y> ny + ny <a> + <a> l, [kínnyával], 'kínjával'; <y> g, [így], 'így' módosítószó. Az ÓMS.-ben elvétett szó [fumha nym kyul [!] hyul] az azonosalakúságot kerüli el, mert a *kívül* szóra egyezést mutatna.

2. A pont nélküli *i* és a *t* nagyon hasonló kézírásos képet mutat (-ith-):
pl. *terthetők–teríthetők*. A 'kívülre teríteni a siralmat, fohászatot' kifejezés arra enged következtetni, hogy a *teríteni* második szótagjában a vélt th: = [t] digráfot fel kell oldanunk a /t/ és /h/ hangokra, amelyek valószínűleg az elvétett *-ít* képző /t/-je és a feltételes mód képzőjének /h/-ja lesznek:
th <e> + r <[i]> t + h <e> + t <y> k, [teríthetők], 'teríthetők'.
[6/b]
Si-ral-| mam, fo-| há-sza-| tom || te-rít-| he-tők | kí-vül,
u - | - ú | - u | - || u - | u - | - -
3. A variációs *y* betű: pl. *süppedyk–süppedeik*.
4. A sorvégi elválasztás: pl. *keserű-en* helyett *keserv-en*. Az ÓMS.-ben az /u/ betű hangértéke lehet az *ű* magánhangzó, de lehet a gyakran használt *v* mássalhangzó is, ami a szójelentést befolyásolja: az ízlelés helyett a fájdalom jelentés jobban illeszkedik a vers tartalmához.

Az irodalom tudatállapot, kimondás, amelynek fizikai következményeit mentális események befolyásolhatják, pl. különbözőképpen írja le a betűket mentális okokból az író. Némelykor nem a morfológia vagy a helyesírás törvényei szerint dönt a folyóírás közben, hanem ahogy a helyzet hozza. Amikor például egy egész versszakban túl sok /v/ hang van egymás után, főleg a szókezdő szótagokban, az író nem keres rendszert a /v/ megkülönböztető jegyes használatában. Szemmel láthatóan elveszti a fonalat, a v-től eljut a w-ig, de legtöbbször az u-t használja /v/-nek:

Pl.: V-u-v-u-u-u-w.

Ld.: V <y> + l <a> g, u <i> + l <a> + g <a>, v <i> + r <a> g + n <a> k, u <i> + r <a> + g <a>, K <e> + f <e> r > u + / <e> n, .K <y> n + 3 <a> + th <u> l, u <o> f, fç <e> + g <e> g + k <e> l, w <e> + r <e> + th <u> l,

A kínzás keserves, fájdalmas annak, aki elszenved. Ezt a kézenfekvő jelentést a *keserv-* szótöből konstruáljuk: 'keserven kínzatos'. Itt az alliteráció a /k/-ra hozzásegít a verslábazáshoz is (a betűk szerint leírt szövegben a pont és a nagy K kétszeri használata fontos bizonyosságot erősít meg a daktilus verslábba tekintettel):

kínzatos (–' u u) mintájára *keserven* (–' u u).

Az alliteráció a /v/-re úgyszintén: *veretel* (–' u u) mintájára *vasszeggel* (–' u u). Pl.:

Keserven | kínzatos || vasszeggel | veretel
–' u u | –' u u || –' u u | –' u u

További alliteráció a /v/-re:

vílag | vílaga, || víragnak | víraga

– ‘ – | – ‘ u u || – ‘ u u | – ‘ u u

Latinul:

[3/a]

Flos flo-rum, | dux mo-rum, || ve-ni-e | ve-na

– u u | – u u || – u u | – –

quam gra-vis | in cla-vis || est ti-bi | pe-na.

– u u | – u u || – u u | – –

Vizsgáljuk meg tüzetesen az ÓMS. szövegét a verstani ismereteink felől nézve! A szótagok verslábakká állnak össze, azonban a verselés kulcsa – a folyó-írással rögzített ÓMS.-ben – mindenekelőtt a versszakok elkülönítése. Ismert a sequentia műforma a korabeli lírai művekben, de az ÓMS. latin anyaszövege, a *Planctus Sanctae Mariae*. . . is ilyen műformában íródott. Ennek lényege, hogy két versszak ugyanazt a verselést használja, a versszakok versszakpáronként különböznek egymástól. Ez egy nagyon fontos szempont, mert a latin szöveg ezt vitán felül mutatja, és az ÓMS.-ben is így kell lennie.

Figyeljük meg az első hat versszakot az ÓMS.-ben ebből a szempontból, és azt látjuk, hogy a versszakok páronként ismétlődnek, a sorok számát illetően is. Ez igaz még a magyar verset lezáró utolsó strófában is, amely 5 sorból áll, míg az előbb említett strófák 3 vagy 4 sorosak, és így mindenképpen megegyeznek a latin mintaszöveggel: ld. Vizkelety András kiadása Bernhard Bischoff új kritikai kiadása alapján (Vizkelety, 1986: 18–23). Vanak a magyarból hiányzó, tehát a latinból nem fordított strófák: a [4/a]–[4/b] és az [5/a]–[5/b]. A többi strófára helycsere igaz: [6/a]–[6/b] és [7/a]–[7/b] (Martinkó, 1988: 37). A helycsere visszabontható, és így megáll a latinhoz igazodva.

Ha igaz a sequentia versforma léte az ÓMS.-ben, további nyereség származik az ismétlődő versszakokon belüli állapotra nézve is: pl. az *Óh, nekem, én fiam*. . . kezdetű strófa verselése azonos kell legyen a *Világ világa*. . . kezdetű strófa verselésével, ami ennél fogva az időmértékes négyes daktulusi sort követeli meg. Tehát ez a sequentia igazi haszna, mert sorról sorra visszafejthető a ritmus, amely a tudomány jelenlegi álláspontja helyett nem ütemhangsúlyos, hanem igenis időmértékes metrumot teremt az ÓMS.-ben, miként ez megvan a latinban.

Lotz János a nyelvészeti vizsgálódás körébe emelte a verselést az *Általános metrika* c. tanulmányában: „A metrum tanulmányozása az utóbbi időszak túlnyomórészt irodalmi megközelítésmódjának ellenhatásaként is-

mét sajátosan nyelvészeti fordulatot tett, s e tekintetben egy korábbi grammatikai hagyományt követ” (Lotz 1976: 215). Sok haszonnal járhat megújítani a verselemzés nézőpontját, mert a szerzői lelemény mind az önálló műalkotás, mind a művészi műfordítás esetében kielégíti a hangalak, jelentés és ritmus korrespondanciáját, ami olyan együttállás, amely a költeményt nyelvtani, szemantikai és verstani értelemben kölcsönösen meghatározza (Mező 2017: 3).

A szótagok számának azonossága és a szövegek rímélése kiemelt elemei lettek a XII–XIII. századi ritmusmeghatározásoknak (Balázs 1980: 510). Ugyanakkor a modern szakirodalmat egy elmozduló álláspont jellemzi, miszerint „a magyar vers [...] sem a sorok szótagszámában, sem a rímekben, sem a strófák sorrendjében nem követi mintaképét” (Vargyas 2000: 47). Azonban a fiatalabb kutatók munkássága alapján észleljük, hogy az ómagyar szerző magyarra „tudatosabban fordít, mint eddig hittük” (Martinkó 1988: 192).

A magyar rímekkel kapcsolatosan a latin minta nem követését Vizkelety András határozta meg a legkifejezőbbben: „A Mária-siralom első versszaka tartalmilag sorról sorra megfelel a latinnak [1/a.], de sem a szótagszámban (latin: 7, 7, 6; magyar: 7, 6, 7), sem a rímek elhelyezésében nem követi. Itt is, ott is van ugyan egy-egy rímtelen sor, ez azonban a latinban az utolsó, és rímel az ugyanolyan felépítésű második strófa [1/b.] utolsó sorával, a magyarban pedig az első sor a rímtelen” (Vizkelety 1986: 31).

A nyelvészek gyakran igazításpróbákkal keresték az ideális ómagyar metrumot, másként szólva a verselés elvét, anélkül, hogy az első sort rímeltetnék:

Sírni sohsem tudtam
s most siralom sápaszt,
bú elepeszt, száraszt.

Mária siralma mai formaigénnyel (Juhász 1939: 201).

Nem ismertem a siralmat,
Most siralom sebez,
Fájdalom gyötör, epeszt.

A verses forma visszaadására (jobban) törekvő értelmezés (A. Molnár 2002: 467).

Mindezek után mindmáig meggyökeresedett az a vélemény, hogy az *Ómagyar Mária-siralomban* az első sor rímtelen, másként mondva: „a rím még szegényesebb, mint a latinban” (Martinkó 1988: 198).

Az ÓMS. rímeinek feltárása elé – az első verssorban az első rímhez – mindegyik tudósunk, valamint a művészeink számára is egy nyelvileg nem evidens szó gördíthetett akadályt (vö. *sepedyk*). A *tudatlan* és a *sepedyk* sehogyan sem rímel, noha a latin eredetiben egyértelmű a páros rím:

[1/a]

4 | 3 | 4 | 3; A-A (páros rím)

Planc-tus an-te | ne-sci-a, || planc-tu las-sor | an-xi-a, ˘
 ˘ x x x | ˘ x x || ˘ x x x | ˘ x x

[1/a]

két negyedfeles trocheus

Planc-tus | an-te | ne-sci- | -a, || planc-tu | las-sor | an-xi- | -a, ˘
 - ˘ | - ˘ | - ˘ || ˘ | - ˘ | - ˘ | ˘

A legmagyarosabb változatban:

[2/b]

két negyedfeles jambus (alexandrin), A-A (párosrím)

Sze-mem | kö-nyű- | vel á- | rad, || en jon- | hom bú- | val fá- | rad, ˘
 ˘ - | ˘ - | ˘ - || ˘ - | ˘ - | ˘ - | ˘ -

[2/b]

két negyedfeles trocheus, A-A (páros rím)

Pec-tus, | men-tem, | lu-mi- | -na || Tor-quent | tu-a | vul-ne- | -ra. ˘
 - - | - - | - ˘ || ˘ | - - | - - | ˘

Véleményem szerint olyan ómagyar műfordító, aki képes lesz ennyi leleményre, a [2/b] strófa tiszta rímeire hangolódva, annak a versindító sorban sem lehet szemernyivel sem primitívebb a versírói készsége. A nyelvérzék éppen a legfontosabb helyen, a felütés helyén lenne tanácstalan, ahova a szekvencia szabályai szerint a rím kötelező? Egynémely olvasó ízlése itt ugyan megkerülheti a rím szükségességét, azonban a szabály magasabb rendű érdek, mint az ízlés: az első sorban magyarul rímnek kell lennie!

A *tudatlan* szó nyelvi evidencia, senki nyelvérzékében nem merül fel más-ként. Így a hívórím mély hangrendű, nazálisra végződik, és mássalhangzó-torlódás van benne, nem úgy, mint az *árad* esetében a [2/b] szekvenciában (nőrím). A verssor időmértékes ritmusa is kétségtelenül jambusi a latin minta trocheusaival szemben:

[1/a]

Planc-tus | an-te | ne-sci- | -a,
 - ˘ | - ˘ | - ˘ | ˘

[1/a]

Va-lék | si-ralm | tu-dat- | lan,

∪	-		∪	-		∪	-		-
---	---	--	---	---	--	---	---	--	---

vö. Képes Géza: *Planctus ante nescia* c. műfordításával, amelyben hím-rím van (Balázs 1980: 495):

Gyászról eddig nem tudék,

Gyásztól, kintől lelkem ég

Ismerjük a magyar nyelvi ritmusnak azt a tulajdonságát, hogy amennyiben zárt szótagszámú a verssor, a hangsúlyos verselés mellé társulhat időmértékes metrum a költő jóvoltából; vö. mennyiségi korlátozás kielégítése (Szepes-Szerdahelyi 1981: 155–7, 249), ld. még itt Tóth Árpád: *Őszi kérdés* c. sorát:

Jár-tál- | e mos- | ta-ná- | ban | a csen- | des tar- | lón es- | te

-	-		∪	-		∪	-		∪		∪	-		-	-		-	-		∪
---	---	--	---	---	--	---	---	--	---	--	---	---	--	---	---	--	---	---	--	---

A verssoroknak szótagszám zártága tekintetében Juhász Géza és Mészöly Gedeon a 6, Képes Géza a 7 szótagos sorfaj hirdetői, akiknél a szimmetrikus 4/2 szótagolást a páratlan 4/3-as szótagolás követi, tehát azoknál, akik ideális metrumot keresnek az *Ómagyar Mária-siralomban*.

Képes Géza elemzésére részletesebben is kitérek, aki így érvel: „különösen fontos a 7 szótagú, 4 | 3 tagolású sor megjelenése, amely olyan fontos szerepet játszik majd az ugorok, türkök, mongolok népköltészetében, s amelyet az ómagyar *Mária-siralom* visz át egy gyökeresen más kultúrába...” Vö. *IMA lóáldozat bemutatáskor* (a Közép-Lozva vidékén 1844 elején feljegyezte Reguly Antal).

A lóáldozáskor mondandó énekben, a nomád gyakorlathoz képest feltűnően sok egymásnak pontosan megfelelő, tehát kongruens verssort találunk. Mindjárt az elején:

Tavi | rózsa | füledet 4 | 3 (vö. volék | sirolm | tudotlon)

obi | rózsa | füledet 4 | 3

figyelő | füledet 3 | 3 (vö. sirolmol sepedik)

fordítsad | mifelénk 3 | 3

Szabályosan zárt ritmusról ugyan nem beszélhetünk, mint az *Ómagyar Mária-siralomnál*, amelynek első sora mindjárt a 4 (2+2) | 3 ütembeosztásra ad remek példát, három ütemkezdő hangsúlyos szótaggal: Volék | sirolm | tudotlon. A siralom második sora már tiszta 3 | 3 tagolású ritmusegység: sirolmol | sepedik – a harmadik sor visszahozza az elsőben megcsendült hét

szótagú sort, ugyancsak három hangsúllyal: buol | ászok || epedek (Képes 1964: 12–20).

Azt kell mondanom, hogy a latin trocheusminta 4/3-as szótagolású, így ezt kézenfekvő kivetíteni az *Ómagyar Mária-siralomra*, annak az első sorára:

[1/a]

Va-lék si-ralm || tu-dat-lan, 4 || 3

[1/a]

Planc-tus an-te || ne-sci-a, 4 || 3

A négy szótagos szóalak a *süppedeik*, három szótagos szóalak a *siralmmal*. A válaszrím ebből következik:

[1/b]

Süp-pe-de-ik || si-ralm-mal, 4 || 3

[1/b]

Planc-tu | las-sor || an-xi- | -a, 4 || 3

A fordított szórend nem változtat a jelentésén a szintagmának, további példa: *szégyenül szépséged – szépséged szégyenül*.

Összefoglalva a véleményemet, az *Ómagyar Mária-siralom* hiányzó első ríme:

tu-datlan ↯

si-ralmmal ↯

Az ideális metrum helyreállítása okán semmiképp sem érthetünk egyet Vargyas Lajos sarkos állításával: „a magyar vers [...] sem a sorok szótagszámában, sem a rímekben, sem a strófák sorrendjében nem követi mintaképét” (ld. fent). Ennek az ellenkezője látszik igaznak, és nemcsak az első sorban, hanem a strófák elégséges sorrendjében is igazodik a ritmushoz rím.

Az ÓMS. rímeinek vizsgálata 1923 óta egyidős a forrásként szolgáló Leuveni kódex megismerésével, aminek bizonyosan az az oka, hogy a versben az olvasók rímeket keresnek a szép iránti elemi igényük miatt. Erről az igényről a nyelvészeink sem mondanak le, még a szűkebb tudományos szempontból sem: „az egykori magyar rímérzék, rímelfogás [...] még hangtörténeti szempontból sem érdektelen jelenségekre utal, s [...] némelykor vitás nyelvi kérdések eldöntéséhez is segítséget adhat” (Benkő 1980: 371).

Ha valamit elvesznek, akkor azt illik pótolni. A „misztikus nász” fent említett elmélete helyett javaslom a hagyományteremtést, a magyar vers születésnapja kultuszát, amit az ÓMS. centenáriuma (1923. január 29. – 2023. január 29.) felerősít, megtisztelve a régi magyar irodalmat vele, az alábbi négy ok miatt:

1. Arany János költészete hagyományt teremt az ÓMS. jambusai számára is, elég csak a *Csaba-trilógia* első sorát idézni: „A mult idők homályán megszólal egy rege.” Előkerült Arany János tollából egy szöveg nélküli dallam Bartalus István kiadásában (Bartalus kézirata II. 427. lap, 1875.), amire az ÓMS. jambusai illenek. Szövegrokonságot találunk még az *Ómagyar Mária-siralommal* Magyarországon például a Nádor-kódexben (Nádor-kódex 270–7), és itt: *Sermo apocrifus de passione Domini* (Madas 2007: 165–8.)
2. Nem mellőzhető körülmény, hogy az ÓMS. történeti háttere a tatárjárás, és az azt követő évek orszáépítése IV. Béla király nyomán Magyarországon.
3. Ez időben új szerzetesrend született, a remete pálosoké, mások virágzása is ekkor növekedett, amelyek okot adnak arra, hogy az ÓMS.-szerzőt az 1241–42-t követő évektől 1270-ig keressük a felvidéki (palóc) nyelvjárás területén (talán a pálos remete Boldog Özséb).
4. A latin és a magyar vers együttes megzenésítését célszerű kitűzni poétikai és kulturális összefüggéseik miatt. Ebben a himnuszban a világ középpontjába állított Jézus, ill. a passió-előadás megengedi, hogy Mária az anyaságát és jegyességét a fiához való viszonyában életáldozatként mutassa be, ezzel örök időkre a béke hírnöke lesz az erőszakkal szemben.

A zenésíthető szövegekönyv

Ómagyar Mária-siralom
(Christus poetico planctus)

I. rész

[1/a]

Valék siralom tudatlan, süppedeik siralommal,
Búval aszok, epedök.

[1/b]

Valaszt világomtól, zsidó, fiadomtól,
Ides örömettől.

[2/a]

O, én ides uradom, o, egyen egy fiadom,
Siró anyát tekintsed, búja belül kinyújtsad.

[2/b]

Szemem könyűvel árad, en jonhom búval fárad,
Te vérednek hullatja, en jonhom alélatja.

[6/a]

O, igaz Símeonnak bezzeg szava ére,
En érzem ez bútórét, kit néha ígére.

[6/b]

Síralmam, fohászatom teríthetők kívül,
En jonhomnak bel búja, ki sömha nem hévül.

[8/a]

Zsidó mit téssz törvénytlen? Fiam mert hal, büntelen.
Migé fogva, hoztoszva, vasszegekkel veretve,
öklelve, kötve ölöd.

[8/b]

Kegyedjete fiamnak, ne légy kegyelm magamnak!
Avagy halál kínjával, anyát ides fiával,
Engem belé öljetök!

II. rész

[3/a]

Vílag vílaga, víragnak víraga,
Keserven kízzatul, vasszeggel veretel.

[3/b]

Óh, nekem, én fiam, édes mézöül.
Szépségöd szégyenül, véred hülj vízöül?

[7/a]

Töled válnék, de nem valállal,
Hol igy kinzassál, fiam, halállal!

[7/b]

Végy, halal, engemet, egyedem éljen,
Maradjon úradom, kit vilag féljen!

A jelentést jelölő szöveg

I. rész

[1/a]

Egykor a gyászt nem ismertem,
 hogy gyászba süppedek,
 a búban aszalódom, apadok.

[1/b]

Elválaszt világomtól,
 fiacskámtól a zsidó,
 amint édes örömömtől.

[2/a]

Ó, én édes uracskám,
 ó, egyedüli egyetlen fiacskám,
 a síró anyádra légy tekintettel,
 és a fájdalmit enyhítsed.

[2/b]

Szememben a könny megárad,
 a szívem bú miatt elfárad.
 Amikor a te véred aláhull,
 az én szívem magába roskad.

[4/a]–[4/b], [5/a]–[5/b] hiányzik!

[6/a]

Ó, az igazságos Simeonnak
 valóra vált ama bizonyos szava.
 Most érzek szívembe döfött törként
 olyan fájdalmit,
 amit egykor megjövendölt.

[6/b]

A sírás és az ima
 tőlem kívülre teríthetik a fájdalmit.
 Mégis olyan az én szívemnek kedé-
 nye,
 amely többé már soha sem hevül.

[8/a]

A zsidó mit tesz törvénytelenül?
 A fiam meghal, noha büntelen.
 Őt foglyul ejtve, húzva-tolva,
 vasszegekkel által verve,
 kikötve, ököllel ütlegelve öldösítetek.

[8/b]

Kegyelmezzetek meg a fiamnak,
 és Istenem, ne legyen kegyelem
 irántam,
 avagy a halállal okozott kínokba,
 anyát az édes fiával,
 öljetek bele engem is.

II. rész

[3/a]

A világnak világossága,
 virágszálnak a virága,
 a kínzás keserves elszenvedője,
 keresztfára vasszeggel szegeznek!

[3/b]

Jaj, nekem, az én fiam miatt,
 aki édes, mint a méz,
 szégyent vall a szépséged!
 A véred hűljön, mint a víz?

[7/a]

Tőled elválnék,
 de nem ilyenféle ténnyel,
 ugyanis halálra szánva,
 kínoznak, fiam.

[7/b]

Ragadj el, halál, engemet,
 hogy egyecském élhessen,
 hogy az én uracskám feltámadásából
 okuljon mindenki a világban.

Szakirodalom

- A. Molnár Ferenc 2002. Az Ómagyar Mária-siralom értelmezése. *Magyar Nyelvőr* 464–9.
- Balázs János 1980. *Magyar deákság*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Csehy Zoltán – Polgár Anikó 2018. *Gyakorlati magyar verstan*. Comenius Egyetem. Bratislava.
- Gragger Róbert 1923. Ómagyar Máriasiralom. *Magyar Nyelvőr* 1–13.
- Horváth János (-rv-) 1923. Magyar vers az Árpád-kor végéről. *Napkelet*. Január–Május. 189–92.
- Juhász Géza 1939. Mária siralma. *Napkelet*. Szeptember. 200–1.
- Képes Géza 1964. A magyar ősköltészet nyomairól. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1/1–22.
- Klanciczai Tibor (szerk.) 1964. *A magyar irodalom története 1600-ig*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Köszeghy Péter – Szabó Géza 1986. *Gyarmati Balassi Bálint Énekei*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.
- Lotz János 1976. *Szonettkorszorú a nyelvről*. Gondolat Kiadó. Budapest. 215–36.
- Madas Edit 2007. Fili, dulcor unice. (Sermo apocrifus de passione Domini.) In: „Nem sűlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet. Budapest.
- Martinkó András 1988. *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében* (Bevezetés és vázlat). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Mészöly Gedeon 1942. Az „Ó-Magyar Mária-siralom” betűjének értelmére vezérlő kalauz. *Nép és Nyelv* 155–76.
- Mező Tibor 2017. *Az Ómagyar Mária-siralom metruma*. http://harmoniakert.hu/Omagyar_Maria-siralom_metruma_kivonat_2.pdf: 1–51. (Letöltve: 2022. 08. 29.)
- Mező Tibor 2021. *Ómagyar Mária-siralom szöveggönyve*. Novum Publishing Kiadó. Neckenmarkt.
- Nádor-kódex. 270–7 – Nytár 15: 217–8.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- TESz. (Benkő Loránd főszerk.) 1967–1984. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Vargyas Lajos 2000. *Magyar vers – magyar nyelv*. Kráter. Pomáz.
- Vizkelety András 1986. „Világ világa, virágnak virága...” (*Ómagyar Mária-siralom*). Európa Könyvkiadó. Budapest.

Mező Tibor

rehabilitációs foglalkoztató, Debreceni Egyetem

E-mail: harmoniakert@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3982-0818>

Abstract

MEZŐ, TIBOR

THE CONCURRENCE OF PHONOLOGY AND METRICS IN ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM

The Ómagyar Mária-siralom is the first surviving poem in Hungarian. Tibor Mező reviews the poetic and linguistic research related to ÓMS. Analysing the characteristic features of the text with the help of a new syllable theory and investigating the combination of sounds, rhythm and meaning, he concludes that the artistic form of ÓMS. is a sequence based on the Latin pattern and an organic, original Hungarian poem.

Keywords: Ómagyar Mária-siralom, phoneme, digraph, phonological coding, syllable, phonometry, glosseme, the metrics of ÓMS., metre, text indicating meaning, text that can be set to music

BALÁZS GÉZA

**ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM – ÚJ MEGKÖZELÍTÉSEK
A 100 ÉVE FÖLFEDEZETT NYELVEMLÉKHEZ**

Mező Tibor: Ómagyar Mária-siralom szövegekönyve. Novum Publishing, Debrecen, 2021. 143 lap

Az első magyar versünk legalább háromszor került végveszélybe: először, amikor egy ismeretlen kéz kitépte a mellette lévő oldalt, másodsor a könyvtárak közötti hanyattatásban, harmadszor a leuveni könyvtár leégésekor...

Az első magyar vers témája az Istenanya fájdalma fia, Krisztus szenvedése láttán. A költemény érzelmileg függetlenedik a Bibliától, hiszen talán a legnagyobb emberi fájdalmat, a fiát elvesztő anya keserűségét szólaltatja meg. Sokan vizsgálták a szöveget. Pintér Jenő megjegyzi, hogy a magyar átdolgozó a szótagszám tekintetében eltért a latin eredetitől, és a rímeket is szabadon alkalmazta: a páros rímeket rímtelen sorokkal váltogatta. Horváth János kiemeli a latinizmustól való eltávolodást, az aliterációkat, a töretlen lendületű ritmus- és mondatszerkezetet, és így összegez: „Vers... pedig a javából”. Klaniczay Tibor is megerősíti, hogy az Ómagyar Mária-siralom a magyar poézis része, s jelen pillanatban azt is állíthatjuk: az első fölfeezett teljes értékű magyar vers, amely kifejezett, begyakorolt költői rutint mutat – tehát még az is lehet, hogy poros könyvtárakban, nehezen olvasható kódexoldalakon további ómagyar szövegek lappanghatnak.

Az Ómagyar Mária-siralom szövegét több olvasatban (mai magyar nyelvi kiejtésre átírt változatban), valamint

értelmezésben ismerjük, szép stílusát, szóképeit is mindig kiemelik. Most egy újszerű megközelítéssel is megismerkedhetünk. Az évfordulóra megjelent Mező Tibor munkája: az Ómagyar Mária-siralom szövegekönyve. A szerző „a szöveg ritmusának, hangalakjának és jelentésének együttes megfeleltetését” vizsgálta szemiotikai, szimmetrológiai és persze poétikai megközelítéssel. Ehhez a szöveg korai, tehát saját szabályokon, írásmódján alapuló, újfajta szótagelméletet vett alapul. Állítása szerint a versben a latin eredeti alapján rímeléskényszer van (a felsorok is rímelhetnek). Ritmuselemzésében előreható, progresszív rímelési sémákat (ellen–féllen, valállal–halállal) feltételez. Ez utóbbit e sorok írója korábban ikonikus vonzásnak nevezte A művészet és a nyelv születése című könyvében. Érdekes kísérletbe fog Mező Tibor: szövegrekonstrukcióra törekedve szövegmódosításokat javasol az időmértékes verselés helyreállítására. Ennek oka, hogy a latin eredeti is időmértékes. Lássunk egy példát a magyar daktilusra (- UU). Az eredeti szöveg betű szerinti átírása: was szegekkel weretül, tehát a végén változtatás nélkül anapsztus lenne: – U/- -/ UU -. Azonban a szerző másfajta szótagelmélettel és szövegmódosítással ezt hozza ki: vaszeggel veretel: – UU / – UU, s így szabályos daktilusokat látunk. Ez az eljárás

újnak számít és valószínűleg vitatható, annak ellenére, hogy az anapestus–daktikus tagolás már több alkalommal volt vita tárgya a poétikában (például Petőfi Sándor Szeptember végén című verse kapcsán).

A könyv legnagyobb részét a digráf (két grafémából álló betűkapcsolat, ket-tős vagy összetett betű) és az egyjegyű magánhangzókat és mássalhangzókat bemutató (rekonstruáló) képletek teszik ki, majd következnek a némi meglepetést is hozó szövegközlések: 1. a betűk szerint leírt szöveg (betűhű átírat), 2. a betűkből szótagolt szöveg (újdonság), 3. a verslábazással verssorokra tördelt szöveg: elsőként az újdonságnak (szövegrekonstrukciónak) számító újfajta időmértékes verselés, majd az ütemhangsúlyos verselés. Ezután következik az olvasat (Mészöly Gedeon, Benkő Loránd, A. Molnár Ferenc olvasatait figyelembe véve, de saját megoldást adva). Lássuk ezt a már korábban ismertetett sor példáját:

Mészöly Gedeon	vas szegekkel átvernek
Benkő Loránd	vas szegekkel átdőfnek
A. Molnár Ferenc	vas szegekkel átvernek
Mező Tibor	keresztfára vasszeggel szegeznek

A teljes versszak pedig így hangozna:

A világnak világossága,
virágszálnak a virága,
a kinzás keserves elszenvedője,
keresztfára vasszeggel szegeznek!
(Mező)

Mező Tibor szövegközlései sorrendben a következők: betűk szerint leírt szöveg (betűhű átírat), betűkből szótagolt szöveg (ez a korai, kezdetleges helyesírásból fakadó különféle olvasatok miatt fontos), verslábazással verssorokra tördelt szöveg (a szerző szerint a tudomány jelenlegi álláspontja helyett nem ütemhangsúlyos, hanem igenis időmértékes metrum fedezhető fel a versben, ennek megfelelően megad egy időmértékes és egy ütemhangsúlyos jelekkel tagolt tördelést), majd következik a jelentés (értelmezés) szerinti átírás. Az összevethetőség miatt Mező Tibor közli Godefroy de Saint-Victor latin Plancusának időmértékes és ütemhangsúlyos leírását is. Megtalálható a könyvben még szakfordítás, Képes Gézától műfordítás és egészen egyedi különlegességeként: megzenésíthető szövegkönyv, amellyel irodalmi, nyelvi, iskolai vagy templomi ünnepségen életre kelthető az ómagyar vers.

Áttekintő táblázatban foglaltam össze az első két és fél sor eredetét követő, tagoló, átíró stb. szövegközléseit – a jelkészletet azonban kissé egyszerűsítettem.

betűk szerint leírt szöveg	Volek syrolm thudothlon sy / rolmol sepe dyk. buol osuk epe dek
betűkből szótagolt szöveg	V (o) + l (e) k, s (y) + r (o) l > m stb.
időmértékes verselés	Va-lék / si-ralm / tu-dat-/ lan, // süp-pe- / deik /si-ralm- / mal, / Bú-al / a-szok, / e-pe-dök
ütemhangsúlyos verselés	V a-lék si-ralm / tu -datl-lan, / süp -pe-deik si -ralm-mal, / Bú -al a-szok / e -pe-dök
jelentést jelölő (értelmező) szöveg	Egykor a gyászt nem ismertem, / hogy gyászba süppedek, / a búban aszalódom, apadok

latin normaszöveg időmértékesen	Planc-tus / an-te / ne-sci-/a // planc-tu/las-sor/ an-xi-/a, // cru-ci-/ord do-/ lo-re
latin normaszöveg ütemhangsúlyosan	Planc-tus / an-te / ne-sci-/a // planc-tu/las-sor/ an-xi-/a, // cru-ci-/ord do-/ lo-re
szakfordítás	Siralomnak azelőtt nem-tudója, / siralomtól gyötrődve epedik. Kínzatom a fájdalomtól.
műfordítás (Képes Géza)	Gyászról eddig nem tudék, / Gyásztól, kintől lelkem ég...
megzenésíthető szövegekönyv	Valék siralm tudatlan, süppedeik siralmmal, Búval aszok, epedők.

Az Ómagyar Mária-siralom nyelvünk-művelődéstörténetünk megkerülhetetlen alkotása, amelynek nyilván vitatható új megközelítése is hasznos lehet az érdeklődés felkeltésére és a további kutatások ösztönzésére.

Szakirodalom

Ómagyar Mária-siralom 1982. Keresztury Dezső tanulmányával, Szalay Lajos rajzaival. Helikon Könyvkiadó. Budapest.

Ruffy Péter 1977. *Bujdosó nyelvemlékeink.* (Második kiadás.) Móra Könyvkiadó. Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem,
Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv-
és Irodalomtudományi Tanszék,
Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

TUBA MÁRTA

**MINYA KÁROLY: SZÍNHÁZ ÉS NYELV. 50 ÍRÁS A KORTÁRS MAGYAR DRÁMA
NYELVHASZNÁLATÁRÓL**

MNYKNT, Budapest. 2022. 164 lap (e-könyv változatban is)

Az 56. magyar nyelv hetére (2022. április) jelent meg Minya Károly válogatott elemzéseket tartalmazó kötete a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága „Nyelv és lélek” elnevezésű kiadványsorozatában. Minya Károly a szókincskutatás, a nyelvhasználati és helyesírási tanácsadás elismert és népszerű, ugyanakkor számomra rejtőzködő szakembere, ugyanis ebből a kötetből ismerhettem meg „szakmai szívserelmét”, a mai magyar dráma nyelvét. Az én mulasztásom, hogy eddig nem olvastam a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda honlapján 2014-től a Színház és nyelv rovatban megjelenő írásait, így most összegyűjtve tanulmányozhattam az oda készült szemelvényeket.

Minya Károly a könyv előszavában indokolja, hogy az írások azért szerepelnek a megjelenés hét évének időrendjében, és nem tematikus elrendezésben, mert ilyen módon fokozottabban érvényesülhet a kortárs magyar dráma sokszínűsége. A kortárs színházi nyelv meghatározó stilisztikai jelenségeiből az egyéni, új szavak használatát, valamint a különböző stílusrétegek egybecsengését és disszonanciáját emeli ki. Megemlíti továbbá, hogy egyetemi oktatóként a magyar szakos hallgatóknak adott olykor-olykor színházi feladatot, és néhány elemzésében idézi is találó megállapításait az adott előadásban látott-hallott nyelvváltozatokról vagy szóalkotási módokról.

A szerző jórészt a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színháznak és a Magyar Színházak Kisvárdai Fesztiváljának előadásait elemzi. Az 1988 óta megrendezett fesztivál a kortárs dráma ünnepe, számos újítás megvalósítására, értelmezésére, befogadására ad lehetőséget rendezőnek, színésznek, nézőnek egyaránt. Kissé zavarba ejtőek az új műfajok: van itt szlengdráma (Lackfi János: Hambipipőke), akciómusical (az Újvidéki Színház Fekete című előadása), mobilrevü színészekre és telefonokra (az egri Gárdonyi Géza Színház Csörgess meg! című előadása), abszurd agymenés, illetve posztmodern tűzijáték (Tasnádi István: Fél nap Ferdinánddal). Ha az olvasó kimondja a színpadi nyelvben megjelenő neologizmusokat, akkor – megízelve a szereplők beszédét – a maga számára megteremtí a darab hangulatát: *Nyuszihuszár; köcsögínó, vívójogging* (Parti Nagy Lajos sajátirata Molière Úrhatnám polgár komédiájából); *impregnált harcsatincs, degazsírozom, kövirózsa és petepite* (Tasnádi: Fél nap Ferdinánddal); *üccsi, hambi, kisburi, meglepi, uncsi* (Lackfi: Hambipipőke); *kimaxol, fénydublőr, pederasztá hanggyász* (Závada Péter – Bíró Bence – Fehér Balázs Benő fordítása Feydeau A balek című komédiájából).

Minya Károly kifejti véleményét a színpadi nyelvben megjelenő trágárságról is, de én a szövegek háló-

zatos létmódjának erejére, valamint részben ennek is köszönhetően a színpadi szólamoknak egymást gazdagító erejére figyeltem föl leginkább. Az intertextualitás a kortárs műalkotások sajátja, hiszen létrehozásuk és befogadásuk is alapos felkészülést követel meg. A néző felkészülése az online jegyvásárlással kezdődik, amikor egy kattintásra van a színház honlapjától. Kínálkozik, hogy elolvassa a közzétett szereposztást, megnézze a videóelőzetest, rákattintson a kritikák linkjére, esetleg utánaolvasson az alkotónak a Wikipédián. Mire színházba megy, már többfajta szöveg- és stílustípust kapcsolt össze a tudatában, és ez a tevékenysége az előadás alatt is folytatódik. A mai drámaírók tobzódnak az eltérő regiszterű szólamok ellenpontozásában. A köznyelvvél szembeállítva egy előadáson, egy jeleneten, sőt egy fordulón belül hangzik el nyelvjárási beszéd (Pintér Béla: A 42. hét) vagy nyelvjárások fölötti stilizált tájnyelv (Székely Csaba: Bányavidék trilógia), szaknyelv, társadalmi rétegnyelv (Spiró György: Koccanás), korosztályi nyelv, illetve annak paródiája (Hujber Szabolcs: Most meglakol a halál) stb.

A kötetben bemutatott művek közül az Ibsen, a nép ellensége c. drámát nézném meg leginkább a Marosvásárhelyi Színház Tompa Miklós Társulatának előadásában. Szívesen átélném a színpadi játék közös fórummá alakulásának folyamatát: először támogató nyilatkozatot kellene aláírnom annak igazolására, hogy a kisváros fürdővíze szennyezett. Majd meg kellene vitatnom, hogy demokráciában élünk-e, vagy sem. Ezután szavaznom kellene, vajon Stockmann doktor – aki kimutatta a szennyeződést – a nép ellensége-e, végül saját szememmel láthatnám, ahogy meghamisítják a szavazás eredményét.

Minya Károly Színház és nyelv könyvéből betekintést kaphatunk a mai magyar színházkultúrába. A kötetet név- és címmutató egészíti ki, amely az előadásokra, a darabokra és a színészekre, színházi munkatársakra vonatkozik.

Tuba Márta

középiskolai tanár, PhD
Gárdonyi Géza Általános és
Középiskola, Érd

E-mail: dr.tuba.marta@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8264-2108>

BALÁZS GÉZA: A MŰVÉSZET ÉS A NYELV SZÜLETÉSE. SZEMIOTIKA, MŰVÉSZETELMÉLET, ANTROPOLÓGIAI NYELVÉSZET

MNYKNT–IKU, Budapest, 2021. 320 lap (e-könyv formájában is)

Organikus nyelvészet, metafizikai nyelvészet, ökon nyelvészet. Balázs Géza *A művészet és a nyelv születése* (2021) című könyve nem a hagyományos nyelvészet kritikája, sokkal inkább a hagyományos nyelvészet és az ontológia szintézise. Mert a szerző tiszteli az arisztotelészi logika mentén formálódó racionális nyelvtudományt is, csak elégtelennek látja arra, hogy választ adjon a legfontosabb nyelvi létkérdésekre.

A tekintélyes, több mint 300 oldalas monográfia duplán is merész vállalkozás. Egyrészt mert a szellemi kultúra bármelyik területének „születéséről” szólni szinte vakmerőség: élő tanúja nincs a zene, a tánc, a nyelv vagy a művészet megszületésének. Kideríthetjük a homályba vesző nyelvi múlt titkait? Felfedhetjük-e törvényszerűségeit jelentésfoszlányok, lélektani minták alapján? Nem véletlen, hogy a hagyományos nyelvtudomány berkein belül inkább óvatosságtartást tapasztalunk a nyelv születésével kapcsolatban – szemben a nyelv jól dokumentálható életrészekével.

Szokatlan az is, ahogy a szerző kezeli tárgyát: a nyelvet a hagyományostól eltérő logikai kontextusban vizsgálja. „A kétértékű logika ellentétpárokban gondolkodik, a többértékű viszont átmenetekben, folyamatokban.” E többértékű logikának a magyar gondolkodástörténetben van ugyan hagyománya, de az akadémiai diskurzusokban erősen a perifériára szorult.

A szerző visszahelyezi eredeti jogaiba az intuitív nyelvészetet, emellett illő helyet jelöl ki a méltánytalanul mellőzött gondolkodóknak: a Czuczor–Fogarasi-szerzőpárosnak, Várkonyi Nándornak vagy Thass-Thienemann Tivadarnak. Teret ad a „kizárt harmadiknak”, a *vagy-vagy* helyett az *is-isre* építő perspektívának.

„A nyelvtudomány is a scientifizmus rabja” – írja a szerző. S úgy tartja, nem mondhatunk le arról a megismerésről, amit elsősorban ráérzéssel, ösztönösen ragadhatunk meg. Ha jelekből, ősi nyomokból dolgozunk, ha az embernek ki kell lépnie a biztos tudás, tények, empirikus igazságok köréből, akkor a küldetés nem kecsegtet egzakt eredményekkel. Lehet persze evidenciákat megfogalmazni az akadémiai tudományosság kartézianus berkein belül, s a legtöbben ezt teszik – ráadásul valamiféle szellemi fölény vélt birtokában. A modern ember fél a metafizikától, de legalábbis zavarba jön tőle. Balázs Géza nem, ebből az következik, hogy a szó száraz, szótári, fogalmi értelmében ő – szerencsére – nem modern, sokkal inkább holisztikus ember.

Platón még tud a nyelvészet és a művészet szakrális összekapcsolódásáról. Dialógusaiban még szerves egységet alkot a racionális és az intuitív tudás. Ma az európai tudományosság többnyire a racionalitás medrében folyik, az intuícioról nagyvonalúan és vétkeken lemondott,

meghagyva azt az irodalomnak, művészeteknek. S nem vesz róla tudomást, hogy neki – mármint a nyelvészetnek – nagyobb szüksége van a művészetre, mint fordítva. A művészetnek elég a nyelv – képzők nélkül is.

A tudomány deszakralizálásával a megismerés a szisztémák, kategóriák, fogalmak és az absztrakciók csapdájába esett. Élesen elvált egymástól a fenti és a lenti, ami a kötet vezérgondolata szerint egy és ugyanaz. A „lent” és „fent” szó összezseng, a magyar nyelvben egyetlen hang a különbség. Az organikus nyelvészet logikája alapján ez sem lehet véletlen.

Hogyan kerül egymás mellé a nyelvészet és a művészet? „A nyelv megfelel a művészet lényegének” – írja a szerző. Pár hónappal ezelőtt egy általános iskolai osztályban a magyartanárnő arra kérte a gyermekeket, hogy írjanak fel művészeti ágakat. Egyikük az első helyre ezt írta: nyelvészet. Ennek a tízéves gyermeknek mélységesen igaza volt, bármi is motiválta ezt a választ. S ha lehetek ennyire személyes, ez a tudományos paradigmákat nem ismerő gyermek történetesen az én lányom volt. Aki nyilván még nem olvasta Balázs Géza könyvét – majd fogja –, de ráérezett: a nyelvészet bizony művészet.

Balázs Géza megőrizte a világra, a nyelvre rácsodálkozni tudó attitűdjét. A felfedező nem apadó szenvedélyével mindig újként tudja bemutatni a már ismertet. Nem csupán földrajzi értelemben nagy utazó. Ő a nyelvi tájak nyughatatlan, kíváncsi Odüsszeusza, talán alig van olyan nyelvészeti terület, ahol ne járt volna. Ahogy az Andoktól a Himalájáig, ugyanúgy utazik a jelszóktól a szokásmondásokig, a behallástól

a gesztusnyelvig, az univerzáléktól az unikumokig, de eddig többnyire horizontálisan.

Most azonban az EGÉSZet veszi számba, felülről. Mondhatnám úgy, a „mindenséggel méri magát” és tárgyát is.

Eddig mindenütt a mindent megragadás vágyával nézett szét, kaecskaringókban, körkörösén előrehaladva, vissza-visszanézve a nyelvi tájakon. Ezúttal azonban felemelkedik. S ebből a kozmikus perspektívából formálódik a nagy szintézis, fogalmazódik meg a nyelv és a művészet lényege: ami fent van, ugyanaz, mint ami lent van.

Az órásmester pontosságával atomjaira szedhetjük a nyelvet, de vajon ez a precizitás nem távolít el minket egyúttal a lényegtől? A nyelv leírható, mérhető, megszámlálható, kategóriákba rendezhető, de ezzel nem fejtjük meg a titkát. Mert nem absztrakt, fogalmi jelrendszer, hanem él és lélegzik – ahogy Kosztolányi tartja. Az empirikus tudománynak van mondavalója az életről, de a léttel nem tud mit kezdeni. Balázs Géza legújabb kötetében a szónak, a nyelvnek nem élete van, hanem léte. Abban az értelemben, ahogy Hamvas Béla látja az absztrakt fogalmi élet és a valós, szakrális lét közötti különbséget.

Nem szakmai, nem nyelvészi, hanem pusztán a ráérzésen alapuló meglátásom az, hogy *A művészet és a nyelv születése* kötet mérföldkő, igazodási pont. Lehet, hogy nem a hivatalos, akadémiai nyelvészet számára, de ezzel kapcsolatban Tánccs Vilmos alábbi gondolatát tartom érvényesnek: „Épp elég feladat, hogy a magunk igazságát megkeressük, arra már nem szabad időt, erőt fecsérelni, hogy kimódoljuk az igazságunk érvényesülésének optimális módozatait.”

Talán a közoktatás is vétkes abban, hogy a nyelv sokak szemében mesterséges jel- és szabályrendszer, absztrakció, logika, táblázatok és kategóriák szisztémája – nagyrészt fekete-fehérben. Balázs Géza „merész színvilágú” nyelvi megközelítéseinek nem is illusztrációi, sokkal inkább analógiái Moritz Lívia alkotásai. Az egyszerre harmonikus és szenvedélyes, egyszerre rendezett és burjánzó, egyszerre tudatos és ösztönös

kompozíciók derűs színei is olyasmit sugallnak: a nyelv nem csupán az, aminek látszik.

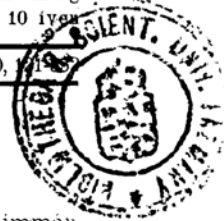
Terdikné Takács Szilvia
középiskolai tanár, szakértő, PhD
Petőfi Kulturális Ügynökség, Kazinczy
Műhely
E-mail: Takacs.Szilvia@
petofugynokseg.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4358-7038>

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR, SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF FOLYÓIRATA
AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

Az Egyesület címe:	SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:	Ez évben négyszer jelenik meg összesen 10 ilyen
Budapest, VII., Elemér-utca 41.	BEKE ÖDÖN, FOKOS DÁVID, GOMBOS LÁSZLÓ, RUBINYI MÓZES	

KIADJA: SZIKRA, BUDAPEST, VI., RÓZSA FERENC-U. 111. T.: 120-710.

A HETVENEDIK ÉVFOLYAM ELE

Hetvenedik évfolyamával a *Magyar Nyelvőr* immár negyedszer indul életének új útjára.

Első indulását az alapító *Szarvas Gábor* neve fémjelezte. Nagynevű első szerkesztőnk folyóiratunk céljaul a történelmi módszer alkalmazásával a régi nyelv s a népnyelv tanulmányozását jelölte meg, valamint az irodalomban elburjázott hibás szóalakok és idegenszerűségek üldözését. Ez utóbbi által a folyóirat hamar az irodalmi érdeklődés középpontjába került.

Szarvas Gábor halála után fordulatot jelent a Magyar Nyelvőr életében az a körülmény, hogy a lehanyaglott zászlót a mester leghivatottabb — talán nála is egyetemesebb tudású tanítványa — *Simonyi Zsigmond* emelte magasba. *Simonyi Zsigmond* szerkesztésében a Magyar Nyelvőr a pozitivisták irányú magyar nyelvtudomány fóruma lett. Azok a nyelvtörténeti monográfiák, azok a népnyelvi tanulmányok, amelyek a *Nyelvőr* *Simonyi-köteteit* jellemzik, folyóiratunkat a nyelvtudomány örök forrásaivá tették. *Simonyi* idején a *Nyelvőr*-ben nem a vitatkozás, hanem a tudás, nem az ötlet csillogása, hanem a történelmi fejlődés pozitív ténygyűjteménye került uralomra. A nyelvművelés problémáit is a tudomány módszereinek alkalmazásával oldották meg.

A harmadik, a tragikus történelmi tények miatt hanyatló korszaknak nem kisebb és nem erélytelenebb vezetője *Balassa József* volt. Midőn, jórészt az üldöztetések következtében, *Simonyi Zsigmond* törekeny teste összeomlott, legjobb

2

tanítványa. Balassa József kísérelte meg a nagymultu folyóirat életben tartását. Erre Balassa, mint tudós és mint nemes lélek is — hivatott volt. Tudományos törekvéseink támogatásához sikerült megszereznie a tudás és emberség magyarföldi barátainak érdeklődését. A Magyar Nyelvőr az *Országos Néptanulmányi Egyesület* hivatalos folyóirata lett s a nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvhelyességi kérdések mellett, még szűk lehetőségeinek keretében is, helyet adott néprajzi, sőt irodalomtörténeti kérdések megvitatásának. A magyar szellemi süllyedés szomorú éveiben a Nyelvőr már csak halvány másolata lehetett a maga régi képének. Néhány évig — *Vikár Béla* közreműködésével — csak az Országos Néptanulmányi Egyesület évkönyveként jelenhetett meg nyomtatásban azok munkássága, akik — emberek az embertelenségben — a legmostohább körülmények között sem lettek hűtlenek a magyar szellem bűvárlásának ügyéhez.

Most, hogy a Nyelvőr történetének negyedik fejezete kezdődik a felszabadult, demokratikus életben, a Magyar Nyelvőr tovább óhajtja művelni a magyar szellemiség legbecsesebb tudományszakát, a magyar nyelvtudományt.

Abban a reményben, hogy folyóiratunk terjedelme lassanként eléri majd a régit: a nyelvtörténet, a népnyelv, a nyelvhelyesség bűvárlása mellett nagyobb tért óhajtunk juttatni az általános nyelvtudomány problematikájának, hogy ezzel is hangsúlyozzuk: hazánk hű munkásai lehetünk ak'kor is, ha kitekintünk a nagyvilágba és szerény törekvéseinket az egyetemes tudományosság szempontjaival összhangba hozzuk. Ugyancsak igyekszünk majd helyet biztosítani az összehasonlító néptanulmányok és a néprajz magyar problémáinak is.

Egyesíteni óhajtjuk a Magyar Nyelvőr eddigi törekvéseit és irányait. A szolid tudományos módszer alkalmazása mellett élénk kapcsolatot teremtünk az élő irodalom és költészet alkotásaival, hogy nagy íróink, költőink tanulmányozása által frissítsük fel a magyar nyelvtörténet anyagát. A nyelvhelyesség művelésében különös gondot szeretnénk fordítani a városi dolgozók és a föld népének nyelvi problémáira, szándékunk a tudomány tárgyilagos eszközeivel szolgálni újjáépülő hazánk szellemiségét. Kérjük ehhez tudós- és íróársaink, valamint minden magyar ember szíves támogatását, akinek a magyar nyelv szívügye.

Végül pedig köszönetünket fejezzük ki a *Szikra könyvkiadónak*, hogy ezt a nemzeti ügyet készséggel magáévá tette.

A szerkesztőbizottság.

A MAGYAR NYELVŐR TÖRTÉNETE (4.) 1946–2022

Kivonat

A Magyar Nyelvőr történetét bemutató sorozatunk (Balázs 2022a, 2022b, 2022c) negyedik része a II. világháború után újraindult folyóirat három korszakát (Beke-, Lőrincze-, Keszler-korszak) mutatja be, valamint kitekint a jelenre, a 150. évre (2022). Beke Ödönnek köszönhető a lap megmentése, Lőrincze Lajosnak a második fénykora. A rendszerváltás után, a Keszler-korszakban a lap erőteljesebben koncentrált a tudományosságra, így a magyar nyelvi kultúrában játszott vezető szerepe visszaszorult.

Kulcsszavak: Magyar Nyelvőr, Beke Ödön, Lőrincze Lajos, Keszler Borbála, szovjetizálás, nyelvművelés

A Nyelvőr újjászervezése: az átmenet, a Beke Ödön-korszak (1946–1953)

Az 1872-ben alapított Magyar Nyelvőrt 1906-ban magára hagyta az MTA, támogatását az 1905-ben alapított Magyar Nyelvre, majd pedig a saját, Magyarosan című, 1932–1949 között megjelenő nyelvvédő folyóiratára helyezve. A Magyar Nyelvőrt a két világháború között csak szerkesztőjének, Balassa Józsefnek a laphoz való hűsége, hősieles áldozatvállalása tartotta fenn. A Magyar Nyelvőr a második világháborúban, 1941–1945 között – papírhiányra hivatkozva – nem jelent meg, és okkal lehetett arra gondolni, hogy a lap története ezzel véget ért. De nem így történt. „A folyóiratot mindenestre Beke Ödön és más régibb munkatársak lelkes és áldozatos fáradozása s nem utolsósorban társadalmunk növekvő felelősségvállalása együttesen segítette az újjászületésében” (Tompá 1976: 217). A kihagyott éveket a világháború után így értékelték: „a fasizmus utolsó éveiben elnémított Nyelvőr” (1951: 1). Az 1946-ban újraindult Magyar Nyelvőr tudatosan vállalta az elődök munkájának folytatását. A fejlécen rögtön ez szerepelt: Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond és Balassa József folyóirata. Az Országos Néptanulmányi Egyesület lapja. Szerkesztőbizottság: Beke Ödön, Fokos Dávid, Gombos László, Rubinyi Mózes. Felelős szerkesztő: Beke Ödön.

Beke Ödön

Angyal Endre háromrészes tanulmányban (Nyolcvan esztendő a magyar nyelvművelés szolgálatában) foglalja össze a lap történetét. Ebben így jellemzi a szerkesztők szoros kapcsolatát (1952: 175–6.): „A két szerkesztő-utód, Balassa József és Beke Ödön, szintén Simonyi neveltjei és dolgozótársai voltak. [...] Beke munkásságának középpontjában a gondos nyelvtörténeti és néprajzi felkészültséggel végzett szófejtések, valamint a finnugor tanulmányok állanak: újabban pedig egyre többet foglalkozik költőink, elsősorban Arany János nyelvével. Beke első írása 1905-ben

jelenik meg a Nyelvőrben: ismertetés Kertész Manónak A zalavidéki nyelvjárás c. tanulmányáról.”

Beke Ödön (1900-ig Berger Ödön) 1883. május 20-án született Komáromban, és 1964. április 10-én halt meg Budapesten. Nyelvész, finnugrista, egyetemi tanár. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, majd a pápai református gimnáziumban végezte. A budapesti tudományegyetemen magyar–latin szakos tanári képesítést szerzett, ugyanott doktorált, ezután Nagyszebenben és Budapesten tanított. A Tanácsköztársaság idején finnugor nyelvtudományt adott elő a budapesti egyetemen, 1920-ban elbocsátották. 1923-ig Bécsben élt, majd a budapesti izraelita gimnáziumban tanított. 1948-ban magántanár, majd 1953–1962 között a finnugor tanszék egyetemi tanára a budapesti egyetemen. Kezdetben nyelvjárás kutatással foglalkozott, majd mari (cseremisiz) nyelvi és népköltészeti gyűjtést végzett a kenyérmezei hadifogolytábor mari lakói körében. Fő kutatási területe lett a mari nyelv és folklór, mellette foglalkozott az udmurt, a lapp, a csuvas népköltéssel, valamint etimológiával, nyelvveléssel. A Magyar Nyelvőrnek állandó szerzője volt, kiemelkedő szerepe van a lap 1946-os újraindításában. A lapot 1953-ig szerkesztette. 1946-ban lett az MTA tagja, 1960-ban Kossuth-díjat kapott.

Folyamatos átmenet

A Nyelvőr történetében az 1946–1953 közötti időszak a folyamatos átmenet: a lapszámokban megjelenik a fordulat éve, a szovjet minták követése, Marr és később Sztálin nyelvtudományi nézeteinek követése, Rákosi Máttyás köszöntése, Sztálin búcsúztatása. 1950 és 1953 között pedig átalakul a magyar nyelvtudomány szerkezete, s ebben a Magyar Nyelvőr is hánykolódik, míg végül 1953-ban az MTA „államosítja”, és 1954-től új szerkesztő lép be: Lőrincze Lajos. Az átmeneti időszakban a lap szerkesztésében szinte csak Beke Ödön személye állandó (a két legszorosabb munkatárs Prohászka János és Rubinyi Mózes). Folyamatosan módosul a szerkesztőbizottság, a tulajdonos, a kiadó, a nyomda.

	Felelős szerkesztő	Tulajdonos	Kiadó, nyomda
1946.	Beke Ödön, Fokos Dávid, Gombos László, Rubinyi Mózes	Országos Néptanulmányi Egyesület	Szikra Könyvkiadó, Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat
1947–1948.	Beke Ödön, Prohászka János, Rubinyi Mózes		
1949.	Beke Ödön, Fónagy Iván, Prohászka János, Rubinyi Mózes, Telegdi Zsigmond		Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat

	Felelős szerkesztő	Tulajdonos	Kiadó, nyomda
1950. 1., 2–3. szám	(1) Beke Ödön, Fónagy Iván, Prohászka János, Rubinyi Mózes, Telegdi Zsigmond (2–3) Beke Ödön, Fónagy Iván, Horváth Károly, Prohászka János, Rubinyi Mózes, Telegdi Zsigmond		Egyetemi Nyomda
1950. 4. szám	ua.		Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Egyetemi Nyomda
1950. 5. szám	Beke Ödön, Fónagy Iván, Rácz Endre, Prohászka János, Rubinyi Mózes, Telegdi Zsigmond	Magyar Nyelvtudományi Társaság	
1951.	Beke Ödön, Fábíán Pál, Lőrincze Lajos, Prohászka János, Rubinyi Mózes		
1952.	Beke Ödön, Fábíán Pál, Károly Sándor, Lőrincze Lajos, Prohászka János, Rácz Endre, Rubinyi Mózes		Tankönyvkiadó Vállalat, Révai- nyomda, Akadémiai Nyomda (terjesztés: Posta Központi Hírlap Iroda)
1953.	Bárczi Géza, Beke Ödön, Bóka László, Fábíán Pál, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Lőrincze Lajos, Tompa József Techn. szerk.: Prohászka János		Akadémiai Kiadó, Akadémiai Nyomda

Az 1946 utáni Nyelvőrben jól megfértek egymás mellett a korábbi és az új szerzők, a hagyományos nyelvészeti témák, de megkezdődött a fokozatos átalakulás, a szovjet típusú (kommunista) berendezkedésnek való megfelelés. Az egyik jelentős átalakulás, megújulás 1950-ben történt. Olvasóinkhoz címmel írt közleményt a szerkesztői-zottság (1950: 65–6):

„A Magyar Nyelvőr új formában, új tartalommal, új célkitűzéssel lép az olvasóközönség elé. A megújult Magyar Tudományos Akadémia a tervszerű munkát bevezette a tudomány területén is, s ezzel lehetővé és szükségessé tette folyóirataink jellegének pontosabb meghatározását, szakterületük élesebb elhatárolását. A múltban tudományos folyóirataink – közöttük nyelvészeti folyóirataink is – híven tükrözték a tőkés

rendszer anarchiáját. A folyóiratok szakterülete nem egyszer egymásba folyt; azonos szakterületen több folyóirat működött, ugyanakkor egyes tudományágak szaksajtó nélkül maradtak. Nem a tudomány szükségletei, hanem egyes társulatok, tudóscsoportok személyi szempontjai és az igen szűk anyagi keretek szabták meg a folyóiratok irányát, tartalmát, terjedelmét. A Magyar Nyelvőr a Horthy-korszak idején a minden más nyelvtudományi folyóirathoz képest kirekesztett, üldözött nyelvészek menedékkévé változott. Más folyóiratoknál is nagyobb anyagi nehézségei miatt alkalmazkodnia kellett támogatóinak igényeihez is. Ezek a körülmények eltérítették eredeti útjáról, melyen még a múlt század folyamán elindult. [...] Az a feladat, melyet a Magyar Nyelvőr vállalt, nemcsak szép, hanem nehéz is. A Magyar Nyelvőr ezt a feladatot nem tudja saját erejéből teljesíteni; nem tudja teljesíteni, amíg viszonya az olvasóihoz egyoldalú marad, vagyis amíg az olvasók csupán a folyóirat olvasói maradnak. A Magyar Nyelvőr felkéri olvasóit, hogy munkája eredményességének érdekében, tevékenyen vegyenek részt a lap szerkesztésében. A Magyar Nyelvőr olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek sokakat, gyakran csaknem mindenkit, érintenek; joggal várjuk tehát, hogy ezekhez a kérdésekhez olvasóink hozzászólnának és maguk vessék fel azokat a további kérdéseket, melyeknek megoldását szükségesnek érzik. Az új Magyar Nyelvőrben ne a szerkesztőségi üzeneteket tekintsék saját rovatuknak, hanem érezzék magukénak az egész folyóiratot. Fejlesszék, építsék, irányítsák bírálatukkal, munkájukkal. Együttes erővel dolgozzunk azon, hogy a magyar nyelv »a haladás és a harc eszköze«, a munkásszót és a vele szövetséges dolgozó parasztság és haladó értelmiség harcának eszköze, a magyar nép haladásának, felemelkedésének eszköze legyen.”

A szovjet minták követése

A szovjetizálásra, a szovjet minták elvárt és túlbuzgóságából fakadó követésére számos példát idézhetünk a korabeli Nyelvőrből. Deme László így számol be a magyar nyelvtudósok első kongresszusáról:

„A Kongresszus záróünnepélye – s egyben, az ötéves terv megindításának formai aktusa – december 21-én, Sztálin generalisszimusz 70. születésnapján volt. Ez az egybeesés nem véletlen, hanem szimbólum: mutatja azt az utat, amelyre a magyar nyelvtudomány is lép első ötéves tervével; példáiként állítja minden tudós elé azt az embert, aki a népet szolgáló tudományosság megteremtésére, a dialektikus módszer és a materialista szemlélet alkalmazására elméletben és gyakorlatban a leginkább követendő példát mutatta; s aki ugyanakkor mai szabad kutató lehetőségeink megteremtésében is döntő szerepeit játszott. A kongresszus – szakmai és ideológiai eredményei mellett – komoly tapasztalatszere-mozgalom volt: az első lépés a kapitalista jellegű versengés felszámolására és arra, hogy annak helyét a szocialista együttműködés szelleme váltsa fel” (1950: 158).

1951-ben a 75. évfolyamába lépő lap szerkesztősége a címlapon „forró szeretettel üdvözli a Magyar Dolgozók Pártjának második kongresszusát”, a szövegben megfogalmazódik a Magyar Nyelvőr hálája is.

A szovjetizáló tudományos propaganda egyre erőteljesebbé válik: már 1946-ban bemutatják Marr nézeteit, majd viszonylag gyorsan visszavonják azokat. 1948-as

könyvhirdetések a lapban: Marx: A tőke; Rákosi Máttyás: A fordulat éve; Idegen szavak marxista magyarázatokkal (szerk.: Sándor Kálmán). Egyre több szovjet nyelvész, professzor tanulmánya jelenik meg (pl. 1949-ben Avanyeszovtól: A szovjet nyelvészek elsajátították a marxista-leninista elméletet). 1950-ben: Rubinyi Mózes ismertetései: Sztálin magyar nyelven, I.; Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány, I.; Sztálin: A nyelvtudomány néhány kérdéséhez; Sztálin elvtárs levelei a nyelvtudomány kérdéseire; Tamás Lajos írása: A „fordulat éve” a nyelvtudományban. 1952-ben címlapon: A Magyar Nyelvőr közölte Rákosi Máttyást születése hatvanadik évfordulóján. 1953-ban fényképével és Erdődi József méltatásával búcsúzik a lap Sztálintól: „A világ dolgozói megrendült lélekkel hallották a szomorú gyász hírt: eltávozott az élők sorából Ioszf Visszarionovics Sztálin. Mindnyájan éreztük, hogy a békeszerető, munkálkodó, életet szépítő emberiséget szörnyű csapás sújtotta, mert az, ki vezérként és pajzsként állt előttünk, aki páncélfalat emelt körénk alkotásaink védelmére, nincs már többé közöttünk” (1953: 1).

A sokszínű lap

Az átmenet időszakában folyamatosak voltak a nyelvtudomány és a korábbi Nyelvőr hagyományaihoz illeszkedő tanulmányok: Móricz Virág (1949) Móricz Zsigmond-ról ír – de Móricz műveinek stílusa szinte minden évfolyamban szerepel; általában gyakori téma a népnyelv és az irodalom; Tikos Béla (1951) a hortobágyi növénynevekről, Benkő Loránd (1951) a bukovinai székelylevelekről, O. Nagy Gábor (1952) a boszorkányhítről, Beck Salamon (1952) a jogi műnyelvről, Solymos Ede (1952) a velencei-tavi halászok nyelvéről ír. Csak az 1951-es évfolyamban: Bóka László Vörösmartyról, Földessy Gyula Csokonairól, Angyal Endre a Szigeti veszedelemről, Dénes Szilárd Kossuthról, Herczeg Gyula Krúdyról jelentet meg tanulmányt, s ugyanakkor Goda Géza a Jókai szó- és szólástárról ír (amely csak a rendszerváltozás után válik valósággá). Modern témaként jelenik meg Kilián Zoltán (1947) írása a rádiózás műszavairól, úgymint: hangjáték, rádiószínpad, hanglemez, hangház (stúdió), hangosképes rádió (televízió), összevágás, lehallgatás, hanghíradó.

Föltűnő, hogy az újraindult Magyar Nyelvőrben ismét nagyobb számban bukkannak fel néprajzkutatók: Dégh Linda: Népzene és ponyva (1946) című írása, illetve a következő szerzők: Balassa Iván, Katona Imre (1947), Dömötör Sándor (1948), Gunda Béla (1949), Luby Margit (1949), Marót Károly (1949), Bálint Sándor (1953), valamint egy apró megjegyzés erejéig (Szűzanyameztelen) jelentkezik egy kurta levéllel (már Bloomingtonból) Sebeok A. Tamás, a későbbi világhírű szemiotikus. Péter László (1948) az Ortutay Gyula egyéniségkutató folklorista iskola nyomán népi beszédkutatót kezdeményez, majd a népdalok prozódiaja kapcsán hosszú vitába keveredik a fiatal és már akkor vitára kész Lőrincze Lajossal. Dankó Imre (1952) Túrkeve, az első szocialista termelőszövetkezeti város kapcsán a termelőszövetkezetek nyelvéről ír.

A szorosabban a nyelvműveléshez, és a Magyar Nyelvőr profiljához sorolható írások: Fábrián Pál programadó írása (Tervszerű nyelvművelést, 1950), Fónagy Iván

és Soltész Katalin kétrészes írása (A mozgalmi zsargonról, 1952). A helyesírás-szabályozást készíti elő néhány fontos írás Deme Lászlótól (Amíg a cs-ből c lett, 1950), Lőrincze Lajostól (Helyesírási reformunk és az ly kérdése, 1950), Takács Eteltől (A helyesírástanítás kérdéseire, 1950), Szemere Gyulától (A helyesírás tanítása, 1951). A túlkapások kapcsán pedig itt bukkan fel Pais Dezső később sokszor idézett gondolata: „A nyelvet a »nyelvvédők« ellen is védeni kell!” (1951: 135). Fábíán Pál (1984: 100) később a nyelvművelési összefoglalójában így tekintett erre a korszakra: a Magyarosan 1949. évi megszűnése után „a nyelvművelés fórum nélkül maradt, hiszen a Magyar Nyelvőrnek sem volt akkor még célja a nyelvművelés elvszerű irányítása” – bár azt nem állíthatjuk, hogy elzárkózott volna a nyelvműveléstől.

A lap struktúrája

A lapszámok struktúrája követi a több évtizede, Szarvas Gábor által kialakított rendszert, de már megjelennek a későbbi szigorúbb rovatbeosztások előzményei is. 1949-től Levélszekrény, Kérdés – felelet címmel újul meg a Nyelvőr hagyományaihoz kapcsolódó levelezőrovat. Magyarázatok (1952) összefoglaló címmel kisebb írások kapnak helyet. Az 1950. évi „új programnak megfelelően” Ki hallotta, ki olvasta? címmel indítottak rovatot a nagyközönség számára.

A Nyelvőr méltón ápolta saját hagyományait: az évfordulókon megemlékezik Szarvas Gáborról, sőt Dénes Szilárd (1952) Szarvas feleségéről is. Bárczi Géza, Prohászka János (1952) százéves születésnapja kapcsán Simonyi Zsigmondról, Balassa József Angyal Endre háromrészes írásában összefoglalja nyolcvan év főbb eredményeit (Nyolcvan esztendő a magyar nyelv szolgálatában, 1952).

Az 1946–1953 közötti időszakban szerepet kaptak a Nyelvőrben az idős nyelvművelők: Dénes Szilárd, Kallós Endre, Pohászka János, Révay József, Rubinyi Mózes, Zsoldos Jenő, de folyamatosan jelentkezett az új nyelvészgeneráció, amely meghatározta a következő évtizedek magyar nyelvtudományát: Benkő Loránd, Deme László, Fábíán Pál, Kálmán Béla, Soltész Katalin, majd Imre Samu, Kovalovszky Miklós, O. Nagy Gábor, Rácz Endre, Tompa József, még később pedig: Károly Sándor, Ferenczy Géza, Ruzsiczky Éva, Szathmári István, Grétsy László, Éder Zoltán, Wacha Imre, Hexendorf Edit, Szepesy Gyula. A korszak legtekintélyesebb nyelvművelőjévé Lőrincze Lajos vált, aki előbb elméleti és vitáirásaival jelentkezett, majd 1954-től átvette a Nyelvőr szerkesztését. 1950. október 22-én közölte a Szabad Nép Lőrincze Lajos Nyelvünk tisztasága és a nyelvtudomány felelőssége című írását. 1951. december 12-én az akadémiai „nagyhéten” Kodály Zoltán megnyitója után Lőrincze Lajos tartott bevezetőt. Itt felszólalt többek között: Bárczi Géza, Mészöly Gedeon, illetve a fiatalabb kutatók: Angyal Endre, Deme László, Fábíán Pál, Kovalovszky Miklós, Németh G. Béla, Soltész Katalin.

Az átmenet vége

A Nyelvőr 1953. évfolyamában közli a II. országos magyar nyelvészkongresszus határozatait. A 8., nyelvművelésről szóló pontban összegzik a határozatokat, amelyek

1954-től a Nyelvőr számára új korszakot jelentenek: a Magyar Nyelvőr (államosítással) csaknem 50 év után ismét az MTA lapja lesz, és új felelős szerkesztőt kap Lőrincze Lajos személyében:

„Fokozottabb figyelmet kell fordítanunk a nyelvművelés kérdéseire. E téren jelentős kezdeményezésnek tartjuk az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának megalakítását, valamint a Magyar Tudományos Akadémia 1951. decemberében rendezett nyelvművelő-ankétját. Kívánatosnak tartjuk a mai magyar nyelvművelés elvi és gyakorlati szempontjainak további megvitatását, olyan művek kiadását, amelyek útbaigazítást nyújtanak a művelt magyar beszéd, a helyes fogalmazás és a helyes ejtés időszerű kérdéseiben. Szükség lenne arra is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának folyóirata legyen” (1953: 267).

Kniezsa István találón jellemzi a Nyelvőr Beke-korszakát:

„Az a néhány esztendő (1946–1953), amikor szerkesztő volt, a Nyelvőr újjászülésétének és felvirágzásának a korszaka, és kitűnően tanúsítja, hogy Beke Ödön nemcsak kiváló tudós, élvezetes cikkek és tanulmányok szerzője, a magyar és a finnugor nyelvtudomány elsörendű bűvára és nem utolsósorban, a magyar népnyelv roppant gazdag kincsestárának tökéletes ismerője és birtokosa, hanem rendkívül tevékeny és fáradhatatlan szerkesztő is, aki a folyóirat érdekében – szerkesztői apparátus nélkül, egyedül – a kutatók egész taborát mozgósította a folyóirat köré” (1963: 161).

Harmadszor történt meg tehát a Nyelvőr életében, hogy egyetlen ember (korábban Simonyi Zsigmond és Balassa József) energiát, anyagi befektetést nem kímélve, sikert, elismerést nem remélve, maga köré munkatársakat, segítőköt, támogatókat gyűjtve igyekezett megmenteni a lapot. És mindhárom esetben sikerült.

A Nyelvőr második fénykora Lőrincze Lajos szerkesztésében (1954–1993)

A Magyar Nyelvőr 1946 és 1953 közötti újjászülése megalapozta a rákövetkező évek sikeres működését. Beke Ödön és köre, a korábbi „dolgozótársak” mellett folyamatosan bevonta a világháború után jelentkező nyelvésznemzedék tagjait, és közösen kialakították a Nyelvőrnek a következő, több évtizedes, gyakorlatilag napjainkig tartó arculatát, irányvonalát. 1952-ben már így nézett ki a rovatrendszer: Nyelvművelés, Nyelv és iskola, Könyvekről, Magyarázatok, Ki hallotta, ki olvasta?, A Nyelvőr postája. 1953-ban ezekkel bővült: Nyelvünk történetéhez, Íróink nyelve, Népek és nyelvek, Nyelv és munka, Nyelvjárásaink, Nyelv és iskola. 1954-től immár Lőrincze Lajos szerkesztésében így folytatódott: Nyelvművelés, Íróink nyelve, A nyelvtudomány műhelyéből, Szó- és szólásmagyarázatok, Nyelvjárásaink, Szemle, A Nyelvőr postája, A Nyelvőr hírei. A „postarovatban” 1954-ben előbb még a nyelvművelő csoporthoz érkezett levelekre való válaszok szerepeltek, ám ez hamarosan így módosult: Az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvművelő csoportjának levelesládájából. Bár a Nyelvőr éves tartalomjegyzékét már Szarvas Gábor bevezette, és nem telt el év, hogy ne készült volna el a fontos bibliográfiai összeállítás, 1954-től

ez a következő egységes formában szerepelt: Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató (1954-től Prohászka János, 1967-től Ruzsiczky Éva, 1969-től Szűts László, 1974-től P. Balázs János, 1990-től Balázs Géza összeállításában). A Mutatók szerkesztése és kiadása a következő, Keszler-korszakban, 2012-ben (ismeretlen okból) megszűnt, a 2013–2017 közötti mutatók elkészültek, de kéziratban maradtak; azóta nem készültek újabbak. Okként betudható, hogy időközben a Nyelvőr teljes anyaga a világhálón elérhetővé és kereshetővé vált, de az is tény, hogy a nyelvészeti szempontból strukturált összeállítás többet mutat, mint az internetes keresés.

A nyelvtudomány átfogó, tekintélyes folyóirata

Lőrincze Lajos felelős szerkesztői tevékenysége (1954–1993) a Magyar Nyelvőrt visszaemelte legendás korszakainak szintjére, s így a magyar nyelvtudomány átfogó, tekintélyes folyóiratává tette. Ennek titka Lőrincze Lajos alapos tényismerete mellett rendkívüli kapcsolatteremtő és szervezőképessége. Már 1954-ben jó érzékel felkérte technikai szerkesztőnek a később a modern magyar nyelvtudomány egyik vezető egyéniségévé váló Szépe Györgyöt, aki ugyan csak két évig töltötte be ezt a pozíciót, de mindvégig (haláláig) „teljes”, „egész” nyelvtudományban gondolkodott, nem idegenkedett a pedagógiától, a nyelvműveléstől, az ismeretterjesztéstől. Lőrincze 1956-ban Szende Aladárt kérte fel segédszerkesztőnek, aki mindvégig (1977-től mint szerkesztő) leghűségesebb, leghűségesebb munkatársa volt. A Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságában zajló változások azt mutatják, hogy Lőrincze Lajos a magyar kultúra jeles képviselői (Illyés Gyula, Kodály Zoltán) mellett a nyelvtudomány széles köreiből kért fel személyeket. Lőrincze Lajos elméleti megalapozottsággal, gyakorlati tapasztalattal, jó vezetői és rokonszenves előadói mentalitással széles körből gyűjtött szakembereket, szerzőket a lap mellé.

1953, a fordulat éve

A lap történetében az 1953-as év fordulatot jelent. A lapot ekkor „visszaveszi”, valójában államosítja a Magyar Tudományos Akadémia. Emlékezetes, hogy az MTA 1905-ben magára hagyta a lapot. Az ezután következő csaknem fél évszázadban a lap magán- és egyesületi kézben volt, 1953-ban utoljára a Magyar Nyelvtudományi Társaság kezében. Az akkori időben azonban nem jelentett problémát az MTA számára a lap átvétele. A Magyar Nyelvőr 1953-tól az MTA Nyelvművelő Bizottság folyóirata lett (Lőrincze 1960: 31). Fábíán (1984: 102) ezekkel a szavakkal rögzíti a váltást: „1953-tól a Magyar Nyelvőr is teljesen a nyelvművelés rendelkezésére áll: ettől az évtől a Nyelvőr ismét akadémiai folyóirat, a Nyelvművelő Bizottság organuma lett. Szerkesztésével Lőrincze Lajost bízták meg.”

Lőrincze nem titkolja első, nem mindenben pozitív szerkesztői tapasztalatait:

„Magunk is látjuk, hogy nem mindig találjuk meg olvasóközönségünkkel a kapcsolatokat. Nyelvművelő rovatunk gyakran szegényes, hiányoznak elsősorban az elméleti

jellegű cikkek. Más baj, hogy szerzőink még mindig nem mernek elég közérthetően, világosan írni, s a bonyolult fejtegetéseket unalommal teszi félre az olvasó. Még pedagógus olvasóinknak is van ilyen – jogos – kifogásuk. Ötletszerű és igen szerény »Nyelv és iskola« rovatunk, sokkal szorosabb kapcsolatot kell kiépítenünk a pedagógusokkal, s közülük kell cikkíróinkat is szervezni. [...] [F]olyóiratunk legolvasottabb része az újabb években a »A Nyelvőr postája« rovat, melyben egyes konkrét nyelv-helyességi, helyesírási kérdéseket fejtünk ki 8–10 sorban. Egy ilyen jellegű cikket tartalmazó folyóirat – azt hiszem – több tízezres olvasótábort is tudna maga köré gyűjteni, s erre szükség is volna, másként nem tud kitörni a nyelvművelés mai, még mindig szűk kereteiből...» (Lőrincze 1960: 36).

Éppen egy ilyen lapra tett javaslatot a pécsi nyelvművelő konferencia (1959), amelyen P. Balázs János körvonalazta is a lap lehetséges irányvonalát – az azóta is megjelenő Élet és Tudományhoz hasonlítva, viszont: az „elvi és elméleti kérdések tárgyalása maradjon meg továbbra is a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr számára” (P. Balázs 1960: 59). Egy lehetséges új, nyelvművelő lap alapításának terve (a nyelvművelő osztály megerősítése után közvetlenül) bekerült a konferencia határozatai közé. A negyedévente megjelenő Magyar Nyelvőr jellegénél fogva „nem lehet fürgé folyóirat”, szükséges „nagyobb hatósugarú lap”, véli Fábíán Pál (1984: 110) is. A pécsi nyelvművelő konferencia elképzelését másokkal összefogva ugyancsak Lőrincze Lajos hozta tető alá 1979-ben, amikor megindították az Édes Anyanyelvünket. A Nyelvőr Lőrincze-korszakában tehát létrejött a magyar nyelvművelés többpólusúvá válása: az igényes, tudományos, sokszínű Magyar Nyelvőr mellett létrejött a nagyközönséghez szóló Édes Anyanyelvünk. Balázs (1994) áttekinti az Édes Anyanyelvünknek ezt az időszakát.

A második virágkor

Tompa József (1976) nem túloz, amikor a folyóirat „második virágkorának” nevezi Lőrincze Lajos korszakát. A két világháború között viaszosult, szüneteltetett (majdnem megszűnt) folyóiratot szinte a semmiből hozta vissza Beke Ödön és munkatársi gárdája. 1954-től – immár Lőrincze szerkesztésében – „szerencsésen váltogatták egymást az elvibb, az anyagfeltáró és a túlnyomóan gyakorlati tanácsokat adó kisebb-nagyobb közlemények: idősebb és ifjabb, fővárosi és távolabb működő szerzők művei. Különösen jól mutatták az olvasókkal-levelezőkkel való kapcsolat elevenségét és gyümölcsöző voltát a beérkező kérdésekre adott válaszok. (Zömük a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatának levelezéséből került ki, s jelentékeny részben Ferenczy Géza, utóbb pedig R. Lovas Gizella gondos aprómunkáját igazolta.) [...] A szerzői tábor pedig Lőrincze szerkesztősége óta csak tovább fiatalodott: ha a Nyelvőr régi, hűséges dolgozótársai s a hajdan egyebütt indulók közül mind több kiváló fegyverbarátunk halálát el kellett is szenvednünk, s a folyóirat életrevalóságát mindig számos új név jelentkezése igazolta egész máig – még a szerkesztőbizottság tagjainak sorában is”, írja az a Tompa József (1976: 220–1), akit a háború után még éppen a Nyelvőr egyik szerzője kritizált azzal, hogy nem eléggé felkészült marxizmus-

ból. A Lőrincze-korszak első felére vonatkozó jellemzése azonban az egész korszakra kiterjeszhető. Szinte nincs olyan jelentős, korabeli magyar nyelvész, aki ne publikált volna a Magyar Nyelvőrben, vagy írása, gondolatai ne szerepeltek volna legalább a Szemle rovatban. Ekkor vált a Magyar Nyelvőr a magyar nyelvudomány legnagyobb példányszámú, legismertebb folyóiratává. A tulajdonos és a kiadó nem változott, viszont gyakran frissült a szerkesztőbizottság:

	Szerkesztőbizottság	Tulajdonos	Kiadó, nyomda
1954.	Bárczi Géza, Beke Ödön, Bóka László, Fábíán Pál, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Lőrincze Lajos, Tompa József Technikai szerkesztő: Szépe György	MTA Nyelvművelő Főbizottság	Akadémiai Nyomda
1955.	Bárczi Géza, Bóka László, Fábíán Pál, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Lőrincze Lajos, Tompa József Technikai szerkesztő: Szépe György		
1956.	Segédszerkesztő: Szende Aladár		
1957.		MTA Nyelvművelő Bizottság	
1960.	Bárczi Géza, Beke Ödön, Bóka László, Fábíán Pál, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, O. Nagy Gábor, Rácz Endre, Tompa József		
1963.		MTA Nyelvművelő Munkabizottság	
1965.	Bárczi Géza, Fábíán Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, O. Nagy Gábor, Rácz Endre, Tompa József		
1968.	Bárczi Géza, Fábíán Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, O. Nagy Gábor, Rácz Endre, Tompa József		
1971.	Bárczi Géza, Benkő László, Fábíán Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, O. Nagy Gábor, Rácz Endre		

	Szerkesztőbizottság	Tulajdonos	Kiadó, nyomda
1972.	Bárczi Géza, Benkő László, Fábián Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, Kovalovszky Miklós, O. Nagy Gábor, Rácz Endre	MTA Anyanyelvi Bizottság	
1974.	Bárczi Géza, Benkő László, Fábián Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre		
1976.	Benkő László, Fábián Pál, Grétsy László, Gulya János, Illyés Gyula, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre		
1977.	Szerkesztő: Szende Aladár		
1981.	Bánréti Zoltán, Benkő László, Fábián Pál, Grétsy László, Illyés Gyula, Kemény Gábor, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre		
1984.	Bánréti Zoltán, Benkő László, Fábián Pál, Grétsy László, Kemény Gábor, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre		
1986.	Bánréti Zoltán, Fábián Pál, Grétsy László, Kemény Gábor, Kovalovszky Miklós, Rácz Endre		
1991.	Balázs Géza, Fábián Pál, Grétsy László, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Heltainé Nagy Erzsébet, Rácz Endre	MTA Magyar Nyelvi Bizottság	

Évfordulós értékelések

1955-ben az ötvenéves Magyar Nyelvről emlékezik meg Rubinyi Mózes, nem fedve a két lap közti ellenségeskedés egy-két kellemetlen epizódját: „Az ellenforradalom szomorú évei alatt így a MNy. élt, virágzott, fejlődött, de az idősebb testvér, a Nyelvőr, súlyos anyagi és káderbeli nélkülözésekkel küzdött” (1955: 130).

Különösen az ötvenes-hatvanas években még szokás volt az állami ünnepekhez való kapcsolódás. Példa erre az 1960. évfolyam vezércikke: Felszabadulásunk tizenötödik évfordulójára: „1945. április 4-e a magyar nyelvtudományban is egy

eredményekben gazdag korszak kiinduló pontja volt. Még alig ocsúdtunk fel a háború barbárságainak kábulatából, amikor – alig néhány hónappal a felszabadulás után – már újból olvashattuk kedves folyóiratunkat, a Magyar Nyelvőrt, amelynek megjelenését – munkatársainak haladó gondolkodása miatt – a Horthy-korszak művelődéspolitikája mind nehezebbé, végül teljesen lehetetlenné tette” (1960: 1).

A Nyelvőr 100. születésnapjára, a 96. évfolyam bevezetőjeként Lőrincze Lajos írt köszöntőt (Visszatekintés 1972: 1–2):

„Száz esztendővel ezelőtt, 1872. január 15-én jelent meg a Magyar Nyelvőr első füzetje. Egy évszázad számottevő idő egy nemzet történetében is, még inkább az egy tudományos folyóirat életében. Ünnepi érzésekkel tekintünk vissza e munkás, küzdelmekben gazdag száz évre, s idézzük azoknak emlékét, akik folyóiratunkat irányították, fenntartották, s magyar nyelvünk megismerésének, ápolásának, őrzésének jelentős tényezőjévé, erős várává tették.

Szarvas Gábor nevéhez fűződik a Nyelvőr legmozgalmasabb korszaka. [...] Folyóiratunk második negyedszázadát Simonyi Zsigmond neve fémjelzi. Ebben a szakaszban – a kor és társadalom szükségletének s a szerkesztő tudományos egyéniségének és emberi alkatának megfelelően megváltozott a Nyelvőr arculata. Kevesbedtek a polémiák, ritkultak a látványos csaták, de erősödött, elmélyült és szélesedett a tudományos vizsgálat, a nyelv törvényeinek, művészi oldalának, múltjának kutatása. [...] Hálás tisztelettel idézzük Balassa József emlékét is, aki 1920-ban vette át mesterének örökét, s őrizte hűségesen, amíg őrizhette. [...] Balassának a Nyelvőr megőrzése, a kevéssel való hűséges sáfarkodás volt tehát a legfőbb szerkesztői tiszte, mindaddig, amíg – papírtakarékosságra hivatkozva – kormányrendelettel 1940-ben meg nem szüntették a folyóiratot.

A Magyar Nyelvőr feltámasztójának, második megindítójának kijáró elismeréssel, megbecsüléssel gondolunk Simonyi másik tanítványára – Beke Ödönre is.

Az ő érdeme s felszabadulásunk következménye, hogy a kényszerű szüneteltetés évei után újból megjelenhetett folyóiratunk. Ő alakította ki a Nyelvőr új arculatát, szerzett és nevelt a régiekhez új munkatársakat, s indította el folyóiratát – most már kevésbé rögzös úton – a századik év felé.

Tisztelettel, elismeréssel hajtjuk meg fejünket az elődök előtt, akik – a költővel szólva – »tették, ami kell«.

1972-ben (a lap százéves évfordulóján) Bárczi Géza értékeli a lapban a Nyelvőr háború utáni helyzetét a Magyar Nyelvőr és a nyelvtörténet című írásában, némileg kritizálva, hogy a Nyelvőr bizonyos tudományterületeket átenged más orgánumoknak:

„A felszabadulás után a Nyelvőr egy változó összetételű szerkesztőbizottság, illetve Beke Ödön szerkesztésével terjedelemben fokozatosan megnövekedik, és dolgozó-társainak száma is igen megszorodik, de mintha egy ideig keresné a maga sajátos arculatát [...]. Mintha a folyóirat egyre inkább a tudománynépszerűsítés, különben komoly és értékes munkáját vállalná középponti feladatául. Mire pedig Lőrincze Lajos veszi át a szerkesztést, már kialakul a folyóiratnak új képe. Az iskola, az oktatás szempontjai domborodnak ki benne különösképpen, és ez szinte új szín a Nyelvőr történetében. Különös nyomatékot kap benne a stilisztika, továbbá a nyelvtudománynak és a néprajznak szorosabb összefüggései, ami természetesen ha nem is közvetlenül,

de közvetve nagyon is érdekli a nyelvtörténeti stúdiumokat is. Természetesen a nyelv-művelés és a tudományos eredmények népszerűsítése is a hagyományos célok közé tartozik. A nyelvtörténet mint önálló kutatási feladat viszont háttérbe szorul, ami nem jelenti azt, hogy megfelelő nyelvtörténeti háttér ne épüljön egyes fejtegetések mögé, valahányszor ennek helye van, vagy hogy nyelvtörténeti tárgyú cikket, tanulmányt eleve kizárna a szerkesztő a folyóirat programjából. Erről tanúskodik egyebek közt a Szó- és szólásmagyarázatok című rovat is. Mégis a Nyelvőr a nyelvtörténet kutatását szemmel láthatólag átengedte más orgánumoknak” (1972: 265–6).

1976-ban a 100. évfolyamot a szerkesztőbizottság tagja, Illyés Gyula köszönti (A második évszázad: 1976. 1–2).

„Büszkeségünk lehet, hogy a mi legszívósabb nyelv – azaz ezek szerint eszmevédő, tisztító és továbbfejlesztő – és így néptudat-erősítő – üzemünk, a Magyar Nyelvőr, létének második évszázadába lép. Nagy pillanat ez nemzetünk életében – ahogy tudunk illenék –; érzek így magam is valami torokköszörülő ünnepiességet, hogy hangot váltsak, emelkedőre. De alázatosnak kell lennem, köznapian értéktudónak, ha azokra a férfiakra gondolok, akik ezt a küzdelmet megindították és szívósan vívták, gáncsoskodás közepette, sőt valóságos elgáncsolás után föllálva a földről; ha nem a sárból. Hisz voltak évek, amikor a mozgalomnak ténylegesen is – nyelvét vették; ezt példázza, hogy noha a folyóirat 1872-ben született meg, a századik évfolyamának megjelenését csak 1976-ban érte meg. Öt évi sírbatétel után hozta létre hősi feladatvállalás. Eredményeink ráadásaképp olyan elődökkel hivalkodhatunk, mint Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Balassa József, Beke Ödön. Ők voltak a szerkesztők, egyaránt víva csatát a maradi akadémizmussal, és a nyegle szertelenséggel. De legfőképpen a felelőtlen közönnyel. Szerencsére mindenkor európai látókörű és tudású küzdőtársakat nevelve, szervezve maguk mellé.”

Lőrincze Lajos gondos, előrelátó szerkesztői elvek szerint szerkesztette a Nyelvőrt. Ennek bizonyítékai a tematikus összeállítások. Simonyi Zsigmond halálának 50. évfordulóján Simonyi Zsigmond- emlékszámot (1969/3.) jelentettek meg. A tanulmányok: Bárczi Géza: Simonyi Zsigmond, Benkő Loránd: Emlékezés Simonyi Zsigmond „Tüzetes magyar nyelvtan”-ára, Kovács Ferenc: Simonyi Zsigmond nyelvszemlélete, Éder Zoltán: Simonyi Zsigmond és a nyelvtudomány-történet, Prohászka János: Simonyi Zsigmond halála a korabeli sajtóban. A tematikus összeállítások közül kiemelem még a Petőfi-évforduló kapcsán (1973) Kovalovszky Miklós: Petőfi költői önarcképe, J. Soltész Katalin: Petőfi versformakincse című írását.

Az 1967-től megrendezett magyar nyelv hete eseményei rendszeresen megjelennek a Nyelvőrben, 1988-ban például az Ember, nyelv, táj tematika kapcsán közli a lap a következő írásokat: Berend T. Iván: Köszöntő, Lőrincze Lajos: A kis Gyöngyöstől a nagy Tiszáig, Imre Samu: Nyelvünk a szórványságban. A határon túli magyar nyelv ügye már a rendszerváltás előtt megjelent a nyelv művelői közbeszédben. Az egri TIT magyar nyelv heti rendezvénye a határon túli magyar nyelv művelést állította középpontba. A nagyobb előadásokat a Magyar Nyelvőr 1988/1. száma közölte: Lőrincze Lajos: Nyelvünk sorsa a világban, Éder Zoltán: Az erdélyi magyar

nyelvművelésről, Jakab István: A magyar nyelv szlovákiai változatai, Mayer Judit: A szlovákiai magyar nyelvű művelés, Görcsös Mihály: A Kazinczy nyelvű művelő napok múltjából, Molnár Csikós László: A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában, Guttmann Miklós: A magyar nyelv állapota, oktatása és művelése Szlovéniában, Ginter Károly: Szórványságunk nyelve és tudata Ausztriától Ausztráliáig, Szende Aladár: Egy életprogram a magyar nyelv és kultúra szolgálatában. (A magyar nyelv hete sorozat története itt olvasható: Balázs 2016.)

A rendszerváltás után a Fábíán Pál által szervezett és 1992. október 15–16-án megrendezett nyelvű művelő tanácskozás és az 1992. november 6-án tartott szaknyelvi tanácskozás anyagát tartalmazza a Magyar Nyelvőr 1993/4. száma (voltaképpen az utolsó szám, amely Lőrincze Lajos életében készült).

A Lőrincze-korszakban lap a magyar nyelvi kultúra, nyelvű művelés teljes területét átfogó, bemutató orgánummá vált – s így ennek a korszaknak nyelvtudomány-történeti szempontból is legjobb forrása. Az összes lényeges nyelvi esemény – határokon innen és túl – legalább egy híradás erejéig szerepelt benne. Például ilyen történelmi eseménynek számít az első Szarvas Gábor nyelvű művelő nap Adán:

„Emlékezetes ünnepélyességgel rendezte meg az adai Szarvas Gábor nyelvű művelő napokat a Jugoszláviai Magyar Nyelvű művelő Egyesület és Ada község 1972. október 12–15-én. A százéves Magyar Nyelvőr első szerkesztőjének szülőhelyén ezekben a napokban népes jugoszláviai és magyarországi vendégsereg vett részt Ada nagy fia, Szarvas Gábor emlékének méltó és méltóságteljes megünneplésében” (Sz. A.: Szarvas Gábor nyelvű művelő napok Adán, 1973: 253).

A későbbi korszakban a lapnak ez az aktualitás, mindenre kiterjedő kitekintése megszűnt, és egyre inkább áttolódott az 1979-től Bencédy József, majd 1992–2021 között Grétsy László által szerkesztett Édes Anyanyelvünkbe.

Egy személyes emlékekkel fejezem be a ragyogó Lőrincze-korszakot bemutató elemzésemet. Kezdő, meglepően új témák iránt érdeklődő kutatóként az 1980-as években folytatott formabontó kutatásaimat (pl. graffiti) a Magyar Nyelvőr szerkesztősége, Lőrincze Lajos és Szende Aladár azonnal befogadta (Balázs Géza: A firkálások kutatása és nyelvi jellemzői Magyarországon, 1987). Azóta, sokkal elismertebb munkássággal a hátam mögött ennél – megítélésem szerint – jobb írásaimat gyakran visszautasítják.

Az egyhangúsodás útján: Keszler-korszak (1994–2021)

A 150 éves Magyar Nyelvőr történetének utolsó ötödrésze a rendszerváltozás utáni három évtized, az 1994 után kezdődő időszak. Az 1994–2021 közötti időszakban Fábíán Pál javaslatára és felkérésére Keszler Borbála, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék vezetője (1998–2004) lett a lap felelős szerkesztője. Más nevek is fölmerültek, de végül is az MTA illetékes bizottsága Fábíán Pál javaslatára Keszler Borbála mellett döntött. Keszler Borbála kezdetektől az ELTE oktatója volt, abban az időszakban a „megújított klasszikus magyar grammatika” vezetője (mely Magyar

grammatika néven először 2000-ben jelent meg a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában, némileg pontosítva, átdolgozva a Műszaki Könyvkiadónál 2017-ben).

Program híján

Szarvas, Simonyi, Balassa, Beke és Lőrincze programmal indította szerkesztői munkáját. Keszler Borbála volt a Nyelvőr történetében az egyetlen szerkesztő, aki nem fogalmazott meg programot, és sem a lapban, sem másutt nem fejtette ki szerkesztői elveit. Ha külső szemlélőként szeretnénk megfogalmazni a legfőbb szerkesztői elveit, akkor leginkább az jellemezte, hogy a lap mindig jelenjen meg, és feleljen meg egy szűk akadémiai kör igényeinek. Az általa szerkesztett 27 év anyagát áttekintve elmondható, hogy a szerkesztő külső támogatókat bevonva rendszeresen megjelentette a lapot, a Soros Alapítvány támogatásával honlapot szervezett, a szerzők nagy része pedig egy ELTE-s és akadémiai körből került ki. Máshonnan is jelentkeztek szerzők, de az ő írásaik gyakran elkeveredtek, esetleg évekig pihentek; míg azok, akik sürgették a megjelenést, és ehhez volt bizonyos hátszelük, rögvest megjelentettek.

Keszler Borbála a nyelvművelésben nem volt ismert személyiség. A nyelvműveléssel kapcsolatban soha nem is fejtette ki véleményét – eltekintve egyetlen tudósítástól, amelyben a 2000-ben megrendezett marosvásárhelyi Anyanyelvi Konferenciáról számol be, de annak legszebb gondolatait Sütő Andrástól és Kecskés Csabától vette át (idézőjel nélkül). A nyelvműveléshez a legközelebb a 2015-ben elfogadott és bevezetett 12. (valójában alig új) helyesírási szabályzat irányításában vállalt szerepe állt. Ezzel kapcsolatban néhány részlettanulmányt, vitairatot megjelentetett a Nyelvőr, és a kissé módosított szabályokról Keszler Borbála számolt be a lapban.

Szűkülő tematika, csökkenő közönség

A Keszler-korszakban a Nyelvőr a tudományometriában fontos, ún. Q2-es folyóiratá vált (ez a minősítés évek alatt ingadozott, az utolsó évben, 2021-ben csökkent Q3-ra). Ez a minősítettség a lapot különösen értékessé tette a tudományos ranglétrán előrelépni kívánó szakemberek számára – azok számára is, akik korábban némi lesajnálással vélekedtek a Nyelvőrrel. A tudományos minősítettség örvendetesnek tekinthető, azonban az már nem, hogy mindez alárendelődött egy szűk nyelvészeti közösség személyes érdekeinek, és a lapból sorra kiszorultak azok a személyek és írások, akiknek/amelyeknek célja nem a minősítettség és az egymásra való hivatkozások számának mechanikus gyarapítása volt.

A Lőrincze-korszakban a lap szerkesztőbizottsága folyamatosan frissült. A Keszler-korszakban a szerkesztőbizottság gyakorlatilag nem lett összehívva, és tagsága sem változott; csak az elhunyt kollégák helyére választottak újakat, kivétel nélkül egyetlen helyről, az ELTE nyelvészeti tanszékéről. Sokat mond erről, hogy az utolsó évben, 2021-ben a lap szerkesztőbizottságának nyolc tagjából hat egészen konkrétan egyetlen intézmény egyetlen tanszékéhez (Keszler Borbála korábbi tanszékéhez) kapcsolódott: Balázs Géza, Grétsy László, A. Jászó Anna, Laczkó Krisztina,

Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor, és csak ketten képviseltek másik intézményt, a Nyelvtudományi Intézetet: Heltainé Nagy Erzsébet és Kemény Gábor. (Kemény Gábor 2021 márciusában meghalt, helyére Gósy Mária került, az ELTE professor emeritusa.) A Magyar Nyelvőr szerkesztőgárdája tehát gyakorlatilag Budapestre és egyetlen egyetemi intézményre szűkült; s ez a személyi kör nagymértékben meghatározta a lehetséges témákat.

Egyre jobban szűkült a lap tematikája, így a Lőrincze Lajos által kialakított rovatrendszer fenntartása lehetetlenné vált. Ez önmagában nem lenne gond, hiszen a rovatrendszer egyfelől jelent csak tudatos tematikakövetést, ám megakadályozza a szerkesztői (tematikus) kreativitást. A Nyelvőrben azonban egyes rovatok és témák gyakorlatilag megszűntek. Alapvetően kimaradtak a kisebb írások, etimológiák (szó- és szólásmagyarázatok), a postarovat és a hírek. Ennek alapvető oka, hogy a szerkesztő ezekben a témákban nem volt otthon, a másik, hogy a szerkesztő ezekre nem ügyelt, nem szervezett, nem kért fel szerzőket, a harmadik oka pedig, hogy a „maguktól” író szerzők száma is csökkent, hiszen az effajta kisebb írások rendszerint nem jelentenek semmit a tudományos megítélésben és előmenetelben. Mondhatjuk persze azt is, hogy a világ is megváltozott, csökkent az érdeklődés a kisebb filológiai témák iránt. Ennek persze némileg ellentmondani látszik a nyelvi kérdésekben jóval nagyobb aktivitást felmutató sajtótermékek, közösségi fórumok sora. A Nyelvőr a megszületésétől kezdve rajta tartotta szemét a nyelvi jelenségeken, központi fóruma volt a nyelvi kérdések iránt érdeklődőknek – ez a szerepe a Keszler-korszakban megszűnt. Kérdés, hogy mi fakadt a külső körülményekből, és mennyi ebben a nem eléggé erélyes és koncepciózus felelős szerkesztő, valamint a Nyelvőr eltorzulásához asszisztáló – voltaképpen hallgató – szerkesztőbizottság felelőssége. (Jelen sorok írója 1991-től a szerkesztőbizottság tagja; számos alkalommal tett javaslatot a Nyelvőr irányváltására; de saját felelősségét sem vitatja.)

A Magyar Nyelvőrből – néhány idősebb, állandó szerzőt kivéve – szinte teljesen kiszorultak a korábban meghatározó, a nyelvtudomány sokféleségét bemutató szakmai írások, különösen a kulturális nyelvészeti témák; a korszak végére eltűnt a lapból a nyelvművelés, és a lap megszűnt a magyar nyelvi kultúra vezető fórumának lenni. 2012 után elmaradtak az egyes évfolyamokat áttekintő mutatók, pedig ezek Szarvas Gábor óta kötelező jelleggel szerepeltek a lapban. Nyilvánvalóbb az olvasók ítélete. A Magyar Nyelvőr fénykorában, Lőrincze Lajos korszakában 1500-2000 példányban is megjelent, jelenleg az előfizetők száma már nem éri el a 100-at. A 2020-as években az MTA-támogatással 600 példányban nyomtatott lap nagy része az ELTE folyosóin megbontatlanul áll, és zúzdára vár.

Az elszomorító, negatív jelenségek általános tendenciákból is fakadnak. Általában elmondható, hogy a rendszerváltozás óta csökken a tudományos irodalom iránti érdeklődés, általában kevésbé fogyasztanak az emberek kulturális, így nyelvi javakat, általában csökken a lapok példányszáma, és nagyon sok orgánus meg is szűnt.

A Keszler-korszaknak persze vannak eredményei is. Nyilván az informatikai kor követelményeiből fakadóan, de ebben az időszakban, 1999-ben a Soros Alapítvány támogatásával létrejött a Magyar Nyelvőr interneten is elérhető változata. Egy másik,

a laptól független projekt lehetővé tette a lap összes számának digitalizálását, s ezzel a Magyar Nyelvőr 1872-től összes évfolyama ingyenesen elérhető az interneten (és nem ingyenesen is egy másik digitalizáló cégnél). A digitalizálással persze van gond. A digitalizáló munkatársak változó figyelme miatt egyes számok címlapja lemaradt, többségében elfelejtették digitalizálni a mutatókat, amelyek egyébként a lap szerkesztését képezik, és van olyan évfolyam, amely alig olvasható. De ez is általános probléma, és jól mutatja azt, hogy a digitalizálás kellő szakértelem, odafigyelés és ellenőrzés híján nem tökéletes. A Keszler-korszak másik eredménye az, hogy bevezette az anonim vagy vak bírálatokat, s így kétségtelenül létrejött egyfajta tudományos minőség. Azt nem állapíthatjuk meg, hogy hány értékes tanulmányt utasítottak vissza szakmai féltékenységből.

A korszak elején a Magyar Nyelvőr tulajdonosa az MTA illetékes nyelvi (fő)bizottsága volt, a kiadói jogok előbb a szerkesztőbizottság kérésére az ELTE BTK-nál, majd a Magyar Nyelvtudományi Társaságnál voltak. Időközben a tulajdonosi jogok is a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz kerültek. A szerkesztő kifejezett kérésére 2020-ban a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága a laphoz kapcsolódó jogokat átvette a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól.

	Szerkesztőbizottság	Tulajdonos	Kiadó
1994/2.	Balázs Géza, Fábíán Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Szende Aladár, Tolcsvai Nagy Gábor (A 2. számot szerkesztette Szende Aladár és Keszler Borbála) Felelős szerkesztő: Keszler Borbála	MTA Magyar Nyelvi Bizottság	ELTE BTK
2004.	Balázs Géza, Fábíán Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor		
2009/2.	Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor (+ nemzetközi tanácsadó testület)		

	Szerkesztőbizottság	Tulajdonos	Kiadó
2010.	Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor		
? (2012?)		MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága	Magyar Nyelvtudományi Társaság
?		Magyar Nyelvtudományi Társaság	
2020.		Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága	Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
2021.			Petőfi Kulturális Ügynökség

A Nyelvőr 1994–2021 közötti időszakára – némi egyszerűsítéssel – a nyelvműveléssel, a nagyközönséggel való szakítás, és a szigorú akadémiai tudományos normáknak való szolgálai megfelelés a jellemző. Így a Nyelvőr hasonlóvá vált a többi tudományos és csak nagyon kevesekhez szóló, belterjes nyelvészeti kiadványhoz. Ma már semiben nem különböztethető meg egykori ellenlábásától, a Magyar Nyelvtől, valamint a legtöbb tudományos intézmény belső, szakmai kiadványától, és tartalma nem felel meg a „Magyar Nyelvőr” címnek sem.

Viták keresztüzében

A Nyelvőr Keszler-korszaka az 1990-es években fellángolt nyelvi viták keresztüzében indult. Ebből a lapban két lenyomat maradt: 1995-ben és 1996-ban egy olykor a személyeskedésig elmenő nyelvművelői–szociolingvista vita a határon túli magyar nyelvről, valamint a főleg Fábíán Pál kezdeményezte új magyar nyelvművelés, nyelvstratégia építkező dokumentumai. A nyelvi vita néhány írása: Deme László: Diskurzus vagy konkurzus? (1995), Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre) (1995), Deme László: Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi helyzetre) (1995), Lanstyák István: A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról (1996). Lazán kapcsolódik a vitához Lanstyák István beszédes című írása: A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában (2003). Az új nyelvművelés dokumentumai az 1996/3. és 1996/4. tematikus (Nyelvi tervezés, nyelvi politika című) összeállításban: Fábíán Pál: Nyelvi tervezés, nyelvpolitika, Tolcsvai Nagy Gábor: Lehetőségek és köteleességek a magyar nyelvi tervezésben, Balázs Géza: Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai, Tájékoztató (Fábi-

án Pál), Hozzászólások (Ágoston Mihály, Bencédy József, Deme László, Fábíán Pál, Grétsy László, Horváth Tibor, Kemény Gábor, Lanstyák István, Pusztai Ferenc, Szathmári István, Szabó Mihály Gizella, Szende Aladár, Tolesvai Nagy Gábor, Wacha Imre). Lazán ehhez kapcsolódik egy későbbi áttekintés: Balázs Géza: A magyar nyelv művelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok (Deme László bevezetőjével) (1999).

A lap többször megemlékezett a legendás korábbi szerkesztőjéről, a nyelv művelés nagy alakjáról, Lőrincze Lajosról: Grétsy László: Lőrincze Lajos nyelv művelő munkássága (1996), valamint két – Balázs Géza által szerkesztett – összeállításban is. Az egyik: Emlékszám Lőrincze Lajos születésének 90. évfordulójára (2005, ez nem található meg az elektronikus források között, valamilyen okból nem digitalizálták); a másik egy tematikus összeállítás: Száz éve született Lőrincze Lajos (2015/4): Balázs Géza: Lőrincze Lajos életműve és öröksége, Kemény Gábor: „Áldassék a lektor!” Egy régi vita mai tanulságai, H. Varga Gyula: Lőrincze Lajos és a rádiós nyelv művelés, Minya Károly: A toronyőr, akinek nyelve fogalom. Lőrincze Lajos a rádiós ötpercek tükrében, Pomogáts Béla: Lőrincze Lajos az Anyanyelvi Konferencia élén, Pölcz Ádám: Az emberközpontú nyelv művelés és az antik retorikai hagyomány, Hódi Éva: Lőrincze Lajosra emlékezve, Interjúk Grétsy Lászlóval és Lőrincze Péterrel. (Az interjúkat készítette: Balázs Géza.)

Utóhang: visszatérés a Nyelvőr alapértékeihez (2022–)

Valószínűleg a 150. évben is Keszler Borbála szerkeszteni a Magyar Nyelvőrt, ha 2021-ben nem történik valami. 2021 őszén egy tanszéki értekezleten Keszler Borbála kérdőre vonta a szerkesztőbizottság 1991 óta tagját, Balázs Gézát, hogy értesülése szerint ki akarja sajátítani a Nyelvőrt, és nyilvánosan arra kérte, hogy a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága adja át a lapot az ELTE Bölcsészettudományi Karának.

Az előzmények a következők: 2019-ben Keszler Borbála összehívta (talán második alkalommal) a szerkesztőbizottságot, és bejelentette, hogy a Magyar Nyelv-tudományi Társaság nem jó gazda, a lapot tördelő és nyomtató cég anyagilag foglyul ejti a lapot. Ekkor Balázs Géza fölvetette, hogy a Lőrincze Lajos által alapított és általa elnökölt Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága készséggel átveszi és menedzseli a lapot. Így is történt, a lap átvétele 2020-ban a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság jogszerűségi vizsgálata nyomán hivatalosan is átkerült a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságához. A 2020-as és 2021-es számok tördelési korszerűsítéssel, angol tartalomjegyzékkel stb. sorra, késelem nélkül megjelentek. Amikor Keszler Borbála visszakérte a lap jogait, Balázs Géza már nem volt a Társaság elnöke, az MNYKNT új elnöke pedig úgy döntött, hogy az egyesület tulajdonát nem adja oda másnak.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottsága ekkor a nyilvánossághoz fordult. Ezt a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának soros elnöke nem nézhette tétlenül, 2021. december 31-i hatállyal felmentette Keszler Borbálát a felelős szerkesztői megbízatásából. A Társaság elnöke kétszer is fölkerlte a tovább működő szerkesz-

töb bizottság akadémikus tagját, Tolesvai Nagy Gábort, hogy vállalja el a szerkesztői szerepet, de ő ezt határozottan visszautasította. Mivel Keszler Borbála a 2021/4. lapszám szerkesztését sem végezte el (holott felmentése csak az év végétől szólt), valamint a szerkesztőbizottság többi tagja sem kívánt a tulajdonossal együttműködni, az MNYKNT elnöke 2022 januárjában Balázs Gézát, a szerkesztőbizottság egyik legrégebbi, 1991 óta hivatalban lévő tagját kérte föl a szerkesztői feladatokra.

Balázs Géza a felkérést elvállalta, és 2022-től két szerkesztőtársával – Minya Károllyal és Pölcz Ádámmal –, valamint teljesen megújult külföldi és hazai szerkesztőbizottsággal, védnöki testülettel, a Szarvas Gábor-i, Simonyi Zsigmond-i, Beke Ödön-i, de leginkább a Lőrincze Lajos-i hagyományokhoz való visszatéréssel, a modern sajtó eszközeinek figyelembevételével újraszervezte a lapot. Ahogy korábban már szó volt róla, a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottsága 2021-ig gyakorlatilag egyetlen intézmény egyetlen tanszékét fedte le. Az új szerkesztőbizottság a következő 12 egyetemet, illetve egyetemi kart képviseli: BGE, Budapesti Corvinus Egyetem, EKKE, ELTE BTK, ELTE TÁTK, ELTE TÓK, NYE, PKE, PPKE, PTE, SZFE, SZTE.

2022 februárjában sajtóhadjárat indult a lap és szerkesztője ellen, de ez nem akadályozta meg az építkezést. A 2022. évfolyam számai napra – olykor bővített tartalommal – pontosan megjelentek.

A 150 éves Magyar Nyelvőr 2022. évi számát a megújulás jellemzi. Értelemszerűen senki sincs elzárva a megjelenéstől (a kettős anonim lektorálás természetesen továbbra is él), viszont a szerkesztők határozott szándéka, hogy a tudományos közélet és a nyelvtudomány legszélesebb köreiből vonjanak be szerzőket. Tematikai sokszínűséget kívánnak nyújtani, és vissza szeretnének térni a Nyelvőr nyelvművelői hagyományaihoz. Hangsúlyosabbá vált a teljes magyar kultúrára való kitékintés: vagyis az irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti, pszichológiai, szociálpszichológiai, antropológiai nyelvészeti, stilisztikai stb. témák megjelenítése. Az egyes számok élén jelentős kulturális személyiséggel készült interjú szerepel (eddig: Tökés Lászlóval, Lőrincze Péterrel, Várady Tiborral és Temesi Ferencsel, akik védnöki szerepet is vállaltak a lap fölött). Bár nincs tudománymetriai jelentősége, de erőteljesebben szorgalmazzák a kisebb, nyelvi jelenségeket boncolgató-magyarázó írásokat, például a szó- és szólásmagyarázatok és a Szemle rovatot, hiszen nincs tudomány kisebb kutatások, észrevételek és tudománykommunikáció nélkül. Visszavezették A Nyelvőr postája című rovatot – ami nem volt nehéz, hiszen az ő közösségük működteti 2006 óta a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ingyenes (online) nyelvi tanácsadását. Egészen új rovatként bevezették az új szavak, kifejezések szemléljét. Megújították a Magyar Nyelvőr honlapját (www.mnyknt.hu), amelyen elérhető a teljes, 150 év összes száma, összes tartalma, valamint kiegészítő információkat is lehet találni.

A szerkesztőség törekszik a szinergiák, azaz a magyar nyelvért közösen tevékenykedők összefogására. Ezért például a 2022/3., azaz őszi szám Gárdonyi-mellett jelent meg – Gárdonyi Géza halálának 100. évfordulóján Gárdonyi-kutatók írásaival, valamint együttműködve a Nemzeti Színház és a Magyar Nemzeti Tánc-együttes MVM Dome-beli több ezer fős, monstre Egri csillagok bemutatójával.

Sajnálatos, hogy a Nyelvőr korábbi szerkesztőbizottsága bojkottálja a megújulást, és másokat is erre szólít fel. Ehhez a bojkotthoz az MTA is kapcsolódott, amennyiben 2022-ben megítélte ugyan a lap támogatását, de ezt (2022 szeptemberében is még) visszatartja. Ismét az a helyzet állt elő a lap történetében, mint 1905-ben, amikor az MTA lemondott róla, és a szerkesztőnek magára kellett vállalnia a lap fenntartását. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Lőrincze Lajos öröksége azonban kitart amellett, hogy a Magyar Nyelvőrt a következő évtizedekben a kezdeti elképzelések, törekvések alapján a teljes magyar nyelvközösség tudományos alapú ismeretterjesztő fórumává teszi, a nyelvművelés elvi és gyakorlati tényezőjévé, és – ha lehetősége lesz rá – visszaszerzi a korábbi korszakban elvesztett Q2-es, tehát magasnak számító tudományos minősítést.

Szakirodalom

- Balassa József 1941. *A Magyar Nyelvőr története. 1872–1940.* Országos Néptanulmányi Egyesület. Budapest.
- Balázs Géza 1994. Tizenöt éves az Édes Anyanyelvünk című folyóirat. *Magyar Nyelvőr* 162–8.
- Balázs Géza 2022a. A Magyar Nyelvőr története (1.) Szarvas Gábor Nyelvőre (1872–1895). *Magyar Nyelvőr* 12–37. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.12>
- Balázs Géza 2022b. A Magyar Nyelvőr története (2.) Simonyi Zsigmond Nyelvőre (1895–1919). *Magyar Nyelvőr* 227–47. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.2.227>
- Balázs Géza 2022c. A Magyar Nyelvőr története (3.) Balassa József Nyelvőre (1920–1940). *Magyar Nyelvőr* 429–38. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.429>
- Balázs Géza (szerk.) 2016. *Fél évszázad a magyar nyelv szolgálatában. A magyar nyelv hete 1967–2016.* Anyanyelvápolók Szövetsége – IKU – Inter. Budapest.
- Bárczi Géza 1972. A Magyar Nyelvőr és a nyelvtörténet. *Magyar Nyelvőr* 257–66.
- Benkő Loránd (szerk.) 1960. *Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvművelő konferencia anyaga.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- Lőrincze Lajos 1960. Nyelvművelésünk helyzete és feladatai. 22–39. In: Benkő 1960.
- P. Balázs János 1960. Hozzászólás. 58–9. In: Benkő 1960.
- Szathmári István 1974. *A százéves Magyar Nyelvőr és a stilsztika.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 1974. (MNYTK 136. szám) (Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 97. évfolyamából.)
- Tompa József 1976. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. In: *Anyanyelvi olvasókönyv.* Gondolat Kiadó. Budapest. 196–222.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék

Színház- és Filmművészeti Egyetem

E-mail: balazs.geza@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Abstract

BALÁZS, GÉZA

THE HISTORY OF MAGYAR NYELVŐR (PART 4)

The fourth part of our series on the history of Magyar Nyelvőr (Balázs 2022a, 2022b, 2022c) presents the three eras (the periods of Beke, Lőrincze, Keszler) of the journal, which was restarted after the Second World War and it also looks to the present, the 150th year (2022). Thanks to Ödön Beke, the paper was saved, and Lajos Lőrincze's name marks its second heyday. After the change of the regime in the Keszler era the journal emphasised academics, so its leading role in Hungarian language culture was reduced.

Keywords: Magyar Nyelvőr, Beke Ödön, Lőrincze Lajos, Keszler Borbála, sovietisation, language cultivation

A 360 ÉVES VÁRADI BIBLIA

Kivonat

2021-ben volt 100 éves a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, s ekkor volt 360 éves a Váradi biblia. Az 1661-ben megjelent Váradi biblia Erdélyben hosszú időn át volt az egyetlen nyomtatott protestáns Biblia. Károli Gáspár 1590-ben megjelent Vizsolyi bibliájának szövegét Köleséri Sámuel nagyváradi teológiai tanár, a váradi főiskola rektora javította át, nagyszámú magyarázatot csatolt hozzá, valamint a lap szélén feltüntette a párhuzamos igehelyeket is. Ezért Váradi-Károli-bibliának is nevezik. Új kiadása csak 1805-ben lett Pesten, utána pedig 2002-ben a Királyhágómelléki Református Egyházkerület adta ki facsimile (hasonmás) formájában. Az írás röviden áttekinti a Váradi biblia eseménytörténetét.

Kulcsszavak: 360 éves a Váradi biblia, Károli-Váradi-biblia, Köleséri Sámuel

A nagy háború után a korabeli Nagy-Magyarország teljes körű átalakuláson ment át. A trianoni határmódosításokat követően egyházi szempontból is új egyházi adminisztrációs és közjogi helyzet alakult ki. Az akkori Magyarország keleti részének egyházközségei a mai Románia felőli részekre kerültek át. Ennek következményeképpen a nyolc csonka egyházmegyéből és egyházközségekből, amelyek a korábbi évszázadokban a Tiszántúli Református Egyházkerület szerves részei voltak, szükségszerűen létre kellett hívni új egyházkerületet. Így született meg a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, amelynek megalakulását 1921. augusztus 16-án mondta ki teljes konszenzussal a közgyűlés Nagyváradon. Száz esztendő múltán, éppen 2021 augusztusában volt a centenáriuma ennek a nagy jelentőségű eseménynek.

A centenáriumi rendezvényen, azzal együtt, hogy hálát adhatunk Istennek életünkért, megmaradásunkért, egyszerre ünnepelhetjük a 360 éves Váradi biblia megszületését is. Az egykori nagyváradi várnak a benne folyó szellemi alkotóműhellyel (a Szenci Kertész Ábrahám-féle nyomdával) együtt és a vele szimbiozisban működő egykori schola illusztrének nevezett református főiskolának, meghatározó szerepe volt a Váradi biblia megszületésében. A váradi vár belváros felé eső területe ma rendkívüli veszélynek van kitéve. Itt volt az egykori városmag, a Péntekhely nevű település (régí épületmaradványok, templom, temetőmaradványok utalnak erre, közelükben a főiskola és kollégium épülete). A jelenlegi városépítkezés kapcsán akár végleg eltűnhet az, ami egykor központi jelentőségű tere volt Nagyváradnak. Amennyiben az említett maradék területeket is beépítik, akkor talán az egykori Váradnak ezeket az utolsó szignifikáns helyszíneit sem lehet majd régészeti szempontból kutatni, és a múlt értékes darabjai vesznek el. Ez is az eltörlés kultúrájába tartozik. Kötelességünk ma erre is emlékeztetni.

A 360 éves Váradi biblia ünnepét, a Partiumi Keresztény Egyetem által kezdeményezett nagyszabású rendezvényt a Királyhágómelléki Református Egyházkerület centenáriumi nyitósorozataként a nagyváradi várbán tartottuk meg 2021. szeptember

9–12-én. Itt a várban, a Biblia korabeli „újboldi megszületésének” és részbeni ki-nyomatásának helyszínén kezdtük emlékező és emlékeztető ünnepségünket, amely a Bibliáról szóló kiállítással, konferenciával, könyvbemutatóval folytatódott, majd misztériumjátékkal fejeződött be. A Bibliáról szóló történeti, filológiai előadásokat követte *A nyelv mint létformáló hatalom* című konferenciánk, amelyen az anyanyelvű Szentírás-használat, az igehirdetés, a nyelvi identitás időszerű kérdéseit vették sorra tudományos kutatók és tudományt művelő lelkészek. A közös gondolkodásra szóló meghívás így hangzott: *Milyen nyelven prédikáljunk kisebbségben, szórványban, kétnyelvűségi helyzetben?*

A konferenciához kapcsolódott a Csillagocska Alapítvány gyermek- és felnőtt-csoportjainak előadásában a Váradi biblia 1661. évi ki- és megmentéséről („szabadításáról”) szóló *Zsoltár a nagyváradi bibliáért (bibliás misztériumjáték)* is. A rendezők (Dimény Levente és Tóth Tünde) megfogalmazása szerint „a nagyváradi történelem és a magyar biblianyomatás egyik kiemelkedő pillanatát kívánjuk megragadni előadásunkkal, nevezetesen a Váradon készült új fordítású biblia török ostrom alatti történetét. Szerkezetileg, dramaturgiailag misztériumjátékként építjük fel az előadást, a történet eseményeit stációkként kezelve. Célunk egy olyan közösségformáló mai misztériumjáték megalkotása, mely kifejezetten magyar népi és komolyzenei alapokra építve, a zene és a tánc segítségével beszéli el a Biblia történetét, hangsúlyozva, hogy nehéz időkből a hit, a közösségi összetartás mennyire fontos lehet egy nép túlélésének szempontjából, ugyanakkor a török ellenfelet sem démonizálva, hanem a török hadseregen belüli emberi pillanatokat megerősítve, egymás kultúrájának az elfogadására buzdítva.”

A rendezőpáros eszmei gondolatmenetét folytatva a Csillagocska Alapítvány azonosul a misztériumjátékban megfogalmazott hitbeli közösségépítés gondolatával. Intézményünk közel két évtizedes munkájára visszatekintve tapasztalható, hogy a kezdetek óta egy olyasfajta közösséget kívánunk létrehozni, amelynek minden stációjában – mintegy mérőöldkő – fontos szerepet tudjon betölteni az a gondolat, hogy a kialakított közösség által egy hitében és nemzeti öntudatában erős, jövőre tekintve életképes emberi hagyatékot tudhasson maga mögött. A misztériumjátékot a Csillagocska közösség körülbelül 200 tagjával vittük színre, akik számára a néphagyomány által nyújtott értékes kapaszkodó mellett egyenrangú fontossággal bír egyházi értékeink megőrzése. Ez alkalommal a Váradi biblia, valamint az egyházkerületünk centenáriumi évfordulója közösségünk számára oly fontossággal és erővel bír, hogy nemzeti kötelességünk e mérőöldkő mellett úgy elhaladni, hogy tervezett előadásunkkal méltó örökséget hagyjunk a jövő számára, amely tartalmazza hitbeli és nemzeti értékeinket.

A Váradi biblia, a Károli Gáspár korábbi fordításában és kiadásában megjelent Károli- vagy Vizsolyi biblián (1590) alapuló magyar bibliakiadás, az első Erdélyben/Partiumban kiadott teljes bibliafordítás, amely több évszázadon át befolyással volt az erdélyi protestánsok hitéletére, nyelvhasználatára. Nem hivatalosan Váradi-Károli-bibliának is nevezik.

Az 1650-es évek második felében Nagyváradon, a várban lévő nyomdájában fogott a bibliakiadás munkálataihoz Szenci Kertész Ábrahám (a Biblia borítóján hol

a Szenci, hol a Szenci forma szerepel, hasonlóan mint Szenci vagy Szenczi Molnár Albert esetében, hiszen abban a korban még nem volt megállapodott helyesírás). A munkálatokat 1660-ban a török megszállás megakadályozta, de a Biblia kész lapjait sikerült kimenekíteni. Előbb Debrecenben, majd 1661-ben Kolozsvárt, még később Nagyszébenben folytatódott a kiadás.

Korábban már Károli Gáspár munkatársa, Szenczi Molnár Albert is tervezte, hogy a Bibliát nagy formátumban és öreg (nagy alakú) betűkkel, magyarázatokkal és tanulságokkal ellátva is kiadja. 1638-ban I. Rákóczi György is szorgalmazott egy javított bibliakiadást. A nagyváradai nyomdát 1640-ben elsődlegesen a Biblia nyomtatására hozták létre. A kiadáshoz Rákóczi György, Bethlen István, Rhédey Ferenc és Barcsay Ákos mellett Gyulai Ferenc váradai kapitány, valamint a református közösségek járultak hozzá. Károli szövegét Köleséri Sámuel nagyváradai teológiai tanár, a váradai főiskola rektora javította át, nagyszámú magyarázatot csatolt hozzá, valamint a lap szélén feltüntette a párhuzamos igehelyeket is. A Biblia nyomtatását 1657-ben kezdte el Szenci Kertész Ábrahám a várbán lévő nyomdájában. Az 1660. évi török ostromban számos, részben elkészült példány megsemmisült. A vár védői a vár feladásának fejében egyebek mellett kikötötték a nyomda és a félkész Biblia elszállítását is. A megmaradt nyomtatott íveket és a felszerelést előbb Debrecenbe, onnan pedig Kolozsvárra menekítették. A török megszállás miatt Váradon csak az újszövetségi rész és az ószövetségi főlióknak egy része készült el. A törökök szerencsére engedték elvinni a várból az elkészült főliókat (nyomdai íveket) és a nyomda elemeit, így az Ószövetséget 1661-ben Kolozsváron fejezte be Szenci Kertész Ábrahám. A Várad biblia kapcsán kiemelendő a váradai református főiskola és a jól szervezett református egyház szerepe, amelyek megfelelő intézményi háttérrel biztosították a munkához. Ugyancsak stabil háttérrel nyújtott a kurátorok széke elnevezésű városkormányzati testület, a főiskola könyvtára.

Pontosan ma sem lehet tudni, hogy hány példány is készült a Várad bibliából. Egyes említések tízezer példányról szólnak, de ez nyilvánvaló túlzás. Szenci Kertész Ábrahám végrendeletében az 1500-as szám szerepel. Becslések szerint mintegy 200 példány maradt fenn belőle, néha ma is előkerül egy-egy megviselt példány az aukciókon.

Hosszú ideig tehát ez volt az egyedüli, Erdélyben nyomtatott protestáns Biblia. Új kiadása csak 1805-ben lett Pesten, utána pedig 2002-ben a Királyhágómelléki Református Egyházkerület adta ki facsimile (hasonmás) formájában.

A Bibliából több változat maradt fenn, a sárospataki könyvtárban őrzött egyik teljes, díszes példány címlapján ez szerepel:

„Szent Biblia az az Istennek O es Uj Testamentomaban foglaltatott egész Szent Iras. Magyar nyelvre fordítottatott Caroli Gaspar által. Mostan pedig ujobban ez öreg formában némely nehezebb, és homályosabb fordításu Sz. Írásbéli Locusoknak értelmes magyarázattal, az Istennek a' Magyar nemzetben lévő Anyaszentegyházának hathatós épülésére kibocsáttatott Varadon, Kezdettetett nyomtatása a' veszedelem előtt: és el-vezetett Colosvarat, Szenczi K. Abraham által. M. DC. LXI.- Colosvarat.”

Az Újtestamentumnak külön címlapja van:

„Mi Urunc Jesus Christusnac Uj Testamentoma. Melyben vadnac az Evangelistáknac könyvei, az Apostoloc Cselekedeti, és Levelei, a’ Szent János Látásával egyben.”

Költségekímélés miatt a kiadásból hiányoznak az apokrif írások, és ez később általános szokássá vált. Tördelési hiba miatt kimaradt János evangéliumából az 5. rész 3. verse, illetve a 6. rész 31. versének fele. Viszont a kiadás különlegessége az a jegyzék, amely felsorolja a Biblia közmondássá, szállóigévé vált kifejezéseit a lelőhely megjelölésével.

A fordítás felhasználta az addig már elkészült magyar fordításokat, de alapvetően az eredeti bibliaszöveg alapján készült. A kiadványnak felbecsülhetetlen értékét képezik a lapszélékre nyomtatott széljegyzetek, hiszen ezáltal lényegében megszületett az első teljes magyar bibliakommentár is. A Váradi biblia széljegyzetekkel ellátott kiadását a Partiumi Keresztény Egyetem szervezte meg.

A Biblia a nagy mérete miatt drága volt, nehezen terjeszthető, elsősorban templomi (szószéki) használatra szolgált. A későbbiekben a kisebb, családi használatra szánt bibliák kiadását szorgalmazták.

A Váradi biblia eseménytörténete évszámokban:

Előzmények

1590	Károli Gáspár: Vizsolyi biblia (Károli-biblia)
1612	Szenci Molnár Albert Károli-biblia-kiadása énekfüggelékkel
1626	Káldi György katolikus bibliafordítása (Bécs)
1660	Református főiskola Nagyváradon

A Váradi biblia előkészületei, munkálatai

1640	Szenci Kertész Ábrahám nyomdája Váradon
1652	Szenci Kertész Ábrahám betűkészlete (a bibliához)
1657	Köleséri Sámuel, a váradi főiskola tanára (rektora), a biblia korrektora
1658	A Váradi biblia nyomdai munkálatainak kezdete
1660. július 14. – augusztus 27.	Várad török ostroma
1660	A vár feladása után a nyomdát Debrecenbe menekítik
1661	A nyomda Debrecenből Kolozsvárra költözik, itt fejeződik be a kiadás
1667	Szenci Kertész Ábrahám halálakor 1500-ról (566 bekötetlen) van említés

A Várad biblia utóélete

1805	A Várad biblia új kiadása (Trattner Mátyás, Pest)
1990	Sulyok István Református Főiskola, Partiumi Keresztény Egyetem (1600/1990)
2002	A Várad biblia hasonmás kiadása (Királyhágómelléki Református Egyházköztség)
2021. szeptember 9–12.	A 360 éves Várad biblia ünnepe a Királyhágómelléki Református Egyházkerület centenáriumi rendezvényén
2022	A Várad biblia széljegyzetekkel együtt kiadott kritikai változata

Az 1660-ban már létező nagyvárad református felsőfokú oktatás jogutóda az 1990-ben alapított Sulyok István Református Főiskola és a belőle kinőtt Partiumi Keresztény Egyetem (1660/1990). Az Egyetem ma is küldetésének tekinti a kulturális, tudományos és szellemi örökség ápolását, jogelődje szellemi tevékenységének folytatását.

Pálfi József
egyetemi tanár

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad
palfi.jozsef@partium.ro
<https://orcid.org/0000-0003-0594-8389>

Balázs Géza
egyetemi tanár

Partiumi Keresztény Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad
Színház- és Filmművészeti Egyetem
E-mail: balazs.geza@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Abstract

PÁLFI, JÓZSEF – BALÁZS, GÉZA

The Varad Bible is 360 years old

In 2021, the Reformed Diocese of the Királyhágómellék turned 100 years old, and the Várad Bible 360. The Várad Bible, published in 1661, was for a long time the only printed Protestant Bible in Transylvania. The text of Gáspár Károli's Vizsoly Bible, published in 1590, was reworked by Sámuel Köleséri, theology teacher of Oradea, rector of the Várad College, who added a large number of explanations and marked the parallel verses in the margin of the book. This is why it is also called the Várad–Károli Bible. A new edition was not published until 1805 in Pest, and then the Reforme Diocese of the Királyhágómellék published it in facsimile in 2002. The article briefly reviews the history of the Várad Bible.

Keywords: the Várad Bible turned 360 years old, Várad–Károli Bible, Sámuel Köleséri

HATODIK EURÓPAI NYELVTECHNOLÓGIAI KONFERENCIA

Kivonat

A beszámoló áttekinti a konferencián bemutatott európai uniós nyelvtechnológiai kutatásokat. Kiemelt fejlesztések folynak a gépi fordítás, az adatok anonimizálása és az álhírek kiszűrése terén. A 2020-as digitális évtized végére kiépülnek a stratégiai fontosságú, energiahatékony és európai értékek mentén működő adatbázisok. A nyelvmodellek a gazdasági igények kielégítése mellett egyre inkább oktatási és közigazgatási célokat fognak szolgálni.

Kulcsszavak: Európai Unió, nyelvtechnológia, mesterséges intelligencia, kutatás

2022. március 31-én hatodik alkalommal rendezték meg az uniós nyelvtechnológiai és mesterségesintelligencia-kutatási konferenciát (European Language Research Coordination, ELRC). Az online rendezvény kiemelt témái közé tartozott az európai nyelvek digitális adatbáziskezelése, a nagy nyelvmodellek létrehozása, fejlesztése és a multimodális információ elemzése.

A résztvevőket Philippe Ghelin, az Európai Unió Multilingvális Kutatóközpontjának vezetője és Andrea Lössch, a Német Mesterséges Intelligencia Kutatóközpont projektmenedzsere üdvözölte.

A délelőtti első téma – digitális Európa – első előadását Andrea Lössch tartotta, aki *ELRC Update* címmel az alkalmazott nyelvészeti kutatás korpuszairól, modelljeiről és forrásairól beszélt. Kiemelte, hogy a nyelvtechnológiai kutatások kulcsfontosságúak az európai piac számára. A nagy nyelvi adatbázisok száma rohamosan nő, ezek 80%-a nyilvános, bárki számára hozzáférhető. A kutatás jelenleg a gépi fordítás fejlesztésére, az adatok anonimizálásának kiterjesztésére és az álhírek szűrésére fókuszál. Utóbbival kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mely nyelvekre kellene koncentrálni ezt a tevékenységet. Andrea Lössch azzal zárta előadását, hogy az Európa Tanács kezdeményezte az adatdonációt ukrán nyelvre, mivel márciusban korlátozták a közösségi média működését az országban.

Eileen Marra (Német Mesterséges Intelligencia Kutatóközpont), az ELRC kommunikációs igazgatója *ELRC White Paper: Language Data Sharing & Language-centric Artificial Intelligence (AI)* címmel tartott előadást. Hangsúlyozta, hogy a nyelvi adatok megosztását a soknyelvű Európában is fenn kell tartani, mert azok ma már nemcsak a közzféra, hanem a kis- és közepes vállalkozások számára is értékesek. Az egyszerű gépi fordításon túl az adatok anonimizálása és a nyelvtechnológiai eszközök szerepének elemzése vezethet valóban egységes digitális nyelvi piachoz. 2022 őszére várható az új White Paper felmérés eredményének publikálása, amely frissített tagországi profilokat tartalmaz, valamint áttekinti a nemzeti nyelvtechnológia működő gyakorlatait és szabályait. Eileen Marra előadásához tartozott a résztvevők kérdőíves felmérése, amely visszajelzés szerint a konferencia nagyjá-

ból 200 fős közönsége megosztottan nyilatkozott a saját anyanyelvén folyó nyelvtechnológiai kutatásfejlesztés közismertségéről és eredményességéről.

A digitális Európa témát Philippe Ghelin *Quo vadis? The European Language Data Space* című előadása zárta. Philippe Ghelin arról beszélt, hogy a 2020-as évek „digitális évtized” lesz, ugyanis 2030-ra kiépülnek a stratégiai fontosságú adatbázisok, valamint megvalósulnak az energiahatékony, megbízhatóan működő, egyenlően hozzáférhető szolgáltatások. A kutatás és a piaci hasznosulás közötti távolság egyre csökken. 2030-ra a társadalmi-gazdasági szektorokra specializálódott adatbázisok (környezetvédelem, mezőgazdaság, egészségügy, turizmus, kulturális örökség stb.) ökoszisztématikusan fognak működni. A cél a közös európai nyelvi adatbázisok fenntartható, ugyanakkor egyre hatékonyabb működtetése. A folyamat két éven belül az Európai Digitális Infrastruktúra Konzorcium projekt keretében indul.

A konferencia második kiemelt témájának – nagy európai nyelvmodellek – előadásait Jörgé Bienert, a Német Szövetségi Mesterségesintelligencia-kutató Társaság elnöke kezdte (*Why Europe Needs Large Language Models. An Economic Perspective*). Kijelentette, hogy a vezető technológiai pozíciót elfoglaló országok gazdasági fölénye vitathatatlan, a mesterséges intelligencia hatalmas gazdasági potenciált jelent. A becslések szerint 2030-ra Kína 26%-os, az USA 14,5%-os GDP-növekedést vár a kutatásfejlesztéstől. A versenyképesség megőrzéséhez szükséges nagy európai nyelvmodelleket létrehozni és európai értékek mentén működtetni. A soknyelvű digitális források legyenek hozzáférhetők, átláthatók, CO₂-semlegesek, valamint nyújtsanak biztonságos adatkezelést a felhasználók számára. Jörgé Bienert beszámolt arról, hogy Németországban széles körű gazdasági támogatással építik a Gaia-X projekt első kísérleti, számítógépes beszédfelismerő modelljét.

Ezután Igor Carron, a LightOn vezérigazgatója *Possibilities and Limitations of Large Language Models: PAgNol, VLM-4 and Muse* című előadása következett. 2020–2022 között létrejöttek a nyelvtechnológiai kutatás új modelljei (GPT-3, Codex, AlphaCode, AlphaFold), amelyeknek megdöbbentő tulajdonsága, hogy új feladatokat természetes nyelven kapott utasításokra is végre tudnak hajtani. Igor Carron demonstrálta a Muse és VLM-4 modellt szövegenerálási, szövegosztályozási, kulcsszófelismerési, oktatási tevékenységét. Prezentációját azzal zárta, hogy van elég adat ahhoz, hogy a modellek ne csak angol, hanem pl. francia, spanyol, német, arab nyelven és meghatározott piaci igényeket kielégítve működjenek, de a gazdasági versenyképesség megőrzéséhez, az oktatásban való felhasználás kiterjesztéséhez további minőségi adatok, gondozott adatbázisok kellenek.

Magnus Sahlgren, a National Language Understanding kutatásvezetője a kis nyelveken működtetett nyelvmodellekről tartott előadást (*Language Models for Swedish Authorities*). Bár a legtöbb svéd vállalat nemzetközi, a közszférában szükség van a svéd nyelvtechnológiai eszközök működtetésére. Jelenleg az angol SuperGLUE-nak megfelelő svéd SuperLim értékelő rendszer létrehozásán és a GPT-SW3 modell 2-es verzióján dolgoznak. A svéd mesterségesintelligencia-kutatás egyesíteni szeretné a morfológiailag hasonló, északi germán nyelvek adatbázisait a hozzáférhetőbb, kiterjesztett hatókörű feladatellátáshoz.

A konferencia vitarésze Nikos Sarris (CERTH) és Maria Bieliková (KInIT) előadásán alapult (*Language Technologies for Fighting Disinformation*). Nikos Sarris a Görög Tudományos és Technikai Kutatóközpont munkatársaival végzett tanulmány eredményeit ismertette az etikus újságírásra vonatkozóan. Hangsúlyozta a dezinformáció jelenségének összetettségét, ezért a helyzet nem rendezhető kizárólag szabályozással. Az ukrán háborúra tekintettel ismertette az Európai Digitális Médiafigyelő kezdeményezés (EDMO) működését. Maria Bieliková, az Intelligens Technológiák Kempelen Intézetének általános igazgatója az álhírek kiszűrését a tényellenőrzéssel hasonlította össze. Az álhírek szűrése virális mémek lenyomozásán alapul, amely repetitív tevékenységet (állításfelismerés, álláspont azonosítás, szöveges megvalósulás) a számítógépek megbízhatóan el tudják végezni.

A további előadások a multimodális nyelvi adatok és a nagy nyelvmodellek témái köré szerveződtek. Suzanne Little-től, a Dublini Egyetem számítástechnikai karának docensétől az Insight szolgáltatás keretében végzett nyelvtechnológiai kutatásokról hallottunk (*Behind the Scenes: Multimodal Data Analysis*). A trollmémek gépi felismerése annak megfigyelésére épül, hogy mely verbális és képi összetevők milyen gyakorisággal, milyen kontextusokban torzítják el a szövegek jelentését. A 19. századi napilapok karikatúráinak elemzése segíti a mai mémeket humorosnak, szarkasztikusnak vagy esetleg már sértőnek, gyűlöletkeltőnek minősíteni. A kutatásban az jelenthet továbblépést, ha a kontextuális jelentést nem binárisnak, hanem kontinuumnak fogjuk fel. A Crowd4Access projekt keretében a városlakók okostelefonjáról feltöltött képeket közlekedési információkkal társított vizuális modellé alakítják, elsősorban a gyalogosok kiszolgálására.

Alexandra Konig neuropszichológus a francia Nemzeti Digitális Tudományos és Technológiai Kutatóintézet (INRIA) képviselőjeként a nyelvtechnológiai eszközök növekvő orvosi diagnosztikai szerepéről tartott prezentációt (*Multimodal Data in the Medical Domain*). A mentális betegségek diagnosztizálásában a bevett módszereket – megfigyelés, felmérés, skála – egyre inkább átveszi a digitális fenotipizálás. Az adatgyűjtés történhet a páciens okostelefonjáról és testén viselt szenzorairól, illetve a beszéd- és videóanalízis akár telefonbeszélgetéshez, akár személyes interjúhoz társulhat. A klinikai szempontból releváns paralingvisztikai és mimikai tényezők alapján egyre korábban és pontosabban diagnosztizálható pl. az Alzheimer-kór vagy a demencia. A visszajelzések szerint bevált a számítógépes konzultáció, monitorozás a depresszió kezelésében olyan kieső területeken, ahová az egészségügyi személyzet a járvány miatt nem jutott el személyesen. A Mephesto-programmal hosszú távon nyomon követhetők a multimodális orvos-beteg interakciók.

Anabela Barreiro (Inesc-id, Lisszabon), az Európai Tudományos és Technológiai Együttműködés (COST) elnöke előadásában az interdiszciplináris kezdeményezés létrejöttéről és működéséről hallottunk (*Multi3Generation: Multimodal Data for Natural Language Generation*).

A nagy nyelvmodellek projektjei közül Senia Pollack (Szlovénia) az Embeddia, Sebastian Andersson (Helsinki) a Microservice, Dimitra Anastasiou (Luxemburg) az Enrich4all működéséről és szolgáltatásairól számolt be a konferencia közönségének.

A tudományos rendezvény Andrea Lösch összegzésével zárult. A prezentációk anyaga elérhető a <https://lr-coordination.eu/6thELRC> és a <https://youtu.be/ebAbv5KgvrQ> felületeken.

Tuba Márta
középiskolai tanár, PhD
Gárdonyi Géza Általános és Középiskola, Érd
E-mail: dr.tuba.marta@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8264-2108>

Abstract

TUBA, MÁRTA

SIXTH EUROPEAN CONFERENCE ON LANGUAGE TECHNOLOGY

The report reviews the European Union language technology research presented at the conference. Major developments are underway in the field of machine translation, data anonymization and filtering out fake news. By the end of the 2020–2030 digital decade, strategically important, energy-efficient and European-valued databases will be built. In addition to meeting economic needs, language models will increasingly serve educational and administrative purposes.

Keywords: European Union, language technology, artificial intelligence, research

KORZENSZKY RICHÁRD

PÜNKÖSDI LIGET

Kivonat

A Tihanyi Apátság mellett kialakított anyanyelvi vagy pünkösdi liget egy nyelvi labirintust szimbolizál, amelyben a bábeli nyelvzavar ellenére van lehetőség a megértésre, hiszen számos népnél és nyelvben szerepel ugyanaz a gondolat: Nyelvében él a nemzet.

Kulcsszavak: Tihanyi Apátság, anyanyelvi liget, Nyelvében él a nemzet

Van egy álmom... Van egy vágyam. Egy olyan hely, ahol minden arról beszél, hogy mi, különböző emberek együvé tartozunk. Álmodom egy ligetről, ahol az ember csendben járkal, látja a csillogó víz tükrét, amely egybeér a végtelen éggel. A Balaton partján. Tihanyban. Ahol az első magyar szavak felbukkannak az Alapítólevél latin szövegében. A mi szavaink. Amelyekkel néven nevezzük a mogyoróbokrot, a körtvélyfát, a Fehérvárra vezető hadi utat...

Számtalan turista, különböző nyelvű, megfordul ezen a helyen, és rácsodálkozik az ember alkotta művészetre, és nem tud szabadulni a végtelenség vágyától, látva a nem ember teremtette világ csodáit.

„Kezdetben volt az Ige.” (Jn 1,1)

„In principio erat Verbum.”

„En arché én ho Logosz.”

Mindenek kezdetén ott volt a teremtő Szó, amelyben – akiben – kimondja magát maga a Teremtő. S vajon megértjük-e? Szót értünk-e? A bábeli nyelvzavar szimbolikus képe a Bibliának. Az eddig egymást értő emberek gögijének, beképzeltségének következménye – nem akarják elfogadni a fölöttük álló isteni hatalmat. Párhuzamos a paradicsomi elbeszéléssel, ahol az Isten teremtette rendet elfogadni nem akaró ember kiűzetik a Paradicsomból, és otthontalanná, hazátlanná válik.

Egymás elfogadása, megértése hozzátartozik az embermivolt lényegéhez. Labirintussá válik a világ, amikor nem értjük egymást. És otthonná, igazi hazává, ahol a különbözőségek mintegy megszűnnek. Nem úgy, hogy feladjuk önmagunkat, hanem úgy, hogy elfogadjuk egymást. A bibliai vízió Izaiás könyvében így hangzik:

„Akkor együtt lakik majd farkas a báránnyal, párduc a gödölyével...” (Iz 11,6–7)

Pünkösdi csodára van szükségünk. Amikor pártusok, médek, elamiták, mezopotámiaiak és a többiek mind saját nyelvükön hallják Isten csodálatos tetteit. A megértés, az egymás elfogadásának csodája ez (ApCsel 2,1–11). Amikor otthon érzi magát min-

den ember. Nietzsche írja a Vereinsamt (Elhagyatva) című versében, amelynek pontosabban ez lehetne a magyar címe: Otthontalanul. Vagy: Hazátlanul.

A varjúraj
Város felé surrog tova:
Hó lesz hamar –
Jaj, akinek nincs otthona!
(Képes Géza ford. – Friedrich Nietzsche: Vereinsamt)

A záró versszakban azonban arról szól, hogy „boldog, akinek van otthona”.

Mi a haza? Mi az otthon? Vannak nem kevesen, akik, ha ezzel a kérdéssel találkoznak, azonnal a nemzetállam politikai problémakörébe bonyolódnak. A haza, az otthon fogalmának mély dimenziója van, amely az embert létezésében érinti. Létezésében, s egyúttal érzelmi töltése is van. Nietzsche versének kijelentései ma is időszerűek. Jaj annak, aki hazátlan, s boldog, aki nem otthontalan.

Mennyien vannak, akik kényszerűségből vagy kalandvágyból elhagyják az otthont, a földrajzi környezetet! S magukkal visznek valamit. A kivándorló és az emigráns magával viszi a szellemi és kulturális örökséget, magával viszi az anyanyelvet, és ezáltal megment maga számára egy darabot az otthonból. Így az anyanyelv és a haza egyre inkább összefonódik. Az otthon, a haza nem választható el a megértéstől, az elfogadottságtól.

„Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek s kik mennek az úton...”
(Radnóti Miklós: Nem tudhatom)

„Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?”
(Radnóti Miklós: Hetedik ecloga)

„Dörmögj, pajtás, egy sor Petőfit, / s köréd varázskör teremődik...”
(Illyés Gyula: Haza a magasban)

Van egy álmom, álom egy ligetről, ahol az ember eltűnődik a sorsán, és rádöbben arra, hogy mit jelent számára az anyanyelv. Jelenti az otthont. Jelenti a hazát.

Van egy álmom egy ligetről, amely megjeleníti ennek a világnak labirintusvoltát, amely felszólít, hogy különbözőségeink ellenére igenis lehetséges egymás elfogadása. A bábeli zűrzavar ellenére van lehetőség arra, hogy megértsük egymást, különböző anyanyelvűek. Lehetséges a pünkösdi csoda. Lehetséges, ha egyrészt nem adjuk föl önmagunkat, s ugyanakkor elfogadjuk a másikat. Azt a másikat, aki ugyanúgy a maga anyanyelvén vette birtokba ezt a világot. S ha nem uralkodni akarunk a világon és egymáson, hanem kertészei akarunk lenni sokszínű és különböző kultúránkkal. S ha végül – s ez mindennek a kezdete egyúttal – elfogadjuk, hogy „kezdetben volt az Ige.” „In principio erat Verbum.” „En arché én ho Logosz.”

S hogy minden általa lett. Nem mi teremtettük ezt a sokszínű világot. De felelősek vagyunk érte mindannyian. Felelősek a sokszínű világnak minden virágáért. S felelősek vagyunk népünkért. Hazánkért. Ferenc pápa szavai: „Nem létezik teljes önazonosság egy néphez tartozás nélkül” (Gaudete et exsultate – Örüljetek és ujjongjatok – apostoli buzdítás). S hogy nem csak mi, magyarok gondolkodunk így anyanyelvünkről, álljon itt egy-egy sor a környező népektől, határaink mentéről és tágabb kulturális otthonunkból, Európából.

„Értéktelen az a magyarság, amely nem európai, és számunkra értéktelen az európaiság, ha nem magyar is egyszersmind.” (Kodály Zoltán: Mi a magyar a zenében)

„Nekünk egyetlen hazánk van, ez a magyar nyelv.” (Kányádi Sándor: „Egyetlen batyunk, botunk, fegyverünk az anyanyelv” – interjú)

„Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok S azt meg kell védened.” (Füst Milán: A magyarokhoz)

„Ne félj kiejteni azt sem, hogy emberség, s azt sem, hogy haza.” (Örkény István: Újszülött fiamhoz írott értekezés anyanyelvünk egynéhány sajátosságáról)

„Magyar nyelv! Vándorutakon kísérom,
örökzöld földem és egész egem...” (Faludy György: Óda a magyar nyelvhez)

„És hazám volt a szó, s hazám volt / a nép, mely magyarul beszél...” (Szabó Lőrinc: A sokféle hazáról)

„...te mondd magadban, behunyt szemmel, / csak mondd a szókat, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeálltak.” (Illyés Gyula: Haza a magasban)

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.” (Kosztolányi Dezső: Ábécé a nyelvről és lélekről)

„Meine Heimat sei die deutsche Sprache, und mein Vaterland sei die in derselben verfertigte schöne Literatur.” (Otthonom a német nyelv, és az ezen a nyelven készült szépirodalom az én hazám.) (Rolf Schneider: Die Schönheit der deutschen Sprache – német író, 1932–)

„Ma patrie, c’est la langue française” (Az én hazám: a francia nyelv.) (Albert Camus: Ma patrie, c’est la langue française – francia író, filozófus, 1913–1960)

„Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості.” (A nyelv: a mi nemzeti jellegzetességünk. A nyelvben van a kultúránk, öntudatunk.) (Ilarion Ohienko ukrán ortodox főpap, tudós, író, 1882–1972)

„Моя Родина – великая русская литература.” (Az én hazám: a nagy orosz irodalom.) (V. G. Korolenko orosz író, 1853–1921)

„Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины – ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык!” (A kétségek napjaiban, nyomasztó töprenkedések idején, amikor hazám sorsára gondolok – te vagy az egyetlen támogatóm és megtartóm, te nagy és hatalmas, igaz és szabad orosz nyelv!) (I. Sz. Turgenyev: Költemények prózában – Az orosz nyelv – orosz író, 1818–1883)

„De taal is ons vaderland, waaruit we nooit kunnen emigreren.” (A nyelv a mi hazánk, ahonnan lehetetlen kivándorolnunk.) (Irina Grivnina orosz-holland író, 1945–)

„Materinski jezik je čovjekovu duhu domovina, gdje god čovjek živio, na domaćem tlu ili u tuđini” (Az anyanyelv az ember lelke számára haza, akárhol is éljen, az otthon földjén vagy idegenben.) (Dalibor Brozović horvát nyelvész, politikus, 1927–2009)

„Język jako ojczyzna.” (A nyelv a mi egyetlen hazánk.) (Czesław Miłosz lengyel költő, 1911–2004)

„Symbol spojenia nášho je reč naša národná, heslo našej vôle života.” (Nemzeti nyelvünk jelképe közösségünknek és élni akarásunknak.) (Ľudevít Štúr szlovák költő, politikus, 1815–1856)

„Thi dog Sproget først giør Folk til Folk.” (Főként a nyelv teszi a népet néppé.) (Adam Oehlenschläger dán költő, 1779–1850)

„Limba română este patria mea.” (A román nyelv az én hazám.) (Nichita Stanescu román költő, 1933–1983)

„Језик је душа народа, темељ његове културе и Божјег Духа у њему.” (A nyelv: a nép lelke, kultúrájának alapja és benne van az Isten Lelke.) (Alekszandar Polivinkin szerb főpap)

Elhangzott az anyanyelvek napján rendezett, A magyar nyelv szimbolizációja című emlékülésen a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2019. február 21-én. Az írás megjelent a Tihanyi Kalendárium 2022. évi kötetében is. Az anyanyelvi (pünkösdi) liget megvalósult. Átadása 2022. október 21-én volt a Tihanyi Apátság melletti hegyoldalon. (Képek: Balázs Géza)

Korzenszky Richárd dr., OSB
prior emeritus, Tihanyi Bencés Apátság
E-mail: krichard.osb@gmail.com

Abstract

KORZENSZKY, RICHÁRD

PENTECOST GROVE

The vernacular or Pentecostal grove created next to the Tihany Abbey symbolises a language labyrinth in which there is a possibility of understanding despite the confusion of the Babel language, since many peoples and languages have the same idea: The nation lives in its language.

Keywords: Tihany Abbey, native language grove, The nation lives in its language

A NYELVŐR POSTÁJA

Miért kell a *Balaton-közeli*t kötőjellel írni, a *Balaton mellettit* pedig külön?

A névutó olyan toldalékértékű viszonyzó, amely morfológiai természetű szerkezetet alkot az előtte álló névszóval. A névszó jelentését valamilyen határozói viszonyjelentés-mozzanattal bővíti. Például: *előtt, fogva, végett, hosszat, iránt*. A névutókat több szempontból lehet csoportosítani. A felépítése szerint lehet morfológiailag tagolatlan (pl.: *közé, mellett*), morfológiailag tagolható (pl.: *egyetemben, érdekében*). Másrészt csoportosíthatók a fajtái szerint, így lehetnek ragtalan névszóhoz járuló névutók (pl.: *gyanánt, óta*), és lehetnek ragvonzók, például: (a *kezénél*) *fogva*, (az *iskolával*) *szemben* (Balogh 2000: 260). A névutóból *-i* képzővel (ritkán *-s* képzővel) képzett névutómelléknév ugyanígy rendszerezhető: (két időpont) *közötti* (különbség), (szülő) *nélküli*; illetve (várakozáson) *felüli* (eredmény), (határon) *tüli* (színházak), (a szülőkkel) *együttes* (elhelyezés). A *Balaton melletti* különírandó, de a *Balaton-közeli* kötőjellel, ugyanis a *-hoz* rag hiánya (a *Balatonhoz közeli*) azt okozza, mint a jelöletlen tárgyas, határozós, birtokos jelzős összetételek esetében a ragtalanság: az egybeírást, jelen esetben a kötőjeles egybeírást. Tehát a tulajdonnévhez kapcsolódva a ragtalan névszóhoz járuló névutó különírandó, például: „Ismét keresettek lettek a *Balaton melletti* nyaralók.” Kötőjellel írandó viszont a ragvonzó névutó: „Titkos *Balaton-közeli* termálfürdős tippek rossz idő esetére.”

A Bajnokok Ligája és az Európa-liga után nemrégiben hozta létre az UEFA az új kupasorozatát az európai klubcsapatok számára. Neve: *UEFA Europa Conference League*. Hogyan írjuk helyesen: *Európa Konferencia Liga* (AkH. 191.) vagy *Európa-konferencialiga*? Az előző a tükörfordításnak megfelelő írásmód, az utóbbi A magyar helyesírás szabályai szótári részében szereplő *Európa-liga* kifejezés (241. o.) analógiájára, valamint a 112. szabálypont alapján a tulajdonnév és közzsói utótag összetételeként kötőjellel írva.

Az *Európa Konferencia Liga* magyartalan forma. De ha szigorúan követni akarja az angolt, akkor írható így. Kissé támogatja ezt az írásmódot az a szokás, hogyha az összetartozó, kötőjellel összefüzendő szavak közé egy új szó kerül, akkor már alkalmazható a különírás. Mindazonáltal indokolható az *Európa-konferencialiga* helyesírás is, ebben viszont a tulajdonnévi jelleg elhomályosul. Egy esetleges magyaros forma kialakításakor érdemes lenne figyelembe venni, hogy *Európa* helyett *Európaít*, a magyarban meglehetősen kötött konferencia szó helyett pedig valami mást használjanak. A jelenlegi, szó szerinti fordítás teljesen félrevezető. (Sportnyelvi kommunikációs téma lapunkból: H. Tomes–Jánk 2022.)

Melyik a helyes változat: *tiedet*, *tiédet*, *tiédét*, illetve *tieden*, *tiéden* *tiedén*?

Mindegyik alakváltozat helyes. Például: „Kinek a dolgozatát nézted meg?” A válasz: a *tiedet* vagy *tiédet*. „Kinek a könyvének a borítóját szakítottad el?” A válasz: a *tiédét*. A szótó a *tied* birtokos (személyes) névmás, és ehhez kapcsolódik az *-é* birtokjel, majd a tárgyrag. Ebben az esetben kétszeres a birtokviszony: valakinek a könyve, valamint a könyvnek a borítója. Hasonlóképpen értelmezhetők, illetve szegmentálhatók a *tieden*, *tiéden* szóalakok. „Kinek a könyvén van pecsét?” A válasz: *tiéden* vagy *tiéden*. „Kinek a könyvének a borítóján van címke?” A válasz: a *tiédén*.” (A téma elméleti megközelítéséhez javasoljuk lapunkból a variativitással kapcsolatos írásainkat, pl. Lőrincz G.–Lőrincz J. 2020, vagy egy másik eset kapcsán: Horváth 2021).

Kazinczy Ferenc szülőhelye nevének helyesírására kérdeznék rá: Kazinczy még *Érsemlyénnek* írta, ma inkább *Érsemjén*?

Kazinczy Ferenc szülőhelyének írásmódja változó: egyes források *Érsemjénnek*, mások *Érsemlyénnek* írják. Kazinczy levelezésében mindkét írásmód megtalálható. Az internetes keresőbe beírva a két tulajdonnevet a következő előfordulási számokat kapjuk: *Érsemlyén* 1090, *Érsemjén* 6620. „[...] Maga Kazinczy, aki csak kisgyermekkorát és a fogságából való szabadulását követő néhány évet töltötte ebben az érmelléki (az Ér folyócska melletti), ma Romániához tartozó faluban, ennek a nevét – valamilyen hagyomány alapján – *ly* betűvel és persze kötőjeles formában szerette írni: *Ér-Semlyén*. [...] Talán épp Kazinczy íráshagyománya alapján terjedt el az utókor Kazinczy-életrajzaiban az *ly* betűs *Érsemlyén* írásforma, holott nyelvtörténetileg nézve csak a ma használatosabb (*j* betűs) *Érsemjén* alakot fogadhatjuk el a jelenkori megemlékezésekben és tankönyvekben” (Pásztor 2001: 25).

Az *Érsemjén* *Semjén* néveleme a *Simon* személynévnek régi magyar *Semján* vagy *Semjén* változatából ered, amelyben a *j* hangot sohasem jelölte *ly* vagy *l* betű. A Földrajzi nevek etimológiai szótára (Kiss 1988: 430) ilyen okleveles adatokat közöl a falu nevének írásmódjáról: 1604-ből *Eersemien* (kiejtve: *Érsemjén*), 1708-ból *Ér-Semjén*. Hasonló magyarázó adatokat találunk ebben a szótárban a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei *Kállósemjén* és *Kérsemjén*, valamint a bodrogközi *Semjén* község nevének eredetéről is. A Zala megyei *Semjénháza* falunév is jól érzékelteti, hogy benne a *Semjén* eredetileg személynév volt: nyilván az egykor ottani birtokos család neve. A Trianon előtti Magyarország térképein és a mai történelmi atlaszokban többnyire ezt az írásformát találjuk.

Hogyan írjuk: *Szeget szeggel* + *fordítás*, *Szentivánéji álom* + *fordítás*?

A többszavas egyedi címekhez kétféleképpen csatlakozhat utótag. Ha a névterjedelmet valamilyen írásjel kijelöli, akkor kötőjellel: „*János vitéz*”-*elemzés*, *Ki kicsoda?*-*lista*. Ha semmilyen eszközt nem alkalmazunk a címhatár kijelölésére, a megfelelő tagolás

érdekében az utótagot külön kell írni: *Az ember tragédiája interpretáció, Halotti beszéd átírat* (Osiris, 241). Ezek alapján a lehetséges írásmód: „*Szeget szeggel*”-fordítás, *Szeget szeggel fordítás*, „*Szentivánéji álom*”-fordítás, *Szentivánéji álom fordítás*.

Mi történik akkor, amikor három egyforma magánhangzó kerül egymás mellé? Akkor is kötőjellel írjuk, mint a mássalhangzók esetében?

Az Osiris Helyesírás a következőképpen fogalmaz: „Morfológiailag előállítható olyan szóalak is, amelyben három azonos magánhangzó kerül egymás mellé. Alakilag tagolva: *Máté + é* (birtokjel) + *ért* (határozórag). Mivel itt két különböző funkciójú toldalékról van szó, egyszerűsíteni nem lehet” (23). Ilyenkor sajátos módon kötőjel nélküli az írásmód: *Mátééért*.” Például: „Kinek az autójáért mentetek el a szervizbe? A *Mátééért*.” Egy másik példával illusztrálva: „Mindent túvé tettek Vargáné varrótűjéért. Kinek a tűjéért? A *Vargánééért*.” Ugyancsak három magánhangzó kerül egymás mellé, ha a *Hawaii* földrajzi névhez az *-ig* határozóragot kapcsoljuk: *Hawaiiig*.

Szakirodalom

- Balogh Judit 2000. A névutó. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 259–64.
- Horváth László 2021. A tévedett : tévedt kettősség történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 357–63. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.3.357>.
- Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára A–K*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 6.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest
- Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2020. A nyelvi variativitás elméleti kérdései. *Magyar Nyelvőr* 229–53. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.229>.
- Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2017. (MHSz.)
- Pásztor Emil 2001. Érsemlyén vagy Érsemjén? In: *Magyartanítás* 2/25.
- H. Tomesz Tímea – Jánk István 2022. A közösségvállalás rítusai a sportban. Esettanulmány a 2021-es labdarúgó-Európa-bajnokságon történt szívleállás kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 350–64. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.350>.

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

erdőfürdő *fn, jelentéssűrítő összetétel, életmód*

Stresszűző, relaxációs program a természetben, amely a kutatások szerint csökkenti a stresszt, helyrebillenti a vérnyomást, valamint erősíti az immunrendszert, és amelynek során a túrázók megmerítkeznek a fák által kibocsátott esszenciális illóolajok párájában.

Az erdőfürdő a nemzetközi gyakorlatban már széles körben alkalmazott, vezetett relaxációs technika. A mindfulness technikáihoz hasonló elemeket is hordozó erdőfürdőséták során valójában tényleges vízben való fürdőzés ritkán történik; az azonos jelentéssel bíró japán shinrin yoku (ejtsd: shinrin joku) megnevezés az erdő atmoszférájában való megmerítkezésre utal.

FOMO (Fear of Missing Out) *betűszó, ang*

Attól való folyamatos félelem, hogy valaki kimarad valamiből.

Biztos sokan értetlenkedve olvassák, hogy mi lehet az a FOMO. Ez egy betűszó, ami a Fear of Missing Out angol szavakat rejti, ez szabad fordításban kb. annyit tesz, hogy attól való folyamatos félelme valakinek, hogy kimarad valamiből. És ez a mai tinédzserekre hatványozottan igaz.

hackerújságírás *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Kiszivárogtatáson alapuló hírközlés.

Az információszabadságot zászlajára tűző szervezet a kiszivárogtatáson nyugvó hackerújságírás és a nagy mennyiségű szerkesztetlen hírre épülő adatújságírás olyan üttörő kombinációját teremtette meg, amely korábban elképzelhetetlennek tűnt.

gondosóra *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatika*

Karóra formájú jelzőeszköz, amelynek feladata, hogy a saját otthonukban élő idős emberek ennek segítségével kapcsolatba léphessenek azzal az általuk előre megjelölt kontaktszeméllyel, aki baj esetén közvetlen és gyors támogatást, illetve megoldást nyújthat a problémájukra.

A gondosóra egy újabb praktikus gerontechnológiai megoldás a 65 év felettieknek.

információbróker *fn, jelentéssűrítő összetétel, informatika*

Olyan személy, aki a termék- vagy szolgáltatásfejlesztéshez szükséges külső információkat megszerzi, és egy cég rendelkezésére bocsátja. Ilyen információ lehet például minden egyes árfolyamváltozással kapcsolatos hír, statisztikai adat stb.

Az információbróker információval kereskedik, információt szolgáltat. A megrendelője problémájának megoldása érdekében információs csomagot készít, összegezve más szakemberek, források adatait.

kamubejelent *ige, elvonás*

Hamis információt ad.

A gyűjteményből származó alábbi példák mindegyikére igaz, hogy összetett szóból keletkeztek: árfolyamrögzit, fényfest, kamubejelent, magánrendel, munkamegbeszél.

klímabérlet *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Országosan megvásárolható, minden tömegközlekedési eszközre érvényes, egységesen 5000 forintba kerülő bérlet.

A klímabérlet vonzóbbá tenné a közösségi közlekedést, és segítséget jelentene mindazoknak, akiknek egyre nagyobb nehézséget okoznak az elszabaduló energiaárak, vagyis költségkímélőbbé tenné a családoknak ezáltal az utazást.

mémesedik *ige, szóképzés*

Mémme válik, azaz egy tréfás kép, szöveg terjedni kezd az interneten.

Ahogy látom, erősen mémesedik, pedig ő akart másokból mémet csinálni, de ez is visszafelé sült el, mint minden az életében.

mindfulness *fn, ang*

Tudatos vagy éber jelenlét, amikor a figyelmünket célzottan a jelen pillanatra és annak történéseire irányítjuk.

A mindfulnessnek nem célja, hogy elszakadjunk gondolatainktól és érzéseinktől, inkább egy egészséges távolság megteremtését célozza meg. A lényeg, hogy felismerjük: gondolataink csak gondolatok, nem a valóság, valamint hogy érzéseink nem mi magunk vagyunk, ugyanis azok csak múltó lelki állapotok.

okosrózsafüzér *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Egy okosóra és egy applikáció kombinációja, amely emlékezteti viselőjét az imádság fontosságára. Leginkább egy kis fekete karkötőre hasonlít, amelynek része egy kereszt alakú okosképernyő is.

A Vatikánban bemutatták az okosrózsafüzért, amely bizonyára elsősorban nem az idősebb korosztály imádkozási szokásait hivatott erősíteni, hanem inkább a digitális eszközöktől elszakadni képtelen Y és Z generáció tagjait.

ökogyász *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az ökológiai veszteségek felett érzett gyász.

A fiatalok nincsenek egyedül: egyre többeknél figyelik meg az ökogyász jelenségét, vagyis azt az állapotot, amikor valaki már annyira lemondott a bolygóról, hogy előre siratja, és ettől depresszióba is esik.

zöldít *ige, jelentésbővülés*

Környezetvédelmi szempontokat érvényesít, vesz figyelembe.

Zöldít az EFOTT. A vállalat teljesítése érdekében az EFOTT szervezői és a MATE szakértői arra töreksenek, hogy a fesztivál területén működő vendéglátóipari egységek minél nagyobb arányban használjanak hiteles komposztálhatósági jelölésekkel ellátott csomagolóanyagokat, étkezészeteket és poharakat, beleértve a söröskorsót is, amelyből várhatóan több mint 100 ezer darabot fognak elhasználni a fesztiválózók.